

500 de ani de la Reforma Protestantă – semnificația pentru societatea și democrația germană

Ulrich SARCINELLI

Abstract

Die Reformation vor 500 Jahren gilt als welthistorisches Ereignis. Sie hat die Staatsbildung vor allem in Europa und in der westlichen Welt beeinflusst und durch Bildungsmobilisierung gesellschaftliche Emanzipationsbewegungen sowie Menschenrechtsentwicklung nachhaltig befördert. Dennoch: Die religiösen Freiheitsideen der Reformatoren waren nicht der Vorläufer des modernen demokratischen Verfassungsstaates und der direkte Auftakt zur europäischen Freiheitsgeschichte. Mit Reformation und Gegenreformation wurden nicht nur religiös-weltanschauliche Pluralisierung möglich, sondern auch ein langer Prozess der Säkularisierung eingeleitet, zumindest in Westeuropa. Die Reformation war eine Revolution des Geistes. Sie gab Anstöße zur Selbstermächtigung des Menschen (*self-empowerment of humans*) und beförderte die Entstehung eines selbstbewussten Bürgertums. Dies bleibt als reformatorisches Vermächtnis und Aufgabe in der globalisierten Welt der Gegenwart: Die Auseinandersetzung mit Pluralität und kultureller Vielfalt sowie die Erkenntnis, dass der Kampf um die Freiheit nur mit der Übernahme von Verantwortung erfolgreich sein kann.

Keywords: reformation, State development, social emancipation, religious-ideological pluralisation, secularization, freedom, democracy.

500 de ani de la Reformă. În Germania și în lume acest eveniment a fost marcat cu multe evenimente. Pe lângă multe lucruri serioase, au existat și acțiuni de marketing, în care „Martin Luther” avea rol de mediu publicitar, astfel personalitatea reformatorului devenind „o marcă”. În format mic „Martin Luther” a devenit cea mai vândută figurină Playmobil. La dorință puteau fi procurați chiar și ciorapi cu imaginea lui Luther pe ei. Gusturile bune ale acestor acțiuni publicitare sunt discutabile. Dacă ele ne ajută să înțelegem ce înseamnă pentru noi Reforma astăzi, rămâne neclar. Cu toate acestea, atenția publicului a fost trezită.

La modul serios: Reforma a constituit o cezură în istoria Germaniei, a Europei și a lumii occidentale. Pe lângă valoarea istorică pe care o poartă, Reforma ne oferă prilej să reflectăm asupra rolului credinței și al religiei în prezent și în viitor. În acest sens, pentru mine este important să găsesc răspuns la întrebarea: ce putem învăța din Reformă acum, când religia s-a întors în societățile noastre, societăți care demult sunt considerate secularizate? – Observați că am în vedere Vestul, Europa Occidentală, în mod special Germania. Sunt conștient de faptul

că în multe părți ale lumii, atât în Occident, cât și în Orient, religia continuă să joace un rol important.

Nu sunt istorician. Ca politolog și sociolog, mă întreb ce am putea învăța astăzi din perioada formării confesiunilor de la începutul secolului XVI? Ce culegem din Reformă în contextul confruntărilor cu problemele prezentului și provocările viitorului? Ce însemnătate are Reforma pentru *dezvoltarea democrației* și pentru tot ce noi numim azi o societate modernă liberală?

Teza mea sună așa: Reforma a fost un eveniment social și politic ambivalent și, fără nicio îndoială, un eveniment notoriu pentru istoria omenirii. La început politica nu era ținta intereselor reformatorilor. Și ca să clarific poziția mea de la bun început: *nu poate fi făcută o legătură directă între Reformă și dezvoltarea statului de drept, a libertății și a democrației! Noțiunea teologică a libertății oferită de Martin Luther și ideile religioase liberale ale mișcării reformatorilor nu sunt precursorii statului modern democratic de drept. Reforma nu a constituit începutul glorios al istoriei liberale.*¹ Anume din acest motiv, Bundestagul german, parlamentul nostru, este foarte rezervat. Conform declarațiilor, jubileul Reformei ne-ar oferi posibilitatea să aducem în centrul atenției „*rădăcinile creștine și contribuțiile credinței creștine și ale bisericii la dezvoltarea responsabilității sociale, a drepturilor fundamentale moderne și a bazelor democrației. Dezvoltarea răspunderii personale și a deciziilor morale sunt impulsuri puternice produse de Reformă. În acest context poate fi făcută o conexiune cu starea din prezent*”.²

Este evident: fără impulsurile date de Revoluția Protestantă, istoria ar fi luat o altă întorsătură. Aceasta e valabil pentru iluminism, dezvoltarea statalității, mișcările sociale de emancipare și pentru drepturile omului. Am putea învăța ceva din experiența reformatoare? De exemplu, pentru a răspunde la întrebarea cum ar putea face față o societate cu tradiție iudaică-creștină imigrării oamenilor dintr-o civilizație islamică? Este una dintre problemele centrale în Germania și Europa. Dar la acest subiect voi reveni mai târziu.

Mai întâi, trebuie să vorbim despre Reformă ca eveniment religios; să ne amintim de moștenirea teologică și eclezial-politică lăsată de Reformă. Declanșarea Revoluției Protestante a avut la bază decăderea morală generală, dar în special în rândurile clerului înalt până la Pontific. Astfel, religia nu mai este preocuparea principală pentru biserică, ci lupta pentru putere, influență, dar mai ales creșterea veniturilor bisericești. De cele mai dese ori, cele din urmă

¹ Ulrike Jureit, *Reformation als Konfliktgeschichte. Beobachtungen zum Reformationsgedenken*. In: Di Fabio, Udo / Schilling, Johannes (Ed.): *Die Weltwirkung der Reformation*, München, 2017, 201; Thomas Kaufmann, *Erlöste und Verdammte. Eine Geschichte der Reformation*, München (3th Ed.), 2017, 367.

² Deutscher Bundestag, *Interfraktionellen Antrag* (Bundestagsdrucksache 17/6465) 6.7.2011.

se obțineau prin abuz de bunul simț al credincioșilor. Bani contra eliberării de chinurile iadului. Comerț intens cu indulgențe. Promisiunea: mântuirea păcătosului în schimbul unei plăți materiale. O afacere meschină. Astăzi s-ar spune: o afacere imorală. Poporul credincios, fiind naiv și necărturar, cădea pradă acestei practici. Martin Luther, călugăr rebel din Ordinul Augustinian, a criticat dur acest comerț în una din cele 95 de teze ale sale.

Să călătorim imaginar în perioada Evului Mediu Târziu. Frica credincioșilor față de judecata și pedeapsa aspră a lui Dumnezeu era folosită nu doar în politica bisericească. Teama determina viața religioasă de zi cu zi a oamenilor. Diavolul era omniprezent. Încercările de a reforma biserica au suferit eșec (Conciliul de la Konstanz din 1417, așadar cu un secol înaintea afișării tezelor de către Luther, sau Conciliul de la Lateran din 1512-1517). Motivul – lupte din interiorul bisericii: întâi de toate, jocuri de putere eclezial-politice dintre papalitatea dominantă și susținătorii ideilor reformatoare.

Exista și o *neclaritate în subiecte-cheie teologice*. Din perspectiva teologică, era vorba despre *relația dintre om și Dumnezeu*. Redefinirea acestei relații a stat în centrul Reformei. În căutarea Dumnezeului milostiv Luther ne eliberează de imaginea unui Dumnezeu-judecător nemilos. După Luther, Dumnezeu nu acționează după înțelesul unei justiții pământești. După ce a studiat și interpretat scrisorile Sfântului Pavel, reformatorul ajunge la constatarea: omul este justificat prin credința sa, și nu prin acțiunile sale. *Sola fide, sola scriptura, sola gratiae*: doar prin credință, doar prin Scriptură și doar prin harul lui Dumnezeu. Aceasta a constituit esența mesajului eliberator al Reformei. – Atât la aspectul teologic.

Trebuie să ținem cont de toate condițiile-cadru ale epocii date: condiții spiritual-culturale, sociale și politice. Doar în acest fel putem înțelege aspectul revoluționar al Reformei. Până la apusul Evului Mediu credința creștino-transcendentală în Dumnezeu este „puterea determinantă a vieții”.³ Aceasta e valabil atât pentru modul de viață privată, cât și pentru relația dintre om și restul lumii. Odată cu Reforma, acest lucru se schimbă.

Să ne deplasăm imaginar spre perioada de trecere de la sfârșitul Evului Mediu spre Epoca Modernă Timpurie. Este perioada marilor descoperiri; o epocă a *deșteptării în științele moderne*, la fel și în *filosofia și gândirea politică și a statului* (să menționăm pe Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes ș.a.), o perioadă în care are loc revoluționarea științelor naturale (Nikolaus Kopernikus, Isaac Newton și Johannes Kepler, Giordano Bruno și Galileo Galilei), la fel și o perioadă de înflorire a artei și de redescoperire a Antichității. Această vreme

³ Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Der säkularisierte Staat. Sein Charakter, seine Rechtfertigung und seine Probleme im 21. Jahrhundert*. München: Carl-Friedrich von Siemens-Stiftung, 2006, 7.

a Renașterii și a Umanismului (Leonardo, Tizian, Dürer, Shakespeare ș.a.) îl redescoperă pe om, ba chiar creează un om nou: omul ca o ființă cu abilități cognitive și simț al rațiunii devine punctul de pornire și de reper – sub aspect teologic, cultural și politic.

Sistemul dominant de valori se orienta totalmente pe lumea de apoi. Treptat, în centrul atenției vine omul și viața pământească. Acest moment revoluționează și gândirea politică. Ordinile politice nu mai sunt argumentate exclusiv din punct de vedere religios. Filosofii în politică din acea vreme (de exemplu Thomas Hobbes) pornesc în cercetările lor de la individ; nu de la ceea cum ar trebui el să fie, ci de la ceea cum el este; de la om ca o ființă egoistă, care își apără interesele proprii. Pe acest fundament sunt create noi modele de ordini politice. Acestea urmează să permită o conviețuire pașnică, făcând abstracție de diferențele politice sau ideologice. Este ceva eminent modern. Astfel apar lucrări despre suveranitatea statului și despre faptul cum acea suveranitate putea fi realizată pe deplin. Majoritatea acestor scrieri au fost interzise. Aș dori să menționez doar opera lui Machiavelli „Il Principe” (Machiavelli [1513]1978), care a văzut lumina zilei abia în 1532, după moartea autorului; sau opera lui Thomas Hobbes „Leviathan” din anul 1651, având titlul complet „Leviathan sau materia, forma și puterea unui stat ecleziastic și civil” (Hobbes [1651]1984), opera fundamentală a individualismului și a liberalismului modern. Toate aceste fenomene creau contextul istorico-ideologic al mișcării reformatoare.

Reforma și Contrareforma au impulsionat un lung proces de *laicizare, secularizare* și separare a bisericii de stat. În același timp, trebuie să specificăm că vorbim aici nu de toată lumea. O evoluție în acest sens a existat deja cu aproape cinci secole în urmă în Est, când a avut loc separarea dintre lumea latină și cea ortodoxă. Acum am în vizor acea parte a civilizației creștin-occidentale care astăzi cuprinde Europa Centrală. Această delimitare geografică este importantă. Deoarece astăzi cunoaștem că secularizarea și laicizarea nu au devenit un fenomen universal. Oriunde ne-am uita în alte părți ale lumii, secularizarea pare să fie până în prezent „o cale aparte parcursă de Europa”.⁴

Care au fost urmările religios-politice ale Reformei și Contrareformei? În primul rând: *pluralismul religios*. Până la o coexistență și o conviețuire pașnică a confesiunilor mai era o cale lungă de parcurs. Existența unei varietăți de viziuni religioase și ideologice astăzi pare să fie pentru noi un lucru ordinar. – Totuși cu unele excepții: faptul că islamul ar face parte din Germania, după cum a formulat unul dintre foștii președinți federali⁵, este azi discutabil în Germania, cu

⁴ Cf. Hartmut Lehmann (Ed.) *Säkularisierung. Der europäische Sonderweg in Sachen Religion?* Göttingen, 2004.

⁵ Christian Wulf – președinte al Germaniei din 2 iulie 2010 până la 17 februarie 2012: „Der Islam gehört zu Deutschland” (nota red.).

atât mai mult în democrațiile din Europa Centrală și de Est. Și când vine vorba despre primirea și integrarea unui număr mare de oameni de credință musulmană în societatea noastră, pluralismul religios nu mai pare să fie acceptat atât de ușor de întreaga societate; deși Legea Fundamentală, Constituția noastră, protejează libertatea de credință și religie.

Reforma a oferit, în orice caz, un impuls decisiv pentru apariția *pluralismului religios-ideologic*. Odată cu Reforma, apare „o situație de concurență a bisericilor rivale”⁶ nu doar între vechii credincioși, adică între catolici și protestanți, dar și în sânul diferitor „familii confesionale” reformatoare.⁷ Și aici vorbim nu doar despre lupte de credință, confesiuni ca profesii ale unui crez religios. A aparține unei confesiuni anume însemna ceva mai mult. Erai atribuit unui anumit grup social, te deosebeai și te delimitai de ceilalți. Apartenența la o confesiune oferea posibilitatea unei disciplinări cuprinzătoare și a unui control social. Aceasta era valabil pentru slujitorii bisericii, funcționarii publici, dar și pentru medici, învățători și alte persoane-cheie care jucau roluri importante în viața cotidiană. Mișcarea reformatoare a avut în această ordine de idei multe consecințe sociale și cotidiene.

Și acum în scenă intră politicul. Deoarece formarea confesiunilor era posibilă doar „în cooperare sau cel puțin cu tolerare din partea conducerii lumesti”. Da, puterea laică luase deciziile cu privire la alegerea confesiunii în mâinile proprii. Nicăieri în Europa, Reforma, indiferent de forma confesională, nu a fost introdusă contrar voinței autorităților statului.⁸ Aceasta a avut urmări politice grave. Reforma a dus la dominanța puterii de stat. Odată cu pierderea puterii absolute de către biserică, au apărut structuri politice noi, cu aspirații religioase, și anume state cu biserici confesionale diferite. Acest moment a constituit punctul de pornire pentru un colaboraționism cu statul, menținut mult timp de protestantism în Germania și Europa. *Crearea confesiunilor și formarea statului, așadar, mergeau mână în mână*. O Europă fărâmițată, cu numeroasele sale state feudale oferea condiții prielnice pentru dezvoltarea rivalităților religioase și politice. Europa devine în ceva timp un câmp de războaie civile cu motive religioase, care aveau la bază conflicte între catolici și protestanți, luterani și calviști și alte mișcări reformatoare. *În acest context, istoria Reformei este și o istorie a conflictelor*. Ca urmare, au apărut state con-

⁶ Wolfgang Reinhard, *Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung*, Freiburg i.Br., 2004, 14.

⁷ Friedrich-Wilhelm Graf, *Der Protestantismus. Geschichte und Gegenwart*, Bonn, 2007, 31-60.

⁸ Eike Wolgast, *Die Einführung der Reformation im internationalen Vergleich*. In: Wien, Ulrich A./Leppin, Volker (Eds.), *Kirche und Politik am Oberrhein im 16. Jahrhundert. Reformation und Macht im Südwesten des Reiches*, Tübingen, 2015, 9-28.

fesionale, și nu secularizate: *cuius regio, eius religio*⁹ – acesta era principiul pe care se baza *statul absolutist uniform din punct de vedere confesional*. Aceasta a cauzat o unire confesională între state și o unire teritorială a religiilor.¹⁰ Drept consecință, au urmat exterminări pe principii etnice și religioase. Deci, ceea ce urmărim în secolul XXI în unele regiuni ale lumii arabe era caracteristic statelor în Europa în secolele XVI și XVII.

Cum e posibil de asigurat pacea în ciuda diferențelor ideologice? Așa a sunat întrebarea esențială a vremii în secolele XVI și XVII. Ea și astăzi rămâne actuală. Despre democrație și libertate nu era nici vorbă. Din punct de vedere politic, puterea absolutistă avea rol de garant al păcii. Vorbim despre lumea Păcii de la Westfalia din 1648. Deși semnarea păcii a pus capăt războaielor religioase, în același timp s-au acutizat alte conflicte religios-politice. Omogenizarea religioasă a devenit în final o problemă pentru dezvoltarea pluralismului religios în interiorul teritoriilor. – Calea spre înlăturarea asupra, spre crearea unei imagini moderne a statului de drept, spre separația puterilor în stat, garantarea drepturilor și libertăților, spre suveranitatea poporului și democrației urma să fie parcursă cu mult mai târziu.

Reforma a fost, pe lângă toate, ba chiar în primul rând, „o revoluție a spiritului”.¹¹ Să nu uităm: Reforma a impulsionat o revoluție în educație. Înțelegerea limbii, scrierea, înființarea școlilor pentru toți, utilizarea limbii materne în viața bisericească – toate acestea au oferit un imbold reformatoarea pentru *autoîmputernicirea oamenilor*. Doar așa a fost posibil ca principiul „*preoției tuturor credincioșilor*” să devină un mesaj eliberator. Doar așa puteau fi învredniciți oamenii să ia parte la viața comunității. Aceasta a stimulat dezvoltarea unei noi burghezii orășenești (oameni de afaceri), cu multă încredere în sine și cu dorința de a participa la luarea deciziilor.

„Revoluția spirituală” semnifică însă și mai mult. Mișcarea reformatoarea a devenit moașa epocii moderne cu mult timp înaintea epocii raționalismului și iluminismului. Ea a dat start unui proces dureros de reformare spirituală și politică. Însă revin la cele spuse: nu poate fi făcută o conexiune directă între Reformă, pe de o parte, și democrație și ideea modernă a libertății, pe de alta. În calea lungă a dezvoltării democrației au existat multe obstacole, ocolișuri și deziluzii. Bisericile, și nu în ultimul timp bisericile reformatoare, nu au avut rol de precursori și apărători ai libertății și democrației. Să nu mai vorbim despre

⁹ *Cuius regio, eius religio* – A cui (este) țara, a lui (este) religia.

¹⁰ José Casanova, *Religion und Politik: Säkularer Staat versus säkulare Gesellschaft?* In: Scherer, Bernd M. / Arnold, Sven (Eds.), *Die alte und die neue Welt*. Göttingen, 2008, 94.

¹¹ Udo Di Fabio, *Kompass für die Welt*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22. 4. 2014.

vina pe care o poartă slujitorii și membrii bisericii din perioada nazistă.¹² Ralie-rea Bisericii Evanghelice la ideologia de stat era cuprinzătoare. Sigur că a existat și o rezistență eroică, care s-a opus regimului.

În această ordine de idei, trebuie de menționat și faptul că Luther, cu lucrarea sa târzie „Despre evrei și minciunile lor” (1543), poartă și el răspundere pentru apariția teoriei rasei pure a naziștilor. Luther a fost un antiiudaist intransigent și nici pe departe nu poate servi drept model pentru dialog interreligios. Astfel, cu istoria Reformei este asociată și o *istorie de vină*.

Cu toate acestea, un lucru este cert: bisericile reformatoare au oferit impulsuri etice și politice care au influențat percepția noastră despre așa noțiuni ca democrație și libertate. *Fără Reformă, nu ar exista Vestul modern cu toate realizările sale.*¹³

Ideea elenistică-creștină despre individualitatea umană, prezentarea omului drept o creație a Domnului după chipul său,¹⁴ drepturile inalienabile ale omului, autonomia și demnitatea umană, indiferent de rang și capacități, libertatea de credință și de conștiință ș.a. – aceste principii fundamentale ale drepturilor omului nu sunt o descoperire a Reformei. Însă inovația adusă de Reformă a contribuit la aceea ca aceste idei – desigur, pe parcursul mai multor secole și ca urmare a conflictelor dintre biserică și stat – să iasă învingătoare. Astăzi aceste principii sunt elementele politice și morale de bază ale democrației noastre, trecând peste granițele confesionale și diferențele ideologice.

„Demnitatea umană este inviolabilă. Respectarea și protejarea într-un cuvânt reprezintă obligația tuturor autorităților statului” (cap. 1, art. 1, alin. 1 din Constituția RFG). Acesta este principiul de bază, piatra pe care se sprijină Constituția Republicii Federale Germania. Prima propoziție din Legea Supremă a statului nostru. La această normă trebuie să se alinieze societatea noastră, un stat care, în Preambulul Constituției sale, afirmă „responsabilitatea sa în fața lui Dumnezeu și a oamenilor”. Acest lucru nu mai este perceput azi ca o declarație pur religioasă, deoarece un stat democratic de drept este *neutru din punct de vedere ideologic, dar nu este neutru din punctul de vedere al valorilor*.

Referirea la Dumnezeu are un rol de autolimitare a individului. Ea îi amintește că statul nu are voie la orice. Chiar și o democrație bazată pe votul majorității este obligată să respecte normele universale. Și legiuitorul are obligația de a urma normele prestatale. Acestea pot fi numite Dumnezeu, conștiință, rațiune sau natură. Politicul trebuie să se limiteze la „penultima

¹² Cf. Picker Christoph et. al., *Protestanten ohne Protest. Die evangelische Kirche der Pfalz im Nationalsozialismus*. Vol. 1 and 2, Speyer / Leipzig, 2016.

¹³ Cf. Heinrich-August Winkler, *Geschichte des Westens. Die Zeit der Gegenwart*. München, 2015.

¹⁴ Gen. 1:26.

noțiune”.¹⁵ *Autoritatea politică și promisiunea de mântuire sunt două lucruri diferite.*¹⁶ Anume această diferență deosebește o democrație de o teocrație. Ce rol poate avea biserica și mai ales bisericile Reformei? Mai este nevoie de biserică în calitate de o voce aparte într-o societate modernă? Sunt și *bisericile actori ai societății civile, ca mulți alții?*

În acest context îmi amintesc de renumita teză a unui specialist în drept constituțional și filosof în drept din Germania: „Statul liberal, secularizat trăiește conform unor premise pe care el însuși nu le poate garanta. Își asumă totuși acest risc de dragul libertății”.¹⁷ Astfel este abordat subiectul-cheie al societății moderne: de unde ia, de fapt, statul liberal, secularizat acel etos necesar unei conviețuiri prospere? Cu alte cuvinte: care este acel „ciment” care consolidează comunitatea noastră?¹⁸

Un creștin activ precum este Böckenförde, încercând să răspundă la întrebarea dată, se gândește imediat la biserică. Acest lucru nu ne surprinde. Însă chiar și filosoful în sociologie Jürgen Habermas, cel mai cunoscut sociolog german contemporan, care, după spusele sale, este „fără ureche muzicală” din punct de vedere religios, ține tot mai des să se pronunțe. El apreciază rolul deosebit al religiei într-un stat liberal. Acest lucru deja este surprinzător. Fără religie, după părerea lui, ar lipsi ceva. În preocuparea sa cu întrebările credinței și religiei, statul ocrotește „normele prepolitice” ale ordinii liberale și legate de valori. O pură morală a rațiunii¹⁹ nu este suficientă. Religia și bisericile au capacitatea să ofere, în contrapunere acestei morale, conexiuni cu mult mai profunde. Religia și politica trebuie să se afle într-un proces de învățare complementar și în contradicție dialectică între credință și rațiune.²⁰

Poate religia cu adevărat să ne ofere conexiuni și mai profunde? Ar putea Reforma să ne transmită și astăzi careva impulsuri? În Germania bisericile sunt niște organizații mari cu drepturi privilegiate garantate de stat. Ele se bucură de un statut special de organizație publică, garantat prin Constituție.

¹⁵ Christian Graf Krockow, *Vom Letzten und vom Vorletzten*. In: *Die Zeit*, 6. 5. 1983.

¹⁶ Cf. Jan Assmann, *Herrschaft und Heil. Politische Theologie in Altägypten, Israel und Europa*, München, 2000.

¹⁷ Dilema lui Böckenförde: „Der freiheitliche, säkularisierte Staat lebt von Voraussetzungen, die er selbst nicht garantieren kann. Das ist das große Wagnis, das er, um der Freiheit willen, eingegangen ist”. Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt a.M., 1991, 112.

¹⁸ Böckenförde, *Der säkularisierte Staat*, 24.

¹⁹ Jürgen Habermas, In: Habermas, Jürgen / Ratzinger, Joseph: *Dialektik der Säkularisierung*, Bonn, 2005, 23; Jürgen Habermas, *Eine Replik*. In: *Ein Bewußtsein von dem, was fehlt. Eine Diskussion mit Habermas Jürgen*, Eds.: Reeder, Michael / Schmidt, Josef, Frankfurt a.M., 2008, 97.

²⁰ Habermas, *Eine Replik*, 33.

Bisericile își reglementează activitatea internă după norme legale proprii, în limitele prevederilor constituționale. Bisericile sunt unii dintre cei mai mari angajatori. Cu ele sunt asociate mari activități caritabile și organizații de binefacere. Fără nicio îndoială, o organizație foarte utilă și, în același timp, un actor social și economic puternic.

Pe de altă parte, suntem martorii unei scăderi a numărului membrilor bisericii și ai slăbirii legăturii cu ea, precum și ai unei distanțări tot mai mari față de biserică din motivul lipsei unei socializări religioase, în special la generațiile tinere; în general, se atestă o distanțare crescândă față de biserică atât ca instituție, cât și ca spațiu de acumulare de experiență. În acest sens, suntem amenințați de „o dispariție a tradițiilor”.²¹ Toate aceste date sunt calculate în mod regulat în multiple sondaje și sunt demonstrate foarte bine din punct de vedere empiric. Indubitabil: în domeniul orientării politice și chiar în viața privată bisericile au pierdut dramatic din autoritate. Recomandări din partea bisericii în favoarea anumitor opțiuni politice la alegeri sunt astăzi în Germania practic de neimaginat. Iar poruncile morale ale bisericilor în chestiuni precum căsnicia, familia și sexualitatea nu prea sunt luate în serios.

Așadar, religia și bisericile nu mai au nicio șansă? Rămân neajutate și marginalizate într-o societate tot mai secularizată? Nu cred. Există argumente care ne sugerează că teoria secularizării drastice este eronată. Ce susține teza secularizării? Ea afirmă că odată cu progresul tehnologic, cu dezvoltarea economică și cu modernizarea socială, religia ar pierde concomitent și automat din importanță.²² Cu această teză marele sociolog Max Weber²³ și, cu el, mulți alți sociologi au greșit substanțial. *Modernizarea nu înseamnă în mod automat secularizarea*. Și secularizarea nu duce la dispariția religiei și a tot ce este religios. – Făcând abstracție chiar și de faptul că după o analiză a conflictelor actuale din lume devine evident: religia și ideologiile camuflate ca fiind religioase sunt folosite și în lumea modernă în scopuri politice. Teza multdiscutată a lui Samuel Huntington din lucrarea „Ciocnirea civilizațiilor”²⁴ ascunde faptul că, pe lângă conflictele dintre state și civilizații, există tot mai multe discordanțe în interiorul societăților multiculturale. În jurul lumii călătoresc nu doar mărfuri

²¹ EKD-Impulspapier, *Demokratie braucht Tugenden. Gemeinsames Wort des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland und der Deutschen Bischofskonferenz zur Zukunft unseres demokratischen Gemeinwesens. Gemeinsame Texte*. In: <http://www.ekd.de/EKD-Texte/51346.html>, 20066

²² Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen, 1975, 15.

²³ Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*. In: Winckelmann, Johannes (Ed.), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, ([1919]1988), 612.

²⁴ Samuel Phillips Huntington, *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. München / Wien: Europa-Verlag, 1996.

și servicii, dar și oameni, cu diverse viziuni culturale și religioase. Imigrarea oamenilor din civilizații islamice ne obligă pe noi, și nu doar pe noi, să abordăm într-un mod nou rolul factorului religie.

În ciuda laicizării tot mai mari și a pierderii credinței, diversitatea ideologiilor și a ofertelor în domeniul cunoașterii sensului vieții este în creștere.²⁵ Oamenii sunt în căutarea unui sprijin, dacă nu în religie, atunci în tot felul de rețete ale vieții și până la pseudoreligii. Se dezvoltă „piețe” pentru tot ce ține de religie și pentru practici pseudoreligioase, apar diferite oferte pentru morală și stil de viață,²⁶ într-o societate deschisă această multitudine de oferte creează multe alternative. Este o porție de libertate. În același timp, orientarea devine mai dificilă.

Să revenim la întrebarea: ce rol ar putea avea bisericile într-o lume schimbată? Ce am putea învăța din Reformă? Pentru mine par importante trei aspecte, care sunt strâns legate cu mișcarea reformatoare: toleranța, libertatea și responsabilitatea.

Toleranța, primul principiu, este un element indispensabil pentru orice societate deschisă. Într-o lume globalizată recunoașterea pluralismului și abordarea neomogenității, precum și a diversității culturale au devenit o mare provocare. Odată cu Reforma, a apărut diversitatea confesională; biserica nu mai este o organizație universală.²⁷ De atunci biserica există doar la plural, și anume sub forma mai multor confesiuni. A accepta diverse modele de viață, a putea să te confrunți cu cineva la ultimele subiecte într-un mod civilizată – toate aceste momente nu sunt de la sine înțelese și rămân a fi o moștenire a Reformei.

Conducerea bisericilor din Germania vorbește între timp despre „o diferențiere împăcată” atunci când se discută relațiile între confesiuni. Abia în anul 1973 bisericile protestante (luterană, reformată și unificată) s-au declarat parte a Comunității Bisericilor. A fost o cale lungă, deși era vorba doar de o înțelegere teologică interioară, între protestanți. Însă toleranța trebuie să treacă peste granițele ecumenismului creștin și să facă față pluralismului cultural în creștere din societate.²⁸ Este o sarcină asumată de societatea civilă, în special

²⁵ Wilhelm Friedrich-Graf, *Die Wiederkehr der Götter. Religionen in der modernen Kultur*, München, 2004, 10.

²⁶ Peter L. Berger, *Demokratie und geistige Orientierung*. In: Werner Weidenfeld (Ed.): *Demokratie am Wendepunkt*, Berlin, 1996, 456.

²⁷ Cf. Leuenberger Konkordie 1973. In: <http://www.leuenberger.net/de/leuenberger-konkordie>. Machiavelli, Niccolò ([1513]1978): *Der Fürst*, Stuttgart (6th Ed.).

²⁸ Ulrich Willems, *Herausforderung religiöse Vielfalt*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, vol. 66/52, 42.

de instituții, care aduc o contribuție importantă la etosul comunității. Statul în calitatea sa de comunitate de drept deține posibilități foarte limitate pentru promovarea integrării sociale.²⁹

Celelalte două principii: *libertatea și responsabilitatea*. Ambele sunt într-o dependență reciprocă. Libertatea îi oferă individului alegere și în același timp responsabilitate. Individul e nevoit să acționeze, să se implice, poate chiar și să protesteze. Doar atunci libertatea se transformă într-o libertate asumată. Doar atunci „*libertatea dezvoltă obligații*”.³⁰ Este solicitant, de multe ori incomod și confruntările sunt de cele mai dese ori inevitabile. Dar anume în aceasta și constă efectul reformator, protestant. Cu unele memorandumuri – îmi amintesc în primul rând de cel al Germaniei de Est sau la subiectele schimbărilor climatice, Memorandumul Păcii, Memorandumul privind participarea egală și multe altele – Biserica Evanghelică din Germania a adus în discursul democratic aspecte extrem de importante.

În Germania bisericile reformatoare se numesc pe ele „*biserica libertății*”.³¹ Mie personal această asumare îmi pare foarte simpatcă. Ea se bazează pe mesajul reformator „*preoțimea pentru toți credincioșii*”, pe promisiunea participării egale la organizarea bisericii pentru fiecare botezat. Acest lucru solicită de la persoană angajament și coresponsabilitate, indiferent de funcția și virtuțile acesteia, dar și o conducere reprezentativă a bisericii. Johannes Calvin, reformatorul din Geneva, a fost primul care a propagat introducerea autoadministrării. Misiunea sa de reformator s-a axat și pe modul de viață al fiecărui individ, și pe îmbunătățirea relațiilor sociale și economice. Max Weber i-a ridicat în studiile sale „*Despre etica protestantă și spiritul capitalismului*”,³² în anul 1920, acestei istorii cu mare impact un adevărat monument științifico-literar. Weber vedea în această variantă a protestantismului rădăcinile ideale pentru dezvoltarea economiei capitaliste de succes.

Implicarea politică, în spiritul lui Martin Luther, este „*vocația tuturor cetățenilor într-o democrație*”, scrie într-un document al Bisericii Evanghelice din Germania. O democrație se bazează pe principiul conform căruia „*cetățenii*

²⁹ Cf. Ulrich Jan Schröder, (2016), *Integration durch Gesetz*. In: <http://www.faz.net/aktuell/politik/staat-und-recht/gastbeitrag-integration-integration-durch-gesetz-14227586.html>.

³⁰ *Demokratie braucht Tugenden. Gemeinsames Wort des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland und der Deutschen Bischofskonferenz zur Zukunft unseres demokratischen Gemeinwesens. Gemeinsame Texte*, No. 19. Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland und vom Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz (Eds.), Hannover / Bonn, 2006, 13.

³¹ EKD-Impulspapier 2006.

³² Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, München, ([1920] 2004).

transformă sarcina statului într-o sarcină personală”;³³ suveranitatea poporului ca o misiune a Reformei! Și noi cunoaștem din sondaje: oamenii activi în viața bisericii sunt activi peste medie și în viața socială și politică.³⁴ În acest context țin să amintesc doar de angajamentul copleșitor al bisericii la primirea refugiaților după toamna anului 2015.

Au existat și vremuri întunecate. Pe parcursul mai multor secole bisericile protestante s-au preocupat nu de lupta pentru libertate și democrație. Cu mult mai pronunțată a fost gândirea protestantă autoritară, colaboraționismul menținut mult timp, o alianță păgână între tron și altar. Statul prus este în această ordine de idei un exemplu istoric. Și repet: din vremea întunecată fac parte și antiiudaismul îndelungat, și anticatolicismul pronunțat, dar în special eșuarea celei mai mari părți a protestantismului pe vremea regimului nazist. Cu adevărat, un punct istoric dramatic, o istorie de vină. Acceptarea democrației s-a produs, în final, destul de târziu.

Luând în considerație cele expuse, cu atât mai mult trebuie să apreciem meritele bisericii din fosta Republică Democrată Germană pentru istoria democrației timpurii și pentru reunificarea Germaniei. Apărătorii drepturilor omului din RDG au luptat pentru dreptul de a trata treburile statului ca sarcina lor personală. În ciuda ideologiei de stat ateiste, biserica a jucat în acest context un rol semnificativ. În spațiul protejat al bisericii, oamenii aveau posibilitatea să exerseze exprimarea liberă. Fapt nemaivăzut anterior, conducerea bisericească și creștinii activi, atât pe timpul RDG, cât și după reunificare, se bucurau de încredere politică. Multora dintre ei voturile de încredere le-au permis să ocupe cele mai înalte funcții ale statului.

Faptul că ne amintim azi de începutul Reformei Protestante, care a avut loc cu 500 de ani în urmă, ar putea să ne ofere noi impulsuri. Importanța credinței și a religiei pentru societate și stat, pentru libertate și democrație rămâne la ordinea zilei. Îmi pare un lucru evident. Și dacă ar fi să învățăm ceva din aniversarea Reformei, atunci următoarele: viața într-o „*societate deschisă*”;³⁵ cu o comunitate liberală, garantată de un stat de drept, nu este un dar. Este o sarcină și, totodată, o împuternicire. Optarea pentru libertate și responsabilitate astăzi și în viitor – iată care este moștenirea lăsată de Reformă.

³³ *Demokratiedenkschrift der EKD. Evangelische Kirche und freiheitliche Demokratie. Der Staat des Grundgesetzes als Angebot und Aufgabe. Eine Denkschrift der Evangelischen Kirche in Deutschland.* Kirchenamt im Auftrag des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland (Ed.), Gütersloh, 1985, 44.

³⁴ Cf. Richard Traunmüller, *Religion und Sozialkapital*, Wiesbaden, 2012.

³⁵ Karl R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1 and 2, London, 1945.

Rezumat

Reforma Protestantă este considerată un eveniment istoric mondial, care a influențat educația de stat, mai ales în Europa și în lumea occidentală, și a promovat mișcările de emancipare socială și dezvoltarea drepturilor omului într-o manieră durabilă prin mobilizarea educațională. Cu toate acestea, ideile de libertate religioasă ale reformatorilor nu au fost precursorul statului constituțional democratic și preludiul direct al istoriei europene a libertății. Cu Reforma și Contrareforma nu numai că a fost posibilă pluralizarea religioasă-ideologică, dar a fost inițiat și un lung proces de secularizare, cel puțin în Europa de Vest. Reforma a fost o revoluție a spiritului. Ea a dat un impuls auto-împuternicirii oamenilor și a promovat apariția unei burghezii încrezătoare de sine. Ea rămâne ca moștenire și ca sarcină reformatoare în lumea globalizată a prezentului: confruntarea cu pluralitatea și diversitatea culturală, precum și realizarea, că lupta pentru libertate nu poate reuși decât cu asumarea responsabilității individuale și colective.

Cuvinte-cheie: reformare, dezvoltarea statului, emancipare socială, diversitate religioasă, secularizare, libertate, democrație.

Școala Română din Paris (Fontenay-aux-Roses) – file semnificative din istoria unei instituții românești dispărute în negura timpului

Vasile-George URSU

Abstract

The beginning of the twentieth century was strongly marked by the First World War. Among the unexpected results of this conflagration we can observe an exponential growth of cultural relations between the states involved in the conflict on the same side. If we explicitly look at the Romanian-French cultural relations from this perspective, it becomes obvious that we are dealing with an exceptional example of cultural collaboration on the European continent. The first concrete step of this process was the signing in Bucharest, on June 15, 1919, of The Poincaré-Angelescu Educational Convention, a document according to which the French state provided its support for the consolidation of Romanian education, especially in the new provinces that entered the Romanian state. Thus, in Bucharest, the French university mission was created as a separate entity, as a result of this convention. Later, in 1924, it was reorganized into the French Institute of Higher Studies. Through these two concrete actions, the French state took the initiative and offered its promised support for its "Latin sister in Eastern Europe". In the same period, the actions of the Kingdom of Romania in this sense were much slower and more indecisive, requiring a private initiative of the historian N. Iorga. This initiative led to discussions held in Bucharest concerning the establishment of two Romanian Schools in France and Italy. In the case of the Romanian School in France, historian N. Iorga took care of all the organizational efforts aimed at establishing this institution, e.g.: choosing a building in the picturesque suburb of Paris – Fontenay-aux-Roses, which he bought on behalf of the Romanian state, proposing a special law for creating these schools in the Romanian Parliament, lobbying and negotiating in the French political milieu, seeking all the available ways to make sure the project was fulfilled, and supervising the entire educational process for the rest of his life. The official inauguration of the Romanian School in Fontenay-aux-Roses took place on June 1, 1922. Since then, this locality and the school became the most important places for Romanian students in France. The functioning of the school facilitated the access of Romanian doctoral students in the humanities to the resources indispensable for study and research, while most of the Romanian historians with important works written during the interwar period benefited from scholarships there. The establishment of the communist regime destroyed this institution dedicated to Romanian education, first by closing its gates and then by selling the whole establishment. After the sale, in the years to come, the buildings of the institution were demolished. Instead, modern facilities were constructed. Thus, the spirit of the Romanian School in France disappeared. In 1997, in the Romanian Parliament a proposal was put

forward to revive this interwar project. However, this proposal was rejected due to the negative opinion of the specialized parliamentary commissions. After this event, the possibility was never discussed again.

Keywords: Romanian School in France, Nicolae Iorga, Fontenay-aux-Roses, Romanian culture, research scholarships

Legăturile culturale dintre Franța și România în perioada interbelică au fost într-un continuu trend ascendent, iar istoricul N. Iorga (1871-1940), un profund cunoscător al intelectualilor francezi, alături de care se formase, a fost un actor important al acestui proces. Sfârșitul Primului Război Mondial oferea continentului european împrejurări speciale pentru reclădirea legăturilor culturale internaționale. Istoricii V. Pârvan (1882-1927) și N. Iorga au considerat necesar să construiască la Roma și la Paris două instituții academice, denumite „școli”, care aveau ca principală atribuție de a-i adăposti pe tinerii români merituosi care absolviseră studiile de licență în România și care căutau institute de cercetare în care să se specializeze în domenii doctorale umaniste¹. Tezele pregătite în urma acestor stagii bursiere urmau să fie susținute în România. În acest mod, în mediul celor două școli, au fost pregătite majoritatea studiilor istorice cu importanță în perioada interbelică.

Fotografia nr. 1 – Istoricul N. Iorga (1871-1940), unul dintre prietenii cei mai apropiați ai geografului francez E. de Martonne.
(Sursă: *Cele Trei Crișuri – Anale culturale*, anul XVII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1936, Editura „Scrisul Românesc” din Craiova, Oradea, 1936, p. 23.)

Începând de la aceste certitudini, în cadrul prezentului articol încercăm să creionăm modul în care a fost creată și a funcționat Școala Română din Franța.

Urmărind exclusiv filonul francez al acestor demersuri meritorii, constatăm un context internațional româno-francez mai mult decât favorabil, întrucât, în luna iunie 1919, la București, a sosit o misiune universitară franceză, ce a semnat, la 15 iunie 1919, Convenția Poincaré-Angelescu² pentru sprijinirea

¹ L. Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)* (Cluj-Napoca: Limes, 2006), 208.

² Convenția a fost semnată de șeful misiunii universitare franceze, fizicianul francez Lucien Poincaré (1862-1920), și de profesorul Constantin I. Angelescu (1869-1948), ministrul instrucțiunii publice.

Fotografia nr. II – Istorical V. Pârvan (1882-1927).

(Sursă: https://upload.wikimedia.org/Vasile_Parvan)

contactele cu viața socială și cultura Occidentului⁵. Proiectul final al acestor școli prevedea, cu privire la organizarea internă a școlilor, că acestea vor avea alte secții în domenii complementare:

- I. Secție pentru studiile de istorie și filologie a popoarelor romanice;
- II. Secție pentru continuarea studiilor universitare de specialitate la acele discipline care nu se predau în România;
- III. Secție pentru cultivarea artelor⁶.

Stagiile de specializare aveau durata de un an, existând posibilitatea ca acestea să fie prelungite la durata de doi ani, iar studenții beneficiari nu puteau fi decât cei recomandați de instituțiile naționale de învățământ superior⁷. Legea de înființare mai prevedea ca directorii acestor școli să fie numiți pe viață, sub pretextul prevenirii ca aceste instituții să intre sub influența jocurilor politice, însă situația a devenit arbitrară, cel puțin în cazul Școlii din

învățământului românesc. După dezbaterile ideilor în cercurile intelectuale apropiate de cei doi istorici fondatori, proiectul capătă o nuanță legislativă, iar cele două școli au fost întemeiate din punct de vedere legal printr-o lege specială votată de Parlamentul României în luna august 1920, legea fiind ulterior promulgată prin Decretul Regal nr. 4285 din 22 octombrie 1920³. Proiectul de inițiativă legislativă pentru cele două școli a fost elaborat de însuși N. Iorga, iar cele două instituții academice urmau să aibă secție de studii arheologice, secție de studii istorico-filologice și secție de arte frumoase⁴. Principala atribuție a acestor școli, conform proiectului legislativ inițial, era de a contribui „la strângerea legăturilor cu lumea apuseană pe tărâm științific, iar pe de altă parte să extindă

³ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208.

⁴ I. Traia, „Viața și activitatea eruditului cărturar bănățean Ioachim Miloia”, în *Administrație românească arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana*, Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), vol. VI (Arad: Vasile Goldiș University Press, 2013), 292.

⁵ *Ibidem*, 292.

⁶ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208.

⁷ *Ibidem*, 208.

Franța, unde director a fost numit N. Iorga⁸, cel care întreprinsese cele mai importante demersuri pentru această reușită. În aceeași lege de înființare, cu privire la Școala Română din Roma, s-a stabilit ca director al acesteia să fie istoricul și arheologul V. Pârvan⁹, personalitate recunoscută în științele umaniste la nivel internațional.

Aflat la Paris la începutul anului 1921, N. Iorga se va ocupa personal, alături de politicianul francez Léon Bérard (1876-1960), ministrul francez al învățământului din acea perioadă, de demersurile de înființare, iar la 18 ianuarie 1921 lua ființă din punct de vedere legislativ francez Școala Română din Paris, în orașelul pitoresc Fontenay-aux-Roses¹⁰, o sub-

Fotografia nr. III – Politicianul francez Léon Bérard, ministrul instrucțiunii publice în 1919 și în 1921-1924.

(Sursă: https://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9on_B%C3%A9rard)

urbie a Parisului. Pentru această instituție N. Iorga achiziționează „pe seama statului român” un teren și o clădire în Fontenay-aux-Roses¹¹. După înființarea legislativă, intrarea efectivă în activitate a instituției românești va avea loc în perioada următoare, procesul fiind unul anevoios și de durată. În toamna aceluiași an 1921, N. Iorga susține o conferință la Fontenay-aux-Roses¹², acesta fiind primul act cultural românesc din liniștita localitate, însă pentru ca studenții români, cei pentru care fusese creată, să aibă acces la instituție, va mai trece o perioadă de timp. Cu privire la aceste momente N. Iorga, a publicat, în revista *Cele Trei Crișuri – Revistă de cultură* din iulie 1923, un articol intitulat „Școala Românească din Fontenay-aux-Roses”, în cadrul căruia explica cum s-a ajuns la această realizare meritorie pentru cultura românească:

⁸ *Ibidem*, 208.

⁹ Traia, „Viața și activitatea eruditului cărturar bănățean Ioachim Miloia”, 293.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Cugetări* (București: Editura Tineretului, 1972), 298.

¹¹ A. Stănculescu-Bârda, *N. Iorga – Concepția istorică* (Craiova: Sitech, 2011), 31; A. Stănculescu-Bârda, *Nicolae Iorga, așa cum l-au cunoscut: Amintiri inedite adunate și prezentate* (Bârda: Editura „Cuget Românesc”, 2012), 27.

¹² Stănculescu-Bârda, *N. Iorga – Concepția istorică*, 31; Stănculescu-Bârda, *Nicolae Iorga, așa cum l-au cunoscut*, 27.

Fotografia nr. IV – Aripa Școlii Române în care locuiau membrii.

(Sursă: Ion Breazu, „Școala română din Paris”, Boabe de grâu, anul I(1930), nr. 6: 332.)

său, istoricul francez Ferdinand Lot (1866-1952), care locuia în același orașel, pe strada Boucicaut, la imobilul cu nr. 53¹⁶. Ziarul *Le Temps* din 3 iulie 1922 consemna inaugurarea Școlii Românești și amintea contextul în care avea loc acest eveniment. Conform publicației, scopul noii instituții academice era de „a consolida și dezvolta legăturile intelectuale deja existente între România și Franța și pentru a permite viitorilor maeștri ai învățământului superior din România să se angajeze în cercetări originale în instituțiile de înaltă cultură franceză...”¹⁷.

„Printr’o lege votată în 1921, după propunerea mea, s’au înființat pentru strângerea relațiilor cu latinitatea apuseană două „școli” românești, pentru cercetări în arhive și bibliotecii, precum și pentru contactul cu cultura și viața socială a Occidentului cu aceeași rasă cu noi, în Franța și în Italia”¹³.

Locul ales pentru așezarea acestei instituții a fost imobilul cu numărul 48 de pe strada Châtaigniers¹⁴ din Fontenay-aux-Roses, la aproximativ 5 km de Paris, într-un imobil achiziționat de N. Iorga în contul statului român¹⁵, așa cum menționam anterior. Se pare că istoricul român a ales acest loc după ce a urmat sfatul prietenului

¹³ Stănculescu-Bârda, N. Iorga – *Concepția istorică*, 31; Stănculescu-Bârda, *Nicolae Iorga, așa cum l-au cunoscut*, 27.

¹⁴ A se vedea: „La Croix pour le sous-directeur de l’École Roumaine ? (1923)”, *L’Archive de la Quinzaine*, 30 mars-11 avril 2015, https://www.fontenay-aux-roses.fr/fileadmin/fontenay/MEDIA/decouvrir_la_ville/histoire/Publications/Quinzaine/281-La_Croix_pour_le_sous-directeur_de_l_Ecole_Roumaine_1923_.pdf (accesat la 10 noiembrie 2018).

¹⁵ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208.

¹⁶ „La Croix pour le sous-directeur de l’École Roumaine ? (1923)”

¹⁷ *Le Temps*, anul 62 (nr. 22.247, 3 iulie 1922), 3.

Aceeași publicație mai menționa faptul că Școala Românească din Franța „a fost creată (...) ca o imitație a școlilor franceze de la Roma și Atena, la inițiativa dr. N. Iorga, profesor la Universitatea din București...”¹⁸.

Analizând în profunzime semnificația locului ales de mentorul instituției, constatăm că aceasta a fost luată în calculul final de N. Iorga, în calitatea sa de prim director al Școlii și de cumpărător al terenului¹⁹, în principal, pentru a evita tentațiile neintelektuale ale Parisului²⁰. Se pare că, tot la propunerea acestuia, în cadrul Școlii, se impuneau o serie de reguli riguroase în încercarea de a avea un minim control asupra tinerilor români sosiți pentru stagii academice, iar dintre acestea pot fi menționate sumar următoarele: servirea micului dejun și a cinei la sediul școlii, prezența obligatorie pe timpul nopții în cadrul școlii, interdicția de a aduce musafiri în camere și interdicția de a locui împreună cu soțiile²¹. Regulamentul de funcționare al celor două școli a fost publicat în *Monitorul Oficial al Regatului României*, nr. 105 din 13 august 1921, și mai prevedea: „...cele două instituții au caracterul unui «internat academic», în care disciplina trebuia să fie foarte strictă. Școala din Franța acorda prioritate cercetărilor de arhivă și în biblioteci, cea din Roma se axa în principal pe arheologie. Fiecare din cele patru universități putea recomanda câte doi membri pe an pentru fiecare Școală. Numărul de membri a fost fixat la 10 pentru fiecare din ele, în doar câteva cazuri urcând la 11-12”²². Aceste reguli și restricții riguroase, precum și distanța relativ mare până la bibliotecile și instituțiile de învățământ superior pariziene au generat numeroase nemulțumiri în rândul bursierilor. Dacă analizăm toate aceste aspecte, inclusiv bursa acordată de stat, redusă din punct de vedere financiar pentru necesitățile și cheltuielile Parisului, constatăm că un număr relativ mare de viitori universitari români au beneficiat de burse în cadrul instituției²³, în ciuda costurilor destul de ridicate pentru această perioadă. Explicațiile oferite de însuși N. Iorga cu privire la aceste aspecte, la un an de funcționare efectivă a școlii, publicate în articolul „Școala Românească din Fontenay-aux-Roses”, sunt mai mult decât lămuritoare cu privire la anumite aspecte:

„Școala din Franța, a cărei conducere o am, n’a fost așezată în Paris chiar, ci pentru liniștea studiului în mica localitate, de o încântătoare poezie a naturii Fontenay-aux-Roses, care-și spune în nume chiar belșugul florilor. La o distanță foarte mică de capitală, cam o jumătate de ceas cu trenul sau cu tramvaiul până la Sorbona, membrii școlii au toate plăcerile aerului liber, ale mediului de frumusețe și sănătate.

¹⁸ *Ibidem*, 3.

¹⁹ Stănculescu-Bârda, N. Iorga – *Concepția istorică*, 31; Stănculescu-Bârda, Nicolae Iorga, *așa cum l-au cunoscut*, 27.

²⁰ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208.

²¹ *Ibidem*, 209.

²² *Ibidem*, 208 (nota 161).

²³ *Ibidem*, 209.

Fotografia nr. V – Fontenay-aux-Roses. Rue des Châtaigniers, strada în continuarea căreia se găsea Școala Română din Franța.

(Sursă: Breazu, „Școala română din Paris”, 333.)

Localul, care e proprietatea Statului român încă de la început, se compune dintr'un mare corp de clădire cu douăsprezece odăi în trei rânduri, din altul în față, cu aproape același număr de încăperi, dintr'un pavilion destinat Muzeului românesc, din două grădini și o destul de mare livadă. E așezat sus, lângă șoseaua care înconjoară fortificațiile și care duce, prin cea mai abundentă verdeață, într'o liniște ideală, deși la picioare e un întreg oraș, cu toate avantajile pe care le poate oferi”²⁴.

Școala Română din Franța venea pe filonul inexistenței unor instituții specifice care să se ocupe direct de aspectele academice dintre România și Franța. Astfel, în anul 1922, în data de 1 iulie²⁵, după o pregătire anterioară de doi ani, se inaugurează, cu mare fast, **École roumaine en France**. Creatorul instituției educaționale, istoricul N. Iorga, oscilase între această denumire și cea de Institutul Român din Franța²⁶, iar cu privire la inaugurarea din data de 1 iulie acesta nota în propriile memorii:

„Inaugurarea, mult zăbovită, din cauza dezicerilor ministrului Bérard²⁷ (în războiu cu Universitatea), a Școlii noastre. Asistă Appell, care vorbește și căruia-i

²⁴ Iorga, „Școala Românească din Fontenay-aux-Roses”, 103.

²⁵ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208.

²⁶ Pentru consultarea unui studiu avizat referitor la această problematică istorică, a se vedea: Petre Țurlea, *Scoala Română din Franța* (București: Editura Academiei Române, 1994), 17.

²⁷ Istoricul român se referă la politicianul și diplomatul francez Léon Bérard (1876-1960).

Fotografia nr. VI – Domnișoara Maria Ventura (1888-1954), actriță și membră a Comédie Française, rostește un poem cu ocazia inaugurării Școlii Române la Fontenay-aux-Roses. (Aceasta a mai fost cunoscută sub numele complet de Aristida Maria Ventura, fiind născută la București, la 14 iulie 1888.)

(Sursă: *Le Petit Journal – Edition de Paris*, nr. 21.717, 2 iulie 1922: 1.)

răspunde Antonescu (sunt silit să adaug câteva cuvinte despre valoarea politică a înființării școlii), Brunot, Diehl, de Martonne, Glotz, deputatul Lorin, profesorul Brunel. Mă bucură în deosebi venirea vechiului meu profesor Bémont, pe care l-am cercetat acum două zile în locuința-i înflorită de la Croissy-sur-Seine. Se recitează (d-ra Ventura emoționează adânc prin imnul d-nei de Noailles către Ile-de-France și comorile ei)²⁸.

Festivitățile din data de 1 iulie 1922, desfășurate sub îndrumarea directă a lui N. Iorga²⁹ au beneficiat de prezența unui număr important de personalități ale mediului academic francez, între care îi amintim: profesorul Paul Appell (1855-1930) – rector al Universității din Paris, Ferdinand Brunot (1860-1938) – decan al Facultății de Litere, Charles Diehl (1859-1944) – istoric de artă, Em. de Martonne (1873-1955) – renumitul geograf specializat în problemele geografice românești³⁰, G. Glotz (1862-1935), Clovis Brunel (1884-1971),

²⁸ N. Iorga, *Memorii*. Vol. III. *Tristețea și sfârșitul unei domnii* (București: Editura „Națională” S. Ciornei, 1939), 309.

²⁹ Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, (București: Editura Enciclopedică, 1997), 410; A se vedea, de asemenea: Iorga, *Cugetări*, 298.

³⁰ Jean-Yves Conrad, „Nicolae Iorga și elevii Școlii Române din Paris, la Fontenay-aux-Roses”, *Biblioteca Bucureștilor*, Anul VI, 2003 - I: 34.

Ch. Bemont (1848-1939) și actrița cu origini românești Maria Ventura (1888-1954)³¹. Din partea statului român au fost prezenți la eveniment, în calitate de reprezentanți oficiali, ambasadorul Victor Antonescu (1871-1947), ministrul României la Paris în această perioadă³² și unul dintre consilierii Legației Române din Franța. Înainte de momentul festiv, în data de 2 mai 1922, istoricul C. Marinescu (1891-1982) îi va trimite o scrisoare mentorului său, N. Iorga, din localitatea Fontenay-aux-Roses, prezentându-i discuțiile avute de acesta cu profesorii Universității Sorbona cu privire la viitoarea sosire a istoricului român la Paris pentru a susține o serie de conferințe. Conform scrisorii, profesorul M. Roques (1875-1961) a remarcat după această discuție că „invitațiunea trimisă d(umnea)voastră echivalează cu un schimb de profesori între România și Franța, d(omnul)l E. de Martonne făcând începutul”³³. Publicația *Le Temps* din 3 iulie 1922 realizează o descriere fidelă a desfășurării evenimentului. Astfel, aflăm că rectorul Universității din Paris, profesorul P. Appell, a susținut un discurs în calitate de reprezentant al Ministerului Educației Naționale. În cadrul cuvântării sale, rectorul Sorbonei a făcut un adevărat elogiu acțiunii întreprinse de istoricul român și a promis concursul direct al universității pe care o conduce pentru crearea noului Institut de Studii Franco-Române, ce va funcționa în cadrul Școlii Române din Franța, iar la aceste afirmații asistența a răspuns cu un puternic ropot de aplauze. Discursul susținut de rectorul P. Appell a fost urmat de un discurs al diplomatului V. Antonescu, ministrul plenipotențiar al României în Franța, cel care, în numele guvernului român, le mulțumește și îi felicită pe profesorii N. Iorga și P. Appel pentru dedicarea de care au dat dovadă pentru acest rezultat academic³⁴. Conform aceleiași publicații *Le Temps* din 3 iulie 1922, manifestația se încheie printr-un discurs elocvent rostit de însuși creatorul noii instituții, cel care menționa „tot ceea ce cultura franceză a dat deja României. De asemenea, el a arătat cum va funcționa școala românească, care va include o duzină de rezidenți, desemnați de diferite universități din România, dintre absolvenții și doctorii de litere, filologi, istorici și artiști.

³¹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga (1871-1940). Biobibliografie* (București: Editura Științifică și Enciclopedică/Editura Militară, 1976), 81; a se vedea, de asemenea: Stănculescu-Bârda, *N. Iorga – Concepția istorică*, 32 și Stănculescu-Bârda, *Nicolae Iorga, așa cum l-au cunoscut*, 28.

³² Țurlea, *Scoala română din Franța*, 17.

³³ Profesorul francez se referă la semestrul predat de geograful francez Emmanuel de Martonne la Universitatea din Cluj în anul 1921, în calitate de profesor aflat sub auspiciile misiunii universitare franceze. A se vedea: *Nicolae Iorga și Universitatea din Cluj. Corespondență (1919-1940)* (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă și Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2005), 85.

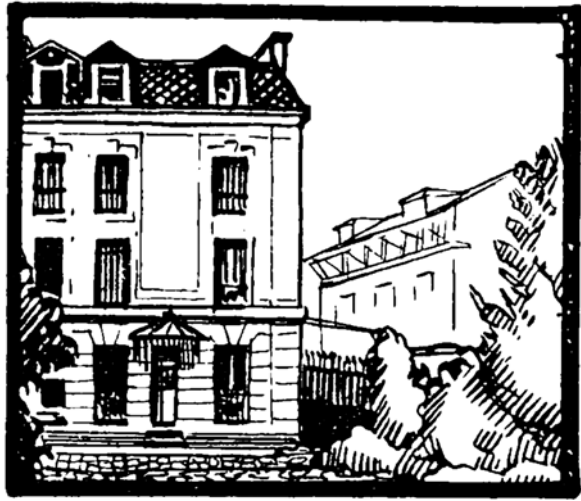
³⁴ *Le Temps*, anul 62, nr. 22.247, 3 iulie 1922, 3.

Un festival artistic a urmat acestui eveniment frumos”³⁵.

A doua zi, 2 iulie 1922, a avut loc lansarea oficială a activității Școlii, iar în acest sens s-a organizat o serbare pentru locuitorii localității Fontenay-aux-Roses. Aceștia, pentru a-și manifesta simpatia față de România, au cerut să fie intonat imnul național al României în cadrul festivității³⁶, fapt menționat și în memoriile lui N. Iorga³⁷. Juristul Victor Ianculescu a fost cel care s-a ocupat de coordonarea instituției, urmând directivele lui N. Iorga, iar într-o scrisoare trimisă istoricului român, în data de 4 iulie 1922, consemna modul în care „Fontenay-ul a devenit cel mai filoromân oraș din Franța”³⁸. În anul 1923, N. Iorga analiza, în articolul „Școala Românească din Fontenay-aux-Roses”, modul în care V. Ianculescu s-a ocupat de coordonarea instituției românești, menționând:

„Îngrijirea exemplară a dlui sub. director Victor Ianculescu, foarte bine cunoscut în cele mai distinse cercuri franceze, face ca instalația noastră să poată fi privită ca model pentru asemenea așezăminte.

Acolo dl. C. Marinescu a făcut lucrări de istorie care i-au asigurat stima profesorilor francezi, acolo dl. Alexandru Rosetti și-a redactat articolele pentru marea revistă de filologie «Romania», acolo dl. N. Constantinescu și-a orânduit notele pentru chestia țărănească în Imperiul bizantin, acolo dl. Sanciuc, Lambrino și Munteanu au cultivat științele filologice și dl. Virgil Bogdan și-a pregătit studiile de filosofie; acolo și-a zugrăvit pânzele pictorul de mare talent care e Catul Bogdan. Am găsuțit și pe un tânăr filolog sas dl. Folberth. O bibliotecă neconținut adăugită stă la îndemâna cercetătorilor.

Fotografia nr. VII – Desen în creion al Școlii Române din Fontenay-aux-Roses.

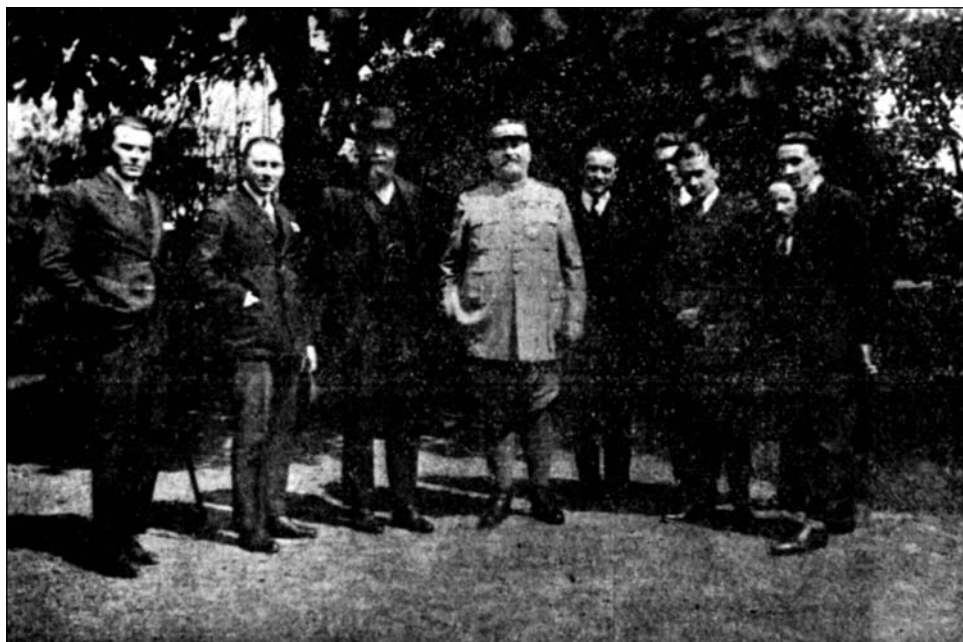
(Sursă: Septime Gorceix, „Les Amitiés franco-roumaines. L'École franco-roumaine de Fontenay-aux-Roses”, *Les Annales politiques et littéraires – Revue universelle, illustrée hebdomadaire*, nr. 2122, 24 februarie 1924, www.gallica.fr, accesat la 19 decembrie 2018.)

³⁵ *Ibidem*, 3.

³⁶ Țurlea, *Scoala română din Franța*, 17.

³⁷ Iorga, *Memorii*. Vol. III. *Tristețea și sfârșitul unei domnii*, 309.

³⁸ Țurlea, *Scoala română din Franța*, 17.

Fotografia nr. VIII – Istoricul N. Iorga, generalul H. Berthelot, conducerea instituției educaționale și câțiva studenți la Școala Română din Fontenay-aux-Roses în anul 1923.

(Sursă: N. Iorga, „Școala Românească din Fontenay-aux-Roses”, *Cele Trei Crișuri – Revistă de cultură*, anul IV, nr. VII, iulie 1923: 103.)

S'au primit multe vizite plăcute și unele de la reprezentanți iluștri ai nației prietene. Fototipia de față – reprodusă anterior și în acest volum – înfățișează între noi pe generalul Berthelot, atâta timp unul dintre sprijinitorii speranțelor noastre³⁹ (a se vedea foto nr. VIII).

Analizând în profunzime modul de funcționare al Școlii Române din Paris, sub coordonarea lui V. Ianculescu, constatăm că aceasta a cunoscut o evoluție fulminantă. Ianculescu a reușit să transforme o casă simplă cu două etaje într-o veritabilă unitate educațională: 12 camere, câte una pentru fiecare student, o sală de studiu, o bibliotecă de peste 3000 de volume, un atelier de artă, săli de expoziție (pentru arta românească și pentru arta populară). Pentru toate aceste merite, directorul instituției românești a fost propus de autoritățile franceze în anul 1923 pentru decorare cu Legiunea de Onoare în grad de Cavaler.

Principalele rezultate obținute în urma cercetărilor din Franța de către bursierii români ai Școlii din Fontenay-aux-Roses vor fi publicate, începând cu anul 1923, în revista anuală *Mélanges de l'École roumaine en France*⁴⁰. Dacă analizăm funcționarea concretă a instituției din prima perioadă a acesteia, consta-

³⁹ Iorga, *Școala Românească din Fontenay-aux-Roses*, 103.

⁴⁰ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 209.

Fotografia nr. IX – Școala Română de la Paris, Fontenay-aux-Roses, în anul 1925. Rândul de jos, de la stânga la dreapta: Ion Chinezu, Ion Ianculescu, Nicolae Iorga, I. M. Rașcu, Richard Hette. Rândul de sus, de la stânga la dreapta: Bazil Munteanu, Dumitru Murărașu, Petre P. Panaitescu, Vlad Bănățeanu, Vasile Băncilă, Dan Băjenaru.

(Sursă: Elena Ilie, „Vasile Băncilă și P. P. Panaitescu. Pagini de corespondență”, *Acta Musei Tutovensis*, nr. 1, 2015: 46.)

tăm că aceasta găzduia anual 12 bursieri, exclusiv bărbați, până în 1927, care dețineau licențe în filologie sau istorie susținute în România, la una dintre cele patru universități: București, Iași, Cluj și Cernăuți, plus un pictor sau sculptor, care era ales dintre laureații Școlii de Artă din București sau Iași⁴¹. Aceștia erau obligați să susțină anual o cercetare științifică (istoricii și filologii) sau să prezinte o operă artistică (artiștii plastici), iar ultima parte din acest proces de verificare a activității bursierilor era cea a susținerii unui memoriu, în fața directorului școlii, cu privire la întreaga activitate întreprinsă în Franța⁴². Întrucât veniturile bursierilor erau insuficiente, așa cum menționam anterior, și având în vedere costurile vieții de zi cu zi din Franța, statul francez a acordat burse de 800 de franci, la care se adăugau 300 de franci oferiți de școală⁴³. În anul 1936, N. Iorga rememora, în volumul „Școala nouă” de istorie: O lămurire definitivă,

⁴¹ Jean-Yves Conrad, *Paris, capitala... României. Ghid al plimbărilor insolite pe urmele românilor celebri din Paris*, trad. Elisabeta Balint (Iași: Junimea, 2006), 318.

⁴² *Ibidem*, 318.

⁴³ *Ibidem*, 318.

momentul în care a fost creată și modul în care funcționa Școala Română din Fontenay-aux-Roses, raportându-se la foștii săi studenți, cu care nu se afla în cele mai apropiate legături după trecerea anilor:

„La școala, pe care eu am întemeiat-o prin proiectul de lege depus de mine, de la Fontenay-aux-Roses, ca și pe cea din Roma, am căutat prin toată influența pe care o aveam într'un Consiliu de Facultate unde, din cauza jignirilor nesancționate, nu mai pot călca de ani de zile, și nu fără pagubă pentru Facultate, ajunsă în mâinile unei clice de caracter vădit politic, să-i fac a ajunge la aceste școli menite să puie pe absolvenții Universităților noastre în legătură cu lumea științifică și cu întreaga cultură din Franța și din Italia. În acea școală pe care o conduceam eu, puind la îndemina membrilor ei prețioasele legături personale pe care le pot avea ca profesor agreat la Sorbona și ca unul din puținii membri asociați ai Institutului de Franța, am avut o deosebită grijă și, în ce privește sănătatea zdruncinată a unora dintr'înșii, pentru aceia căroră credeam că li voi fi lăsat sentimente care mă iluzionam că-mi sînt datorite. (...)

Biblioteca pe care, cu ajutorul atît de harnicului conducător permanent, ca subdirector, al școlii, d. Victor Ianculescu, am adunat-o în frumoasa clădire cumpărată de mine⁴⁴.

Ultima perioadă din istoria Școlii Române din Franța a fost nefastă, fiind marcată de evenimentele lugubre ce s-au abătut asupra continentului european. După ocuparea Parisului de către trupele germane în ziua de 14 iunie 1940, Școala Română din Fontenay-aux-Roses își va înceta activitatea. Ulterior, în luna mai 1941, printr-un nou Decret-lege de reorganizare a celor două școli, Școala reintră în unele dintre atribuțiile sale și sunt numiți noii directori: Scarlet Lambrino (1891-1964) – Școala Română din Roma și C. Marinescu (1891-1982) – Școala Română din Paris⁴⁵. Se pare că fostul director al instituției, V. Ianculescu, a rămas în cadrul Școlii până în 1942⁴⁶, însă fără a avea o funcție în organigrama internă. Condițiile de funcționare ale Școlii sunt vitregite de vremurile în care își desfășura activitatea, studenții fiind în imposibilitatea de a ajunge în Franța din cauza războiului, dar și din cauza obligației de a face dovada că „au luptat cel puțin 6 luni pe frontul de Răsărit în actualul război”⁴⁷. Acest fapt îl va face pe C. Marinescu să solicite Academiei Române să-i recunoască drept bursieri temporari pe nouă dintre tinerii români aflați la studii la Paris⁴⁸. În anul 1947 apar alte probleme în funcționarea Școlii, iar, ulterior, în

⁴⁴ N. Iorga, „Școala nouă” de istorie – O lămurire definitivă (Vălenii-de-Munte: Tipografia „Datina Românească”, 1936), 5.

⁴⁵ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 209.

⁴⁶ A se vedea „La Croix pour le sous-directeur de l'École Roumaine ? (1923)”.

⁴⁷ Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *Între cultură, șantaj și spionaj. Academia din Romania la crepuscul (1947-1955). Studii și documente*, (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2017), 8-9.

⁴⁸ *Ibidem*, 9.

anul 1948, după ce puterea comunistă reușește să preia toate pârghiile de conducere ale României și are loc instaurarea Cortinei de Fier, prin noua *Lege a învățământului*, cele două școli au fost desființate oficial⁴⁹, sub semnătura Anei Pauker (1893-1960). Sub această lege intră și destinul istoricului C. Marinescu, ultimul director al Școlii Române din Franța, acesta fiind demis din funcția de conducere, exclus din Academia Română, iar în acest context alege să se stabilească în Occident pentru întreaga viață⁵⁰.

Negura comunismului a afectat iremediabil soarta instituției din capitala Franței, aceasta fiind marcată de incertitudine în anii următori. În anul 1960⁵¹ sau 1962, clădirea a fost vândută de statul român comunist Companiei Imobiliare Val Content⁵², iar în anii următori clădirea istorică a fost dărâmată⁵³, pe terenul respectiv construindu-se blocuri de locuințe⁵⁴. Astăzi nimic nu amintește de locul în care în perioada interbelică se pregăteau generațiile de tineri intelectuali români, iar numele străzii a fost schimbat din „Rue Châtaigniers” în „Rue Jean Lavaud”⁵⁵. Conform istoricului L. Nastasă, în perioada actuală, în zona Școlii Române din Fontenay-aux-Roses și-a găsit locul o importantă arteră de circulație⁵⁶.

După căderea comunismului, a existat o tentativă de revitalizare a spiritului instituției. Astfel, în data de 2 aprilie 1997, prin adresa nr. 31, Biroul Permanent al Camerei Deputaților, în conformitate cu art. 86 din Regulamentul Camerei Deputaților, a sesizat pentru examinare și avizare Comisia pentru Buget, Finanțe și Bănci cu privire la propunerea legislativă de reînființare a Școlii Române din Franța⁵⁷. Avizul negativ al Comisiei pentru Buget, Finanțe și Bănci asupra propunerii legislative privind reînființarea Școlii Române din Franța a fost emis în data de 22 aprilie 1997. Acesta a fost dat cu majoritatea voturilor, întrucât, în viziunea membrilor comisiei de analiză, din expunerea de motive și din propunerea legislativă nu rezultau cu claritate și fără echivoc următoarele elemente: „Ce rol ar fi urmat să aibă viitoarea instituție – unitate de studiu (institut

⁴⁹ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 209.

⁵⁰ Turcuș și Turcuș, *Între cultură, șantaj și spionaj*, 9-n., 5.

⁵¹ Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Vol. II. *Finlanda-Grecia*, ed. I. Feodorov (București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011), 12.

⁵² A se vedea: „La Croix pour le sous-directeur de l'École Roumaine ? (1923)”.

⁵³ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208-n., 162.

⁵⁴ Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, 12.

⁵⁵ „La Croix pour le sous-directeur de l'École Roumaine ? (1923)”.

⁵⁶ Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, 208-n., 162.

⁵⁷ A se vedea documentul: „Avizul asupra propunerii legislative privind reînființarea Școlii Române din Franța”, Parlamentul României – Camera Deputaților – Comisia pentru Buget, Finanțe și Bănci, nr. XXXVI/2/214 din 22.04.1997, 1. Accesat 19 noiembrie 2018, <http://www.cdep.ro/comisii/buget/pdf/1997/av031.pdf>.

sau bibliotecă) sau unitate de cazare (internat sau cămin)?”; „Care era relația dintre universitățile românești ce urmau să selecteze studenții pentru burse și instituțiile de învățământ franceze unde aceștia urmau să studieze?”; „Bursele de studiu vor fi oferite de universitățile românești sau de cele franceze?”; „Instituția va avea caracter universitar sau postuniversitar?”; „Ce recunoaștere vor avea diplomele obținute după stagiile efectuate la instituția de învățământ?”; „Cine anume va suporta cheltuielile de funcționare pentru această instituție și salariile personalului, luându-se în calcul că Ministerul Învățământului și Academia Română nu au capitalul bugetar pentru acest gen de cheltuieli în afara țării?” În finalul avizului negativ se constata lipsa unui imobil unde ar putea funcționa instituția, întrucât fosta clădire a fost vândută după desființarea Școlii Române din Franța în anul 1948⁵⁸. După această propunere laudabilă, o astfel de propunere nu a mai fost luată în calcul de niciun alt membru al legislativului român și, astfel, a încetat o parte din spiritul românesc din Franța.

Școala Română din Fontenay-aux-Roses a facilitat formarea majorității istoricilor români din perioada interbelică, iar studiile remarcabile ale acestora au fost documentate sub egida acestei instituții. În România actuală, idealul generației de istorici români ar putea fi revitalizarea acestui laudabil proiect interbelic. Memoria acestei instituții merită să fie adusă în prim-planul vieții culturale româno-franceze și poate că anii sau deceniile următoare vor găsi oamenii de stat capabili să refacă din cenușă această Pasăre Phoenix a culturii românești.

Rezumat:

Începutul secolului al XX-lea a fost puternic marcat de Primul Război Mondial. Între rezultatele neprevăzute de după acesta constatăm o creștere exponențială a relațiilor culturale dintre state din aceleași tabere combatante. Dacă analizăm, în mod expres, relațiile culturale româno-franceze din această perspectivă, constatăm că avem de a face cu un adevărat exemplu de colaborare culturală pe continentul european, întrucât rar au mai existat alte exemple de conlucrare atât de pronunțate. Primul pas concret al acestui proces laudabil a fost semnarea, la 15 iunie 1919, la București, a Convenției educaționale Poincaré-Angelescu, convenție prin care statul francez se oferea să își ofere suportul pentru consolidarea învățământului românesc, în special în noile provincii ce intrau în componența statului român. Astfel, lua naștere la București misiunea universitară franceză, ca entitate de sine stătătoare, izvorâtă din această convenție, iar ulterior, în anul 1924, era înființat Institutul Francez de Înalte Studii. Prin cele două acțiuni concrete, statul

⁵⁸ *Ibidem*, 1.

francez prelua inițiativa și oferea suportul său promis pentru „sora latină din estul Europei”. În aceeași perioadă, acțiunile Regatului României în acest sens au fost mult mai anevoioase, fiind nevoie de o inițiativă privată, a istoricului N. Iorga, pentru ca la București să se discute de înființarea școlilor române din Franța și Italia. În privința Școlii Române din Franța, N. Iorga se va ocupa de toate demersurile pentru a vedea fiabilă această instituție: alegând o clădire în pitoreasca localitate din suburbia Parisului – Fontenay-aux-Roses, pe care o va cumpăra în numele statului român, propunând legea specială în Parlamentul României, intervenind în mediul politic francez, pe toate căile disponibile, pentru a vedea proiectul realizat și supervizând această entitate educațională întreaga sa viață. Inaugurarea oficială a Școlii Române din Fontenay-aux-Roses a avut loc la 1 iunie 1922, iar din acel moment localitatea și școala au devenit cele mai importante locuri ale studenților români din Franța. Funcționarea școlii a facilitat accesul doctoranzilor români în domeniile umaniste la resurse livești indispensabile pentru studiu și creație, iar majoritatea istoricilor români cu studii importante în perioada interbelică au beneficiat de burse la Școala Română. Autoritățile comuniste au distrus acest loc dedicat învățământului românesc, întâi prin închiderea porților și, ulterior, prin vinderea stabilimentului. După vânzare, în anii următori, clădirile stabilimentului au fost dărâmate pentru construirea unor facilități moderne și, astfel, s-a așternut uitarea peste ceea ce a fost Școala Română din Franța. În anul 1997, în Parlamentul României a existat propunerea ca acest proiect interbelic să fie revitalizat, însă propunerea s-a lovit de avizul negativ al comisiilor specializate, și niciodată nu a mai fost discutată această posibilitate.

Cuvinte-cheie: Școala Română din Franța, Nicolae Iorga, Fontenay-aux-Roses, cultură română, bursă de cercetare.

Preotul Anton Gabor și rolul său în înființarea Institutului Presa Bună

Iulian GHERCĂ

Abstract

The development of a Catholic press in Romania was a constant wish of the Catholic Church. However, the realization of this project did not lead to unitary actions coordinated by the local, national ecclesiastical authority. It rather resulted in the personal actions of some members of the clergy who were later approved and supported by the Church. The establishment of the Presa Bună (The Good Press) Institute in Iași represents such a project that centered on Anton Gabor, one of the promoters of the establishment of a Catholic press in Romania. The issue of the establishment of a Catholic press in the diocese of Iași, which covers the entire area of Moldova, was first discussed at the beginning of the 20th century (more precisely, in 1908), when priest Iosif Malinowski tried to publish a Catholic journal he intended to name "The Catholic Sheet". In 1913 Monsignor Anton Gabor began publishing the magazine "Light of the Christian", a pilot project and a more personal undertaking. However, he managed to maintain and develop this publication. Still, Anton Gabor (one of the most important supporters of the Catholic press in Romania) wanted more than simply editing a magazine. He wished to set up a Press Institute with an active role in promoting Catholic publications in Romania. The Good Press Institute in Iași became basically the cultural center of Catholic life in Moldova. In September 1919, the statute of the Good Press Catholic Society was published. This organization aimed at the printing and dissemination of religious writings. It included the Good Press Publishing House, the Good Press Printing House, and the Good Press Library. The Good Press Library opened in 1919-1924. It focused on printing three series of works: The Moral History Series, The Religious Series and The Life of the Saints Series.

Keywords: communication, press, catholic, confession, Anton Gabor.

Problema înființării unei prese catolice în dieceza de Iași, ce acoperă practic zona Moldovei, s-a pus la începutul secolului XX (mai exact, în 1908), când preotul Iosif Malinowski a încercat să publice o revistă catolică, pe care voia s-o intituleze „Foaia catolică”. Pentru că nu au răspuns favorabil la propunerea sa decât câțiva preoți din dieceză și pentru că nu existau nici resursele financiare, acesta a renunțat la idee. Acest fapt demonstrează că inițial nu a existat un plan bine pus la punct și pe termen lung sau măcar mediu al autorităților ierarhice locale pentru înființarea și dezvoltarea unei prese catolice în dieceza de Iași și nici în România, ci au existat inițiative personale (ale unor preoți care făcuseră studiile în străinătate – Germania, Italia, Franța – și care au încercat să aducă în Româ-

nia modelul presei catolice din acele state), izolate, care ulterior au fost însușite și dezvoltate de autoritățile ecleziastice. În 1913 monseniorul Anton Gabor începe publicarea revistei „Lumina creștinului”, tot ca un proiect pilot, mai mult personal, care însă reușește să se mențină și să se dezvolte ulterior, iar inițiatorul (unul dintre cei mai importanți susținători ai presei catolice din România) a dorit mai mult decât simpla editare a unei reviste, ci a vrut să înființeze un institut de presă, cu rol activ în promovarea publicațiilor catolice în România.

Organizații mai importante de presă erau în 1924 doar două: Societatea pe Acțiuni „Sf. Unire” din Blaj, care era în curs de formare, și Societatea Presa Bună din Iași, care dorea să organizeze dezvoltarea presei catolice după modelul unor societăți din Occident, cum ar fi Opera Nazionale per la Buona Stampa, Italia, Franc de la Presse, Franța, sau Piusverein din Austria. Practic, una dintre cele mai importante instituții de presă catolică din România, în prima jumătate a secolului XX, a fost Institutul Presa Bună din Iași, care însă nu a reușit să devină un organism cu caracter național și reprezentativ, așa cum au dorit cei care au înființat și au contribuit la dezvoltarea acestuia. Totuși, fiind foarte important, vom face o scurtă prezentare a sa și vom urmări amploarea rezultatelor obținute de acest institut de presă și rolul său în dezvoltarea presei catolice românești, precum și contribuția sa la creșterea culturală a populației locale.

Deoarece rolul său a fost extrem de important în înființarea acestui institut, considerăm oportun să oferim câteva informații biografice despre acesta. Personajul principal al presei catolice din România a fost, fără îndoială, mons. Anton Gabor (practic, artizanul presei catolice din Moldova). S-a născut la Tămășeni, județul Neamț, în ziua de 6 iunie 1883. În 1896 își începe studiile teologice la Seminarul Episcopal din Iași, iar în 1906 a fost trimis pentru continuarea studiilor în Germania, la Innsbruck. A fost sfințit preot în anul 1908, însă studiile în străinătate le-a continuat până în anul 1911, obținând doctoratul în teologie, după care se întoarce în țară¹.

După revenirea sa în România a fost numit profesor la Seminarul din Iași, post pe care l-a întrerupt doar în timpul Primului Război Mondial, când a administrat parohia Valea Seacă (Bacău). De asemenea, a mai fost spiritual și capelan la Institutul Notre-Dame de Sion (și director al acestei instituții), delegat episcopal, administrator al comunităților din Fălticeni și Pașcani, dar cel mai important, a fost redactorul publicațiilor „Lumina creștinului” (timp de 23 de ani, până la moartea sa) și „Sentinela catolică”, dar și directorul Institutului Presa Bună².

¹ I. Gabor, I. Simon, *Necrolog. Misionari și preoți autohtoni: diecezani și franciscani, clerici și frați călugări care au lucrat în Moldova pe teritoriul actual al diecezei de Iași (1600-2000)* (Iași, 2001), 54.

² *Institutul și Editura „Presa Bună” Iași. Note istorice. Perspective* (Iași, 1992), 7.

Practic, mons. Anton Gabor a fost cel care a pus bazele presei catolice în Moldova, fapt subliniat de preotul Iosif Tălmăcel încă din 1936: „El a fost cel dintâi care a avut curajul, abia sfințit preot, să înceapă în dieceza noastră apostolatul mai intens prin presă. N-aveam niciun periodic cât de modest, căci toată presa noastră se reducea la câteva cărți strict necesare pentru cult și catehizare”³. Timp de 23 de ani, grija lui principală a fost redactarea revistei „Lumina creștinului”, în paginile căreia aproape că nu a fost număr în care să nu publice ceva⁴.

Activitatea mons. Gabor a fost îndreptată și spre stabilirea unor legături strânse cu catolicii din Vechiul Regat, cu românii uniți din Transilvania, dar și cu clericii ortodocși din Basarabia, unde în 1935 a înființat o filială a Presei Bune la Chișinău. A participat la toate manifestările însemnate, atât cu caracter religios, cât și național, precum întrunirile AGRU (Asociația Generală a Românilor Uniți) și ale ASTRU (Asociația Studenților Români Uniți).

Principala activitate a mons. Gabor a fost *apostolatul* în presă. Deși începutul a fost foarte greu (cum am menționat și la începutul materialului), în special din cauza lipsei de autori, cu timpul a reușit să adune în jurul său mai mulți colaboratori, precum pr. I. Malinovski, mons. M. Robu, pr. D. Andrieș (va semna cu numele Zacheu) și alții. O altă dificultate majoră cu care s-a confruntat a fost lipsa banilor. Pentru depășirea acestei probleme a recurs chiar la o soluție „extremă”, adică a mers prin satele catolice din Moldova și a strâns pomană pentru presa catolică⁵, a corespondat cu preoții din parohiile din dieceza de Iași și nu numai pentru a le cere ajutorul, a apelat la episcopul de Iași și la arhiepiscopul de București, Alex. Th. Cisar⁶ (care a ajutat considerabil presa catolică⁷). Aceste informații completează datele referitoare la acest personaj extrem de important pentru presa catolică din România.

Institutul „Presa Bună” de la Iași a reprezentat practic centrul cultural al vieții catolice din Moldova. În luna septembrie 1919 a fost publicat proiectul de statut al Societății Catolice Presa Bună⁸, care avea ca scop tipărirea și răspândi-

³ I. Tălmăcel, „Cuvântare funerară”, *Lumina creștinului* (Iași, martie 1936): 38.

⁴ E. Dumea, *Cărți și reviste catolice românești în Moldova* (Iași, 2002): 123.

⁵ *Ibidem*, 124.

⁶ AARC București, dosar 113/1924-1926, 126/1925, 127/1926-1927, 115/1927-1928, 118/1928-1929, 129/1928-1929, 130/1929-1930, 117/1928-1929, 1177/1928-1933, 131/1930-1932, 132/1932-1933, 134/1934-1936.

⁷ D. Doboș, „Arhiepiscopul Alex. Th. Cisar. Un mare binefăcător al Institutului „Presa Bună” din Iași”, *Buletin istoric*, nr. 7 (Iași, 2006): 5-18.

⁸ Proiectul de statut cuprindea 16 puncte, în care se preciza scopul înființării și modul de organizare al societății: „1. Se înființează la Iași o societate anonimă sub numele Societatea catolică Presa Bună; 2. Această societate are drept scop de a tipări și a răspândi scrieri cu cuprinsul cel mai felurit și în același timp după principii sănătoase; 3. Fondul societății se adună din donații

rea scrierilor religioase și care cuprindea Editura Presa Bună, Tipografia Presa Bună, Biblioteca Presa Bună⁹. Din fondurile strânse în perioada 1919-1924 s-a deschis Biblioteca Presa Bună, în care se dorea a se tipări trei serii de lucrări: Seria Istorioare Morale, Seria Religioasă și Seria Viețile Sfinților.

Până în anul 1926 toate publicațiile catolice au fost tipărite la diferite tipografii din orașul Iași: Lumina Moldovei, Viața Românească, Institutul de Arte Grafice N. V. Stefanu & Co ș.a. În februarie 1926 Tipografia Lumina Moldovei a vândut Editurii Presa Bună atelierul său tipografic. Acoperirea cheltuielilor pentru această investiție majoră s-a realizat prin donațiile oferite de diferiți preoți din țară și din străinătate, de Sfântul Părinte Papa Pius XI (240 000 lei), dar și de mai multe familii catolice din Iași, Huși, Luizi Călugăra, Gherăiești etc.¹⁰.

La 17 mai 1926 au început lucrările de construire a clădirii destinate tipografiei din strada Stefan cel Mare, alături de Palatul Episcopal. Pentru cumpărarea tipografiei și construirea clădirii din strada Stefan cel Mare a fost format un comitet de inițiativă, alcătuit din: episcopul Mihai Robu, mons. Anton Gabor, pr. Gheorghe Peș, pr. Bruno Falewski, pr. Dumitru Romila, pr. Dumitru Andrieș, pr. Iosif Ghiuzan¹¹. Construcția a fost realizată într-un timp destul de scurt, în cinci luni, astfel că la 31 octombrie (sărbătoarea Cristos Rege) a avut loc sfințirea tipografiei și a atelierului Institutului Presa Bună, pus sub patronajul Sfintei Tereza a Pruncului Isus. Numărul pe ianuarie 1927 al revistei „Lumina creștinului” a fost tipărit la Presa Bună în condiții grafice mult mai bune¹². Concomitent au fost făcute demersurile legale pentru funcționarea acestor instituții, astfel la 3 mai 1927 Institutul de Arte Grafice și Editura Presa Bună au fost înregistrate la Tribunalul Iași¹³, iar nouă zile mai târziu episcopul Mihai Robu a solicitat autorizațiile de funcționare a tipografiei din partea Inspectoratului Industrial al

---

benevole, din venitul cărților vândute și din venitul tipografiei; 4. Acest fond va fi administrat de 5 membri catolici, și anume 3 preoți și 2 laici, ca președinte, vice-președinte, casier și 2 cenzori; 5. Conducerea generală va fi gratuită din partea comitetului; 7. Dreptul de a alege îl au donatorii, potrivit cu suma dăruită, socotindu-se 500 lei drept un vot etc.”

⁹ Proiectul de statut a fost însoțit de un apel prin care se cerea participarea mai ales financiară a credincioșilor și se motiva nevoia înființării acestei societăți: „De multă vreme s-a recunoscut la noi nevoia unei prese catolice care să fie în stare de a lumina și a întări pe credincioși și care să-i îndrumeze să răspundă cât mai potrivit la toate greutățile ce se aduc împotriva sfintei noastre credințe. Începutul s-a făcut deja prin tipărirea de cărți răzlețe fie prin Biblioteca religioasă sau Biblioteca populară catolică. Dar pentru o mai bună reușită în această direcție, subscrișii au socotit că este nevoie de o organizare a muncii și de o unire a puterilor, fiindcă munca e grea și puterile puține”.

¹⁰ *Institutul și Editura*, 2.

¹¹ *Lumina creștinului* (iulie-august 1926): 108.

¹² *Lumina creștinului* (ianuarie 1927): 2.

¹³ DJAN Iași, Fond Inspectoratul Industrial al Regiunii a III-a Iași, dosar 378, f. 6.

Regiunii a III-a Iași¹⁴. În august 1927, mons. Gabor, având cunoștință de proiectul cultural al ministrului Angelescu privind înființarea a 3.000 de biblioteci populare sătești, i-a scris arhiepiscopului Cisar pentru a interveni la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice în vederea distribuirii publicațiilor editate de Presa Bună la bibliotecile sătești¹⁵. Arhiepiscopul a confirmat la 10 ianuarie 1928 că a primit de la Iași publicațiile apărute la Presa Bună, ce urmau a fi înmânate ministrului Angelescu¹⁶. Această rugămintă a fost înnoită și în februarie 1929, când relua discuția privind distribuirea unei părți din broșurile apărute la Presa Bună unor biblioteci populare, cu ajutorul autorităților românești. Această insistență se explică și prin faptul că vânzarea cărților se făcea cu o oarecare dificultate, lucru ce crea o problemă în asigurarea unui capital pentru rulaj¹⁷. Toate aceste inițiative ale directorului Institutului Presa Bună din Iași vizau găsirea unor surse complementare de finanțare, care să permită dezvoltarea presei catolice și dezvoltarea culturală a societății românești.

În mai 1928 a fost publicat actul constitutiv al Institutului Presa Bună din Iași, dat de episcopul Mihai Robu la data de 27 februarie 1928¹⁸. În document se fac câteva precizări menite să „evite orice confuzie și coliziune de drepturi în prezent și în viitor” privitor la Institutul Presa Bună, printre care: „Institutul Presa Bună este o întreprindere diecezană, sub direcțiunea și ocârmuirea Episcopiei, având scopul său și mijloacele sale proprii de activitate; Institutul Presa Bună este trecut la Tribunalul Iași pe numele Episcopiei Catolice; Atât clădirea, cât și materialul tipografic al Institutului sunt proprietatea Episcopiei, care însă le dă destinație clară și precisă, că nu vor servi la altceva decât la răspândirea scrierilor bune; Scopul Institutului este editarea și răspândirea scrierilor bune, cu conținut atât religios, cât și profan; Mijloacele de care se va servi Institutul Presa Bună spre a putea răspândi scrierile bune sunt: contribuțiile benevole ale donatorilor, încasările rezultate din vânzarea revistelor, broșurilor sau cărților editate, venitul ce-l va aduce tipografia lucrând și pentru alte persoane sau instituții din oraș; Institutul va fi condus de un comitet numit de Episcop”¹⁹.

După obținerea aprobărilor legale de funcționare a Institutului Presa Bună, episcopul Robu a înaintat dosarul tipografiei, în ianuarie 1930, către Ministerul

¹⁴ DJAN Iași, Fond Inspectoratul Industrial al Regiunii a III-a Iași, dosar 378, f. 2.

¹⁵ AARC București, dosar 115/1927-1928, f. 160.

¹⁶ I AARC București, dosar 115/1927-1928, f. 178.

¹⁷ AARC București, dosar 115/1927-1928, dosar 118/1928-1929, f. 100.

¹⁸ „Datorită strădaniei lăudabile a mons. dr. Anton Gabor, actualmente paroh de Gherăești, județul Roman, cu aprobarea și binecuvântarea noastră, din contribuțiile benevole ale multor persoane, care și-au dat bine seama de marea însemnătate a scrierilor bune, a luat ființă Institutul Presa Bună din Iași, cu clădire și tipografie proprie în curtea catedralei noastre.”

¹⁹ *Lumina creștinului* (ianuarie 1927): 24.

Industriei și Comerțului, pentru a putea beneficia de avantajele ce decurgeau din legea pentru încurajarea industriei naționale²⁰. Jurnalul Consiliului de Miniștri din 4 februarie 1930 acorda Institutului de Arte Grafice Presa Bună înlesnirile și foloasele legii pentru încurajarea industriei naționale, adică scutire de vamă pentru mașini, utilaje, reducere pentru transportul CFR și altele²¹.

Arhiepiscopul de București, Cisar, a încercat să sprijine Presa Bună prin intermedierea tipăririi la Iași a unor cărți de importante. La 20 aprilie 1929, într-o scrisoare adresată mons. Gabor, acesta îi spunea: „Pare că soarta m-a ales să fiu mijlocitorul Presei Bune”, această afirmație era legată de tipărirea la Iași a unei lucrări a unui autor german, Friedrich Ritter von Lama, despre papa Pius XI, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de preoție, intermediată de arhiepiscop. Aceasta urma să fie ulterior prezentată și promovată în „Lumina creștinului” și „Sentinela catolică”²².

În luna februarie 1930 a fost achiziționată o nouă mașină de tipărit din Germania, marca Heidelberg. Cheltuielile pentru aducerea noii mașini l-au determinat pe mons. Gabor să facă numeroase apeluri la credincioși pentru susținerea presei catolice: „Faceți ceva pentru presă! Ascultați glasul timpului (...) La foarte multe se gândesc (creștinii): la clopote, la icoane, la zugrăvirea bisericilor și la altele, dar la susținerea presei catolice nu. Cu toate acestea, un ziar catolic poate face atâta bine...”²³.

La inițiativa mons. Anton Gabor (în octombrie 1934) a fost aleasă o zi a presei catolice în data de 28 octombrie, care în anul 1934 a coincis cu sărbătoarea de Cristos Rege²⁴, o zi ce se dorea a fi de „cercetare a cugetului pentru toți catolicii, pentru ca să vadă ce au făcut și ce mai au de făcut în sprijinul presei, o zi ce Mons. Anton Gabor o vrea generalizată în toată țara și sărbătorită cu deosebit interes prin festivaluri, expoziții de cărți și reviste, împărțiri de cataloage, reclame etc., pentru ca să se deștepte cât mai mult interesul credincioșilor”²⁵.

²⁰ În memoriul de înființare a tipografiei, anexat la dosarul trimis Ministerului Industriei și Comerțului, era făcută următoarea prezentare: „Câțiva preoți de la Episcopia Catolică de Iași începuseră încă din anul 1911 să tipărească reviste, calendare și alte cărți morale pentru popor. După război activitatea a fost luată din nou, dar acești preoți s-au convins că fără o tipografie proprie nu se va face un progres real. De aceea, la 1925 s-au folosit de o ocaziune și episcopia a cumpărat tipografia «Lumina Moldovei», proprietatea domnului Liviu Sadoveanu. Din lipsă de local, nu s-a putut utiliza această tipografie până la 15 mai 1927, când s-au făcut toate eforturile pentru deschiderea ei. Tipografia «Presa Bună» nu urmărește scopuri materiale, ci răspândirea de cărți morale cât mai ieftine pentru popor”.

²¹ *Monitorul Oficial*, nr. 61 (15 martie 1930): 78.

²² AARC București, dosar 130/1929-1930, f. 49.

²³ *Lumina creștinului* (martie 1932): 157-159.

²⁴ *Lumina creștinului* (septembrie 1934): 156-157.

²⁵ *Lumina creștinului* (septembrie 1934): 156-157.

Anul 1935 aduce deschiderea unei tipografii catolice ce purta denumirea de Presa Bună și la Chișinău, cu scopul de „a fi o instituție de cultură creștinească și românească”²⁶. Punerea în funcțiune a acesteia a fost întârziată din cauza unor dificultăți legate de nevoia de achiziționare de litere rusești și românești pentru tipografie. Practic, tipografia de la Chișinău reprezenta o filială, o prelungire a Institutului Presa Bună din Iași, care, în opinia directorului său, în timp trebuia să ajungă la o reprezentare națională și să fie un instrument pentru unificarea catolicismului românesc și un centru cultural însemnat.

Ziua de 19 februarie 1936 a reprezentat o zi tristă pentru Presa Bună din Iași, deoarece inițiatorul Institutului și cel mai important susținător al presei catolice românești a decedat²⁷. Directorii și redactorii care au urmat²⁸ s-au străduit să continue munca începută de mons. Gabor.

Inițial, Al Doilea Război Mondial nu a dus la întreruperea activității Institutului Presa Bună, care în 1940 era administrat, în urma deciziei episcopului Mihai Robu, de comitetul de conducere format din: pr. Dumitru Romila (director), pr. Dumitru Herghelegiu (vicedirector cu probleme administrative), pr. Anton Trifaș, pr. Petru Pleșca, pr. Ioan Mărtinaș, pr. Gaspar Bachmeier, pr. Gheorghe Peț (membrii consultori)²⁹. În 1942, episcopul Robu îl informa pe mareșalul Ion Antonescu că Presa Bună din Iași devenise una dintre cele mai moderne tipografii din țară³⁰. Această informare se făcuse în contextul tipăririi de către Episcopia Catolică de Iași a unei serii de cărți instructive cu scopul de a fi utile în anii de război bolnavilor și răniților din spitalele din Moldova. În activitatea editurii s-a putut observa existența unei tendințe naționale, agreată de episcopul Robu³¹.

După aproape două decenii de activitate, cu multe realizări considerabile, Tipografia Presa Bună a fost supusă unui exil forțat în anul 1944. În cadrul planului general de evacuare a orașului Iași, guvernul Antonescu a decis, în martie

²⁶ *Institutul și Editura*, 4.

²⁷ „Miercuri, 19 februarie 1936, pe la orele 14.30, a trecut în lumea veșniciei. Întors la Iași la 24 dec. trecut, de la Congresul studenților catolici de la Blaj, s-a simțit indispus (...) Medicii chemați n-au dat de urma bolii (...) Analizele și radiografiile făcute nu remarcău nimic deosebit (...) Marti, 18 februarie, cinci medici, cercetându-l cu de-amănuntul, nu s-au putut pronunța asupra bolii! (...) miercuri pacientul trecuse în lumea mai bună”, apud P. Pal, „Moartea Mons. Anton Gabor”, *Lumina creștinului* (martie 1936): 33-35.

²⁸ Pr. Petru Pal (1936-1938), pr. Constantin Hausner (1938-1939), pr. Iosif Bălan (1939-1941), pr. Dumitru Herghelegiu (1941-1945) și pr. Gaspar Bachmeier (1945-1948).

²⁹ *Institutul și Editura*, 4.

³⁰ AERC Iași, dosar 4/1942, f. 232.

³¹ Acesta afirma într-o scrisoare adresată Ministerului Propagandei Naționale: „Intențiunea noastră este de a continua și mai mult opera de răspândire a luminii prin presa bună și sănătoasă pentru a contribui astfel la ridicarea nivelului moral și intelectual al poporului român”.

1944, mutarea Episcopiei de Iași la Beiuș în clădirile Protopopiatului Greco-Catolic³². Responsabili cu acțiunea de mutare au fost preoții Dumitru Matei, Mihai Bejan și Gaspar Bachmeier. La 19 iunie 1944 pr. D. Matei scria episcopului Robu: „Am obținut 5 vagoane să evacuez «Presa Bună» la Beiuș. Nu am curajul să le trimit când mă gândesc la pericolele ce sunt în cale. Nu știu cum să fac să fie mai bine”³³.

Împreună cu Tipografia Presa Bună, a fost evacuată Tipografia Serafica de la Săboani, care aparține Ordinului Franciscan. Această acțiune s-a desfășurat cu multe greutăți și într-un climat de nesiguranță și incertitudine. În iunie același an, Serafica era dată dispărută, iar în august și Presa Bună încă nu ajunsese la destinație, deși pr. Matei anunțase pe 8 august că vagoanele plecaseră demult din Iași³⁴. Întârzierea s-a datorat proastei comunicări între autoritățile bisericești și deciziei episcopului greco-catolic de Oradea, Valeriu Traian Frențiu, de a descărca vagoanele în localitatea Holod. Ulterior, Tipografia Presa Bună a ajuns la Beiuș, dar a rămas neasamblată din cauza situației create la 23 august, când s-a pus problema reîntoarcerii administrației Episcopiei la Iași.

Marcu Glaser, noul administrator apostolic, afirma într-o scrisoare adresată episcopului Frențiu la 12 noiembrie 1944 că regretă că nu a putut lua tipografia de la Beiuș. În toată această perioadă tipografia a stat neinstalată și nu a putut fi folosită, publicarea în 1945 a *Catehismului mic* făcându-se la o tipografie din Beiuș.

La 28 noiembrie 1945, Marcu Glaser a solicitat de la Ministerul Cultelor 3 vagoane pentru a aduce tipografia înapoi la Iași. Cererea a fost reluată în iulie 1946, tot fără un rezultat pozitiv. În februarie 1947, pr. Gaspar Bachmeier, ultimul director al tipografiei, a informat Regiunea a III-a Industrială Iași că „din lipsă de fonduri și materiale, tipografia nu a putut fi reinstalată la Iași”³⁵. Gaspar Bachmeier declarase pentru Statisticile industriale din anii 1945 și 1946 că în toată această perioadă Tipografia Presa Bună practic nu a funcționat și că unele instalații și utilaje au fost deteriorate în 1944³⁶. În lipsa Tipografiei, un „comitet de redactare a broșurilor religioase ce țin locul revistei „Lumina creștinului” a luat decizia publicării unei publicații noi care să suplinească lipsa revistei amintite și care urma să apară la Atelierele Grafice Al. Țerek”³⁷.

În ianuarie 1949, Editura și Tipografia Presa Bună, precum și revista „Lumina creștinului” au fost radiate din registrul Camerei de Comerț Iași „din lipsă

³² AERC Iași, dosar 2/1942, f. 163.

³³ AERC Iași, dosar 1/1826-1950, f. 641.

³⁴ AERC Iași, dosar 2/1942, f. 168.

³⁵ DJAN Iași, Fond Inspectoratul Industrial al Regiunii a III-a Iași, dosar 377, f. 106.

³⁶ DJAN Iași, Fond Inspectoratul Industrial al Regiunii a III-a Iași, dosar 377, f. 108.

³⁷ DJAN Iași, Fond Camera de Comerț Iași, dosar 716, f. 2323.

de activitate”³⁸, deși ele nu au mai funcționat din 1944, ba mai mult, în decembrie 1948, autoritățile comuniste au naționalizat și confiscat abuziv Tipografia Presa Bună.

Rezumat

Dezvoltarea unei prese catolice în România a reprezentat un deziderat al Bisericii Catolice. Totuși, realizarea acestei dorințe nu s-a concretizat în acțiuni unitare coordonate de autoritatea ecleziastică locală, națională, ci mai degrabă în acțiuni personale ale unor clerici, care au fost ulterior asumate și susținute de Biserică. Înființarea Institutului Presa Bună din Iași reprezintă un astfel de demers, care l-a avut în centru pe monseniorul Anton Gabor, unul dintre artizanii înființării unei prese catolice în România. Problema înființării unei prese catolice în dieceza de Iași, ce acoperă practic zona Moldovei, s-a pus la începutul secolului XX (mai exact, în 1908), când preotul Iosif Malinowski a încercat să publice o revistă catolică, pe care voia s-o intituleze „Foaia catolică”. În 1913 monseniorul Anton Gabor începe publicarea revistei „Lumina creștinului”, tot ca un proiect-pilot, mai mult personal, care însă reușește să se mențină și să se dezvolte ulterior, iar inițiatorul (unul dintre cei mai importanți susținători ai presei catolice din România) a dorit mai mult decât simpla editare a unei reviste, ci a vrut să înființeze un institut de presă, cu rol activ în promovarea publicațiilor catolice în România. Institutul Presa Bună de la Iași a reprezentat practic centrul cultural al vieții catolice din Moldova. În luna septembrie 1919 a fost publicat proiectul de statut al Societății Catolice Presa Bună, care avea ca scop tipărirea și răspândirea scrierilor religioase și care cuprindea Editura Presa Bună, Tipografia Presa Bună, Biblioteca Presa Bună. Din fondurile strânse în perioada 1919-1924 s-a deschis Biblioteca Presa Bună, în care se dorea a se tipări trei serii de lucrări: Seria Istorie Morale, Seria Religioasă și Seria Viețile Sfinților.

Cuvinte-cheie: comunicare, presă, catolic, confesiune, Anton Gabor.

³⁸ AERC Iași, dosar 7/1940, f. 36.

Considerații privind implicarea serviciilor secrete sovietice și a Cominternului în organizarea rebeliunii de la Tatar-Bunar

Vitalie PONOMARIOV

Abstract

This study deals with the involvement of the Soviet secret services and the Communist International in organizing the anti-Romanian rebellion in Southern Bessarabia in September 1924. The article contributes to a better understanding of the Soviet Union's secret policy towards Romania, focusing on the Bessarabian question. The basic element of this policy was the strategy of „active espionage” which, in general, meant the creation by the Soviet special services of paramilitary formations on the territory of the states bordering on the USSR. These formations were designed for the purpose of diversions, terrorist attacks and other subversive actions, such as organizing rebellions or coup d'états. According to the author, the events unfolding in September 1924 in Tatar-Bunar were prepared by the Soviet secret services with the aid and cooperation of the Communist International, through the Balkan Communist Federation. The author used a vast array of archival materials, especially numerous unpublished documents from the archives in Chisinau and Bucharest.

Keywords: Interwar Romania, Bessarabia, Tatar-Bunar Rebellion, Soviet Union, soviet „active espionage”, Communist International, Balkan Communist Federation.

În anul 1924, după eșecul Conferinței Sovieto-Române de la Viena, unde diplomația sovietică nu a reușit să-și impună punctul său de vedere în problema plebiscitului în Basarabia, propaganda comunistă a continuat să desfășoare o activitate intensă împotriva României. Următoarea acțiune pe care o pregăteau guvernul U.R.S.S. și Internaționala Comunistă în raport cu problema basarabeană era o rebeliune antiromânească în ținut, prin care se urmărea anexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică, revoluționarea întregii României și instalarea regimului comunist la București.

Poziția guvernului sovietic privind problema Basarabiei, susținută de Federația Comunistă Balcanică și Partidul Comunist din România (P.C.R.), începând din decembrie 1923 prin adoptarea lozincii autodeterminării până la separarea de România a unor provincii istorice, a fost consfințită de Congresul al V-lea al Internaționalei Comuniste, lucrările căruia au avut loc la Moscova, în perioada 17 iunie – 8 iulie 1924.

Delegația oficială a P.C.R.¹ la Congres a acceptat și de această dată, fără nicio rezervă exprimată, lozinca dezmembrării României. Mai mult decât atât, Al. Korosi-Crișan, în intervenția pe care a avut-o la raportul lui D. Manuilski privind problema națională și a coloniilor, a venit în sprijinul teoriei potrivit căreia România ar fi fost un stat alcătuit din mai multe națiuni, care a ocupat teritorii străine. În concluzie, el a susținut teza antinațională ca P.C.R. să lupte pentru despărțirea de statul român a unor teritorii istorice locuite în covârșitoare majoritate de români².

În rezoluția *Despre chestiunile naționale în Europa Centrală și Balcani*, se menționa că după Pacea de la Versailles au apărut „noi state mici imperialiste: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, România, întemeiate pe anexarea de teritorii considerabile, populate cu alte naționalități și constituind focare de oprămare națională și reacțiune socială”. În concluzie, se cerea „separarea națională a popoarelor asuprite”³.

În cadrul paragrafului II, intitulat „Chestiunea ucraineană”, se obligau partidele comuniste din Polonia, Cehoslovacia și România să proclame lozinca de includere a unor părți ale teritoriilor de atunci ale țărilor respective în cadrul republicii sovietice muncitorești și țărănești⁴ (adică R.S.S. Ucraineană). Referitor la Basarabia se menționa că congresul susține „lozinca de luptă împotriva anexării Basarabiei de România, înaintată de către partidul comunist, precum și lozinca autodeterminării de stat a Basarabiei”⁵.

În iulie 1924, imediat după încheierea lucrărilor Congresului al V-lea al Cominternului, a avut loc la Moscova cea de-a VII-a Conferință a F.C.B., care, pornind de la rezoluțiile congresului, a dat aprecieri false situației generale din Balcani. Așa, comunistul bulgar Gheorghii Dimitrov susținea că în țările balcanice ar fi existat o criză revoluționară, care se acutiza în continuare. În aceeași termeni el aprecia și situația din Basarabia, Transilvania, Bucovina și Dobrogea, părți componente ale statului unitar român, despre care

¹ În delegația P.C.R. intrau patru membri cu drept de vot deliberativ: B. Ștefanov (Popescu), G. Moscovici (Al. Bădulescu), Al. Koroși-Crișan (Georgescu), D. Fabian-Finkelstein (Al. Buțureanu) și doi membri cu drept de vot consultativ: E. Arbore-Ralli și H. Gerștein (Ivanov).

² Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România (1919-1944)* (București: Silex, 1994), 28-29.

³ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România* (București: Humanitas, 1990), 41.

⁴ Frunză, *Istoria stalinismului*, 42; *Kommunistisches podpolie Bessarabii (1918-1940)*, t. 2 (Kișinev: Cartea Moldovenească, 1988), 57.

⁵ *Kommunistisches podpolie Bessarabii (1918-1940)*, t. 2, 57. Într-un mod similar, Congresul al V-lea al Cominternului prescria soluții și pentru chestiunea Transilvaniei și cea a Dobrogei. – Vezi Frunză, *Istoria stalinismului în România*, 42.

afirma în mod fals că ar fi „în deplină fierbere, năzuind spre libertate națională și independență”⁶.

În cadrul aceleași conferințe, Haim Gherștein (Ivanov), secretarul comitetului comunist provizoriu basarabean, susținea eronat că Basarabia se afla în ajunul revoluției, care putea izbucni în orice moment, deoarece aici ar fi fost prezenți atât factorul național, cât și cel social⁷. În opinia lui, situația din Basarabia urma să influențeze soarta revoluției din Balcani. De aceeași părere era și comunistul român D. Fabian-Finkelștein, care afirma că Basarabia putea să devină „poartă a revoluției în Balcani”⁸.

Aprecierile false date situației din Basarabia de către cei doi agenți comuniști, membri ai delegației oficiale ai P.C.R. la Congresul al V-lea al Internaționalei Comuniste, precum și la Conferința a VII-a F.C.B., vor contribui la precipitarea măsurilor de pregătire a evenimentelor din septembrie 1924 din Sudul Basarabiei – așa-zisa *răscoală* de la Tatar-Bunar.

La 20 iulie 1924, Biroul de Informații al Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste a emis o circulară adresată comitetelor centrale ale partidelor comuniste din Polonia, Lituania, Estonia, România, Cehoslovacia și Iugoslavia, în care se comunica despre înființarea de detașamente de luptă atât pe teritoriul sovietic, cât și pe cel al statelor din vecinătatea U.R.S.S. Aceste organizații paramilitare aveau misiunea să lupte împotriva guvernelor „burgheze” și să destabilizeze situația internă din țările sus-menționate. În același timp, circulara indica necesitatea realizării măsurilor pentru protecția comuniștilor aflați în vizorul organelor de ordine și siguranță⁹. În raport cu România, C.E. al Internaționalei Comuniste propaga în paralel zvonul despre pericolul iminent al unui război româno-sovietic pe care intenționa să-l provoace guvernul de la București.

Circulara din 20 iulie 1924 nu a adus ceva nou în strategia de răspândire a bolșevismului în țările din vecinătatea U.R.S.S. Prin aceasta circulară, Internaționala Comunistă a consfințit de fapt politica secretă a guvernului Uniunii Sovietice față de țările din Europa de Est, printre care și România, dovadă încă o dată că era un simplu instrument al serviciilor speciale sovietice pentru organizarea eficientă a „spionajului activ”. Această formă de spionaj era practică de serviciile speciale sovietice și de structurile conspirative de partid din Rusia și Ucraina sovietică de cel puțin patru ani. Amintim în acest sens

⁶ Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică*, 74.

⁷ *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului* (București, 2001), 148.

⁸ *Copilăria comunismului românesc*, 150.

⁹ Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924* (București: Editura Enciclopedică, 2004), 233.

activitatea subversivă a Zakordot¹⁰ de pe lângă C.C. al P.C.(b.) din Ucraina în țările europene din vecinătatea statului sovietic, inclusiv în România în perioada mai 1920 – februarie 1922¹¹. Deși, în documentele secrete sovietice ale timpului, activitatea Zakordotului nu purta încă denumirea de „spionaj activ”, esența ei subversivă este extrem de ilustrativă pentru această formă de spionaj. Lichidarea secției din Odesa a Zakordotului nu a însemnat și abandonarea metodelor sale de acțiune în România. Atribuțiile, personalul și aparatul de legătură al acesteia au fost împărțite între G.P.U. și secția din Odesa a O.M.S.-ului din cadrul C.E. al Internaționalei Comuniste, iar peste doar trei luni de zile serviciile speciale sovietice au *reinventat* practicile și metodele Zakordotului.

La 12 mai 1922, la Moscova, în cadrul unei ședințe secrete a Biroului Politic al C.C. al P.C.(b.) din Rusia, la care au participat reprezentanții serviciilor speciale și ai forțelor armate, s-a examinat problema pazei frontierelor și a organizării „spionajului activ” peste hotarele Rusiei sovietice. Față de problema pusă în discuție au fost adoptate mai multe hotărâri, una dintre ele prezintă un interes deosebit pentru demersul nostru: cea despre necesitatea intensificării „spionajului activ” pe teritoriul României¹². „Spionajul activ” însemna crearea de către serviciile speciale sovietice pe teritoriul statelor vecine cu Rusia – Polonia și România, precum și în alte țări – a unor organizații paramilitare în scopul realizării de diversiuni, atentate teroriste și alte acțiuni de subminare. Rolul agenților sovietici ținea de recrutarea personalului dintre localnici, organizarea formațiunilor subversive, înzestrarea sub aspect tehnic și financiar și asigurarea legăturilor cu centrele din Rusia sovietică sau din alte țări: Austria, Bulgaria, Germania etc. Aceste formațiuni au existat până la 25 februarie 1925, când Biroul Politic al C.C. al P.C.(b.) din Uniunea Sovietică a luat decizia de a lichida această formă de spionaj drept urmare a schimbărilor care au avut loc la nivel internațional¹³.

În conformitate cu hotărârea adoptată la Moscova, la 12 mai 1922, privind „spionajul activ”, numeroși agenți comuniști, veniți în Basarabia de peste Nistru, au intensificat eforturile de punere în aplicare a planurilor serviciilor speciale sovietice. În acest context, în luna mai 1922, a fost creat Comitetul de Partid din Sudul Basarabiei (*Iujbespartkom*¹⁴), în care au intrat: Andrei Kliușnikov

¹⁰ *Закордот* (rus.) – *Закордонный отдел при ЦК КП(б)У* (Secția pentru lucrul peste frontieră pe lângă CC al PC(b)U).

¹¹ Despre activitatea Zakordotului în Basarabia, vezi Vitalie Ponomariov, „Zakordotul și activitatea subversivă comunistă din Basarabia în anii 1920-1921”, *Danubius*, XXXV (Galați, 2017), 95-116, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=686548> (accesat la 10 iunie 2019).

¹² Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, 202-203.

¹³ Rotari, *Mișcarea subversivă*, 203.

¹⁴ *Южбеспартком* (rus.) – *Южной Бессарабии партийный комитет*.

(Nenin)¹⁵, secretar, Nicolai Șișman (Afanasiev), Ivan Bejanovici (Kolțov, Pugaciov), Ivan Dobrovolski (Gromov) și Iustin Batișcev (Almazov)¹⁶. A. Kliușnikov și N. Șișman erau agenți bolșevici trimiși de peste Nistru cu misiunea de a organiza în Basarabia de Sud comitete de partid, comitete revoluționare și organizații paramilitare prosovietice – detașamente de luptă (*boevye otriady*) și grupuri teroriste. Ceilalți membri ai comitetului de partid erau din rândurile populației locale. Ei au fost recrutați în special de către A. Kliușnikov, *alias* Nenin, care va conduce nemijlocit rebeliunea de la Tatar-Bunar.

Analiza documentelor ne indică faptul că Comitetul de Partid din Sudul Basarabiei nu făcea parte din punct de vedere organizatoric din P.C. din România, ci se subordona în mod nemijlocit unui *centru special* instalat la Odesa. De aceeași părere este și istoricul L. Rotari, care susține: „... această organizație (Comitetul de Partid din Sudul Basarabiei – *n.n.*) nu era subordonată Comitetului ilegal regional de partid din Basarabia, ce intra în componența P.C. din România, nici conducerii de la București a P.C. din România, ci se afla în subordinea directă a conducerii comuniste de la Moscova”¹⁷. Altfel spus, Comitetul de Partid din Sudul Basarabiei avea un statut special, separat de restul mișcării comuniste din România și aflat sub conducerea directă a P.C.(b.) din Rusia și a serviciilor secrete sovietice.

În scopul organizării și conducerii nemijlocite a comitetelor revoluționare a fost creat Comitetul Revoluționar din Sudul Basarabiei (*Iujbesrevkom*), cu următoarea componență nominală: A. Kliușnikov (Nenin), președinte, N. Șișman (Afanasiev), I. Batișcev (Almazov), L. Țurcan, I. Bejanovici (Kolțov, Pugaciov) și alții¹⁸.

Conform ordinelor și instrucțiunilor primite de la serviciile speciale sovietice, numite în documentele de operațiune „Centru”, membrii acestui comitet,

¹⁵ Andrei Kliușnikov, *alias* Nenin, cu numele adevărat Vasilii Surov, era de origine din localitatea Kuki, raionul Sapojok, gubernia Reazani. Înainte de Primul Război Mondial, a fost muncitor la uzina Putilov din Petrograd. În timpul războiului a luptat pe frontul român, unde, după puciul bolșevic din octombrie 1917, a aderat la bolșevism. Din anul 1919 cel târziu, s-a implicat în mișcarea ilegală comunistă din Basarabia, fiind cunoscut sub diferite nume conspirative: *Motin*, în perioada 1919-1921, când, presupunem, a fost în serviciul Zafrontbiuro și apoi al Zakordot, ambele structuri speciale ale P.C.(b.) din Ucraina; *Sarov*, *Vasilii Nicolaevici Ninov*, *E. Ninin*, *Hotin* și *Nenin*, în perioada 1922-septembrie 1924, când a fost agent al G.P.U. Pentru a asigura conspirativitatea misiunii sale în Basarabia, A. Kliușnikov a fost angajat oficial în câmpul muncii, fiind agent sanitar în comuna Doluchioi, din județul Ismail. – Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond DGP, dosar 54/1924, filele 34 și 54; Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia*, 258.

¹⁶ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 4 (Chișinău: Știința, 1974), 355.

¹⁷ Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia*, 239.

¹⁸ *Ocerki istorii Kommunisticeskoi partii Moldavii* (Kișinev: Cartea Moldovenească, 1981), 206.

în special Nenin, Afanasiev și Kolțov, au creat comitete revoluționare în mai multe localități din județele Ismail, Cetatea Albă și Cahul. Potrivit ordonanței definitive (7 august 1925), astfel de comitete au fost organizate în localitățile: Ismail, Cișmeaua-Rusă, Cișmeaua-Văruiță, Nerușai, Jibrieni, Vâlcov, Galilești, Caracurt, Vaisal, Banovca, Fântâna-Zânelor, Cairaclia, Caragaci¹⁹, Chilia-No-ua, Furmanca, Draculea, Sofian²⁰, Șichirlichitai, Doluchioi, Cășlița²¹ și în alte localități din județul Ismail; Tatar-Bunar, Plahteevca, Divizia, Șaba²², Achmanghit din județul Cetatea Albă; Găvănoasa, Pelinei-Moldoveni, Vulcănești și Cahul din județul Cahul²³.

Comitetele revoluționare erau alcătuite din câte cinci membri, de aceea ele mai erau numite „piatorci” („grup de cinci”). Fiecare „piatorcă” era condusă de un președinte și un secretar. Comitetele revoluționare aveau trei secțiuni: 1) militară, 2) de legătură și 3) spionaj, contraspionaj și informații. Secțiunea de legătură avea ca atribuție de bază organizarea punctelor de trecere a agenților bolșevici peste Nistru, secțiunea de spionaj și contraspionaj avea obligația să colecteze informații, iar secțiunea militară era responsabilă de chestiunile cu caracter militar, inclusiv organizarea depozitelor de arme și muniții²⁴. În paralel, în localitățile unde existau comitete revoluționare au fost create câte un detașament de luptă (*boevoi otriad*) de cel puțin 30 de membri, aflați sub conducerea unui comandant. Membrii detașamentelor de luptă erau instruiți să folosească armele. La începerea rebeliunii, ei erau obligați să răspundă imediat chemării de mobilizare. Legătura între comitetele revoluționare se făcea prin curieri²⁵.

Până la momentul declanșării rebeliunii, comitetele revoluționare au făcut propagandă în rândurile populației, împărțind în acest sens manifeste comuniste și antiromânești.²⁶ De menționat că, în ajunul și în timpul lucrărilor Conferinței Sovieto-Române de la Viena, dar și după aceasta, A. Kliușnikov (Nenin), N. Șişman (Afanasiev) și ceilalți agenți veniți de peste Nistru, ajutați

¹⁹ Este vorba de localitatea Caragacii Vechi.

²⁰ Sofian-Trubaiovca.

²¹ Cășlița-Dunăre.

²² Șaba-Târg.

²³ *Kommunisticeskoe podpolie Bessarabii (1918-1940)*, t. 2, 87-88.

²⁴ *Kommunisticeskoe podpolie*, 88-89.

²⁵ *Kommunisticeskoe podpolie*, 88-89.

²⁶ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 42-45 (Manifestul „Afară cu ocupanții români din Basarabia” semnat de *Comitetul muncitorilor și țăranilor din Basarabia pentru combaterea ocupanților români*, descoperit în localitatea Șaba); Ibidem, f. 46-53 (Manifestul „Rusia Sovietică nu recunoaște Basarabia făcând parte din România” semnat de *Grupul de inițiativă a comuniștilor din Nordul Basarabiei*) etc.

de bolșevicii localnici, au desfășurat o propagandă intensă în favoarea organizării plebiscitului de autodeterminare națională în Basarabia. Ei au răspândit manifeste tipărite în limba rusă în care se arăta că populația din Basarabia se asocia și organiza comitete comuniste, având drept scop să se elibereze de stăpânirea română²⁷.

Comitetele revoluționare sătești se aflau în subordonarea comitetelor revoluționare la nivel de subraioane, care erau organizate în localitățile mai mari din cele trei județe. Potrivit scrisorii din 13 august 1924 a lui I. Poliakov (Platov)²⁸, conducătorul militar din Basarabia de Sud, fuseseră create șapte comitete revoluționare subraionale: Tatar-Bunar (conducător Almazov), Divizia (Krasnâi), Chilia (Groznaî), Plahteevca (Pugaciov), Ismail (Stolearov), Bolgrad (Afanasiev) și Vâlcov (în frunte cu Dunaev)²⁹. Comitetele subraionale, la rândul lor, erau subordonate comitetelor revoluționare raionale³⁰.

Unele comitete revoluționare din Sudul Basarabiei au fost descoperite de către organele de ordine și siguranță până la data declanșării rebeliunii de la Tatar-Bunar. De exemplu, Prefectura Poliției din Cetatea Albă informa la 13 august 1924 despre descoperirea unei organizații comuniste în satul Ivanovca Rusă și arestarea în legătură cu aceasta a patru persoane: doctorul Feodor Ciudac, agentul fiscal Serghei Petrebenco, arhivarul Vladimir Kapatnikovski și Victor Platonov, contabil la Banca de Credit. În urma cercetărilor s-a stabilit că organizația avea legături cu structuri similare din Cetatea Albă, Șabo și Olănești, iar areștii au declarat că scopul lor era de a complota împotriva siguranței statului român³¹.

²⁷ *Kommunistischeske podpolie*, 89.

²⁸ Iosif Poliakov (1886-1938), *alias* Platov, era de origine din localitatea Vâlcov. Gheorghe Tătărescu, în discursul său din 9 decembrie 1925, menționa despre I. Poliakov următoarele: „Acest Osip Poliakov, zis Platov..., este un fost pescar din Vâlcov, familia lui trăiește și actualmente în Vâlcov, ademenit de sume mari, care i s-au pus la dispoziție de către Biroul Central de la Odessa, a primit această însărcinare să fie conducătorul militar al întregii insurecțiuni locale...”. – Vezi Gh. Buzatu (coord.), *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)* (București: Editura Mica Valahie, 2011), 348; Nicolae Rauș, Gheorghe Neacșu, Dinu Moraru, *O agresiune sovietică împotriva României: Tatar Bunar, în documente și în presa românească a vremii* (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2017), 228.

²⁹ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 55-58 și f. 61 (Scrisoare semnată de către I. Poliakov, *alias* Platov, conducătorul militar din Basarabia de Sud, către membrii Comitetului de Partid din Sudul Basarabiei (*Iujbespartkom*), membrii Comitetului Revoluționar din Sudul Basarabiei (*Iujbesrevkom*) și conducătorii comitetelor revoluționare la nivel de subraioane).

³⁰ *Kommunistischeske podpolie*, 88.

³¹ ANIC, fond DGP, dosar 3/1924, f. 158 (Nota informativă a Prefecturii de Poliție din județul Cetatea Albă către Direcția Administrație Generală a Ministerului de Interne din 13 august 1924).

O simplă analiză sub aspect demografic³² a localităților în care au fost organizate comitete revoluționare ne permite să afirmăm că A. Kliușnikov, *alias* Nenin, și ceilalți agenți sovietici nu au ales la întâmplare terenul pentru pregătirea unei rebeliunii antiromânești în sudul Basarabiei. În cea mai mare parte a localităților menționate populația alogenă (ruși, ucraineni, bulgari etc.) alcătuea majoritatea covârșitoare din numărul total al locuitorilor. De exemplu, în cele cinci localități din județul Cetatea Albă unde au fost create comitete revoluționare: orașul Tatar-Bunar și satele Achmanghit, Divizia, Plahteevca și Șaba-Târg, preponderența ucrainenilor și rușilor era în medie de 88,32%, în același timp românii constituiau abia 5,89% în medie din numărul total al populației³³.

O situație asemănătoare era caracteristică și pentru majoritatea localităților din județul Ismail (3 orașe și 7 sate din cele 20 de localități menționate în ordonanța definitivă³⁴), în care preponderența în medie a rușilor și ucrainenilor era de 82,95%, iar populația românească alcătuea doar 12,26%. În alte 7 localități din județul Ismail (Banovca, Cairaclia, Cișmeaua-Văruiță, Doluchioi, Fântâna-Zânelor, Șichirlichitai, Caragagii Vechi), unde agenții sovietici au organizat comitete revoluționare, majoritatea covârșitoare a populației era de etnie bulgară. În satul Caracurt era prezentă o preponderență semnificativă a albanezilor, găgăuzilor și bulgarilor³⁵. Istoricul Ivan Duminica arată într-un studiu recent³⁶ că unii bulgari din Basarabia de Sud au aderat la bolșevism încă în 1918, fiind nemulțumiți de comportamentul abuziv de care dădeau dovadă mai mulți oficiali locali români. Începând din vara anului 1918, au activat comitete comuniste în câteva localități cu populație bulgară și găgăuză: Comrat, Cubei, Bolgrad, Chirsova, Tvardița, Valea-Perjii etc. În anul 1920 au fost create comitete revoluționare în satele bulgărești Doluchioi, Cairaclia și Cișmeaua-Văruiță din județul Ismail, cu participarea directă a lui A. Kliușnikov³⁷. Ivan Duminica

³² Vezi *Recensământul general al populației României din 1930*. Vol. II. *Neam, limbă maternă, religie, Partea 1. Neam, limbă maternă*, p. 100-105 (județul Cahul), p. 124-129 (județul Cetatea Albă) și p. 264-267 (județul Ismail). <https://archive.org/stream/recensamntulgene02inst#page/n3> (accesat la 15 august 2018).

³³ *Recensământul general al populației României...*

³⁴ Este vorba de orașele Ismail, Chilia-Nouă și Vâlcov, precum și de satele Cișmeaua-Rusă, Draculea, Galilești, Jibieni, Nerușai, Cășlița-Dunăre și Sofian-Trubaiovca.

³⁵ Doar în satele Vaisal și Furmanca, potrivit recensământului general al populației din 1930, majoritatea covârșitoare a locuitorilor erau români.

³⁶ Ivan Duminica, „Policy Options of the Bulgarians of Bessarabia during 1918-1940”, in *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda* (Cambridge Scholars Publishing, 2017), 513-542.

³⁷ Duminica, „Policy Options of the Bulgarians...”, 514-517.

susține că mai mulți bulgari basarabeni au luat parte la rebeliunea de la Tatar-Bunar. Documentele de arhivă arată că după rebeliune au fost arestați numeroși locuitori ai satelor bulgărești: 29 de persoane în Caracurt, 25 în Doluchioi, 59 în Cișmeaua-Văruiță etc.³⁸.

Alegerea binegândită de către agenții sovietici a localităților cu o preponderență covârșitoare a rușilor, ucrainenilor și altor naționalități care manifestau fățiș atitudini antiromânești, drept câmp pentru realizarea operațiunii din Sudul Basarabiei, a fost remarcată și de autoritățile române în timpul cercetărilor. În acest sens, la 9 decembrie 1925, în discursul ținut în fața Camerei Deputaților pe subiectul rebeliunii de la Tatar-Bunar, Gh. Tătărescu releva următoarele: „... terenul pentru executarea acestui început de organizare revoluționară nu a fost ales fără rost. Toate aceste sate sunt, exclusiv, sate locuite de ruși³⁹; în ele nu se găsesc decât câteva familii de moldoveni, cu totul izolate și înăbușite în ambianța rusească. Comitetele revoluționare au fost alcătuite exclusiv din ruși și lipoveni (ruși și ucraineni – *n.n.*)⁴⁰. Totodată, subsecretarul de stat indica faptul că autorii și participanții la evenimentele de la Tatar-Bunar erau, aproape în totalitate, ruși și ucraineni: „... afară de câțiva rătăciți, conducătorii, autorii și complicitii acestei acțiuni revoluționare sunt aproape în unanimitate ruși, lipoveni (ucraineni – *n.n.*) și nu moldoveni⁴¹”.

Astfel, conform ordinelor și instrucțiunilor de pregătire a unei rebeliuni în Basarabia de Sud, elaborate și trimise de centrul de agentură de la Odesa, membrii comitetului de partid și ai comitetului revoluționar din sudul ținutului au creat o întinsă rețea de comitete revoluționare și detașamente de luptă (*boevye otriady*). Analiza mai multor documente de arhivă ne oferă o bază sigură de argumente pentru a susține ideea că serviciile secrete sovietice au fost implicate în mod direct în organizarea rebeliunii de la Tatar-Bunar. Depozițiile unor participanți la rebeliune relevau clar că A. Kliușnikov (Nenin) era agent sovietic trimis în Basarabia de Sud cu misiunea de a organiza acțiunea subversivă împotriva României. Așa, Parfenie Voronovski arăta la proces că A. Kliușnicov, *alias* Nenin, venise din Moscova pentru a organiza comitete revoluționare în Basarabia⁴². Același lucru îl mărturisea și Leonte Țurcan din satul Nerușai, care aflase

³⁸ Duminica, „Policy Options of the Bulgarians...”, 518.

³⁹ Probabil, în timpul discursului său, Gheorghe Tătărescu i-a inclus din greșeală și pe ucraineni în rândurile populației ruse din localitățile din sudul Basarabiei, unde au fost organizate comitete revoluționare.

⁴⁰ Gh. Buzatu (coord.), *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)*, 347.

⁴¹ Buzatu, *Discursuri și dezbateri*, 353.

⁴² Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare, AOSPRM), fond 50, inv. 3, dosar 107, f. 25 (Ordonanța definitivă a procesului participanților la rebeliunea de la Tatar-Bunar, partea I).

personal de la Nenin că acesta din urmă era student venit din Rusia sovietică⁴³. Leonte Țurcan mai arăta că, în vara anului 1924, Nenin ar fi fost la Moscova, unde a luat parte la un congres bolșevic, iar la revenirea sa în Basarabia a comunicat tuturor comitetelor revoluționare despre ajutorul militar pe care trebuia să-l acorde Armata Roșie după declanșarea revoluției⁴⁴.

Despre implicarea directă a serviciilor secrete sovietice vorbesc și declarațiile din 19 august 1924 ale lui Ilii Tihonov și Elisei Poliakov⁴⁵, agenți sovietici care acționau în subordinea lui I. Poliakov, *alias* Platov, adresate Comitetului de Partid din Sudul Basarabiei (*Iujbespartkom*). Prin aceste declarații cei doi agenții solicitau să fie înscrși în rândurile partidului comunist și să li se elibereze certificate de membru. În legătură cu aceasta, ei vorbeau despre o acțiune secretă pe care o desfășurau în sudul Basarabiei și relevau caracterul secret al instituției în subordinea căreia se aflau, ceea ce nu le permitea să se înscrie în cadrul unei celule comuniste. Așa, I. Tihonov, originar din Vâlcov, declara că în iunie 1921 a fugit la Odesa, unde a devenit agent al secției guberniale a C.E.K.A. Acolo a fost recrutat de către Platov pentru a participa la organizarea unei mișcări insurecționale în Basarabia cu prilejul Conferinței Internaționale de la Genova. Acea acțiune însă a fost anulată, iar „organizația de răscoală a fost lichidată de centru”⁴⁶ (probabil, secția din Odesa a Zakordotului). Tihonov arăta că, în perioada octombrie 1921 – mai 1922, a fost încadrat în activitatea unei organizații secrete de stat, unde l-a cunoscut pe agentul Nenin. Apoi, în octombrie 1923, a fost chemat pentru a lua parte la o operațiune secretă, la care, declara el, lucra și în prezent⁴⁷, fapt ce putea fi confirmat de tovarășii Platov și Nenin. Declarația agentului Tihonov se încheia astfel: „*Având în vedere că lucrul nostru este secret, organul nostru secret îmi interzice să mă înscriu în vreo celulă comunistă (subl. n.) [...] și de aceea rog Iujbespartkom-ul să mă includă în Partid din luna octombrie 1923 și rog să mi se elibereze un certificat pentru facilitarea intrării în partidul comunist în Odesa*”⁴⁸.

La fel și E. Poliakov, originar și el din Vâlcov, arăta în declarația sa că era agent al serviciilor speciale sovietice. El făcuse spionaj în favoarea Rusiei sovie-

⁴³ AOSPRM, f. 74.

⁴⁴ AOSPRM, f. 76.

⁴⁵ De notat că declarațiile agenților sovietici Elisei Poliakov și Ilii Tihonov, precum și 9 scrisori semnate de Iosif Poliakov, *alias* Platov, așa-zisul conducător militar al Basarabiei de Sud, au fost găsite asupra lui A. Kliușnikov, *alias* Nenin, care a fost omorât în timpul luptelor cu trupele românești în ziua de 19 septembrie 1924.

⁴⁶ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, filele 76 și 68 (fotocopie după declarația originală), f. 77-78 (traducere în română).

⁴⁷ Declarația lui Ilii Tihonov era datată cu 19 august 1924.

⁴⁸ Declarația lui Ilii Tihonov.

tice, lucrând pentru secția specială (*osobyi ot del*) a Comisiei Excepționale Guverniale Odesa (O.G.C.K.) căreia îi furniza „ordonanțe și ordinele statului român precum și timbre pentru acte și bilete de identitate”⁴⁹. La momentul semnării declarației, 19 august 1924, E. Poliakov, ca și I. Tihonov, lua parte la „o activitate secretă” despre care știa Nenin, iar „organul secret” în serviciul căruia se afla îi interzicea să facă parte din vreo celulă comunistă⁵⁰. Declarațiile erau confirmate prin semnătura lui I. Poliakov (Platov), „conducătorul militar al Basarabiei de Sud”.

Astfel, declarațiile semnate de I. Tihonov și E. Poliakov relevă explicit că cei doi, precum și I. Poliakov (Platov) și A. Kliușnikov (Nenin), conducătorii principali ai acțiunii subversive din sudul Basarabiei, erau agenți ai serviciilor speciale sovietice care desfășurau o operație secretă împotriva României, demarată cel târziu în luna octombrie 1923. Totodată, datorită acestor documente, aflăm că, anterior, în 1921, Rusia sovietică pusese la cale o mișcare insurecțională în Basarabia în legătură cu Conferința de la Genova (10 aprilie-19 mai 1922), fiind creată în acest sens o „organizație de răscoală”.

Odată pregătit terenul pentru declanșarea unei rebeliuni în sudul Basarabiei, P.C.(b.) din Rusia a propus conducerii Cominternului să consfințească planul de acțiune subversivă împotriva României. La 8 august 1924, C.E. al Internaționalei Comuniste, de comun acord cu F.C.B., a aprobat proiectul de operație în România care urma să fie realizat în prima jumătate a lunii septembrie al aceluiași an⁵¹. S-a stabilit ca principiu general ca Uniunea Sovietică să nu fie implicată oficial în acțiunile ce urmau să aibă loc în statele din Balcani. Ajutorul efectiv, cu oameni și mijloace materiale, urma să fie acordat numai de către „cetniști (comuniști grupați în cete)”⁵², care își asumau întreaga responsabilitate pentru acțiune.

Potrivit planului, România a fost împărțită în cinci zone.

Prima zonă, sau cea de nord, cuprindea Bucovina, unde se stabileau drept focare de propagandă și centre de operațiune localitățile Cernăuți, Comeanca (Camena – *n.n.*), Bertina și Parcani, cu direcția generală spre Iași. Grupul de la Comeanca avea misiunea să arunce în aer podul de pe calea ferată Cernăuți-Ploiești, cu scopul izolării Bucovinei de restul țării. De acolo, se preconiza în-

⁴⁹ Declarația lui Ilii Tihonov, f. 74 (fotocopie după originalul declarației), f. 75 și f. 77 (variante tradusă în română).

⁵⁰ Declarația lui Ilii Tihonov.

⁵¹ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3 (Proiectul de operație al comuniștilor în România în luna septembrie 1924, aprobat de Comitetul executiv al Internaționalei Comuniste la 8 august 1924).

⁵² Așa este redactat documentul.

aintarea generală de-a lungul căii ferate, în special spre Iași, unde trebuia să se facă legătura cu detașamentul lui Maevski. Acest detașament urma, la momentul potrivit, să treacă Nistrul la sud de localitatea Rașcov⁵³. Conducerea generală a operațiunii era încredințată lui Bădulescu, Sicinski, Rarenciuc și Koz⁵⁴.

A doua zonă era Basarabia. În partea de sud a ținutului, „aproape de vărsarea Nistrului, până la gura Dunării”, trebuia să aibă loc partea principală a acțiunii. Drept câmp de operațiune erau indicate localitățile Tuzla, Tatar-Bunar, Vâlcov și Cartal. Planul de operațiune presupunea următorul itinerar: „În aceste puncte, sunt pregătite de mai înainte depozite cu munițiuni și ele apar ca puncte de reuniune ale prietenilor (tovarășilor – *n.n.*) organizați, care, odată uniți cu Terente, trebuiau să înainteze spre Galați, cu scopul de a-l ocupa. Ca loc de concentrare al grupărilor este indicat Ismail-Chilia-Reni, de unde urmează să dea atacul general Brăilei și Galațului. În acest raion trebuie să aibă loc evenimente de seamă. Detașamentul de ajutor din teritoriul sovietic urmează să treacă în raionul Olănești-Budaki-Tuzla”⁵⁵. Pentru conducerea generală a operațiunii din zona a doua au fost împuterniciți Gherman, Goldștein și Gruzenberg⁵⁶.

A treia zonă, denumită în planul de operațiune sud-răsăriteană, cuprindea Dobrogea românească și împrejurimile Silistrei. Drept centru al operațiunii era indicat raionul Călărași-Silistra-Mănăstirea, unde trebuiau să se concentreze detașamentele de insurgenți. Acțiunea principală urma să fie desfășurată la est de localitatea Fetești, unde se preconiza ruperea căii ferate și aruncarea în aer a podului de peste Dunăre, ceea ce ar fi dus la izolarea ținutului de restul teritoriului României. Grupurile de insurgenți urmau să fie ajutați de detașamente sosite din teritoriul sovietic atât pe uscat, cât și pe mare. Conducerea grupurilor de insurgenți și a detașamentelor sosite pe uscat era încredințată lui Gr. Kotovski, iar debarcarea era „condusă de Godlevski-Godilo, supranumit Gremncevski”. Autorii proiectului de operațiune își puneau o mare speranță în susținerea din partea lipovenilor, care „au făgăduit adeziunea lor și o parte chiar au intrat în detașamentul lui Terente”⁵⁷.

A patra zonă cuprindea Banatul și Ungaria de Est, iar ca centre erau fixate localitățile Lugoj, Piski (Simeria) și Caransebeș. Deoarece această zonă nu avea „vreo importanță strategică”, aici nu era preconizată „o revoluție pe față”. Miza era pusă pe iredentiștii maghiari, care și-au dat consimțământul privitor la un

⁵³ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁵⁴ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁵⁵ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁵⁶ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁵⁷ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

atac comun, dar despre care se știa că urmăreau numai interesele lor naționale. Conducerea generală a operațiunii în zonele a treia și a patra și-au asumat-o „tovarășii Califarskii, Rankevici, Mirozovici Ivan, Karl Koș și Weissborg”⁵⁸. Un scenariu asemănător se stabilea și pentru zona a cincea, în care au fost incluse: partea de nord a României, Ungaria de Est și Transilvania, având drept centre de acțiune Clujul, Dejul și Oradea⁵⁹.

Operațiunile trebuiau să înceapă între 10 și 15 septembrie 1924, după cum urmează: „Atacurile cele mai îndârjite trebuie să aibă loc în prima zonă, pentru ca reușita lor să atragă atenția tovarășilor din Galiția. În chipul acesta, reușita din Bucovina să fie semnalul pentru revoluția din Galiția, unde terenul e deja pregătit în proporții destul de mari. Răscoalele în zona întâia, a patra și a cincea trebuie să înceapă la o săptămână după desfășurarea revoluției din zona a doua și a treia”⁶⁰. C.E. al Cominternului încredința conducerea generală a așa-zisei revoluții „«treimii speciale», compusă din tovarășii Bădulescu, Goldștein și Califarski”⁶¹.

Observăm din planul de operație că rebeliunea preconizată în Basarabia de Sud era una dintre verigile de bază ale unui lanț de evenimente așa-zis revoluționare prin care Uniunea Sovietică și Cominternul urmăreau să rupă din teritoriul statului român, prin organizarea de mișcări insurecționale, cele trei provincii istorice românești care s-au unit cu România în 1918, precum și Dobrogea, inclusiv partea românească a acestei provincii. Autorii planului de operație sperau, în același timp, să provoace o revoluție bolșevică în Vechiul Regat și să arunce flacăra revoluției în țările din Balcani (în special în Bulgaria), dar și în Polonia, în urma declanșării unei rebeliuni în Galiția. Operațiunea din sudul Basarabiei era concepută în strânsă legătură cu obiectivul geostrategic de bază al guvernului sovietic în Europa de Sud-Est, preluat de la Imperiul Rus: accesul nestingherit spre Strâmțori și controlul acestora. Pentru atingerea acestui obiectiv era nevoie de ruperea Basarabiei și Dobrogei de la România și anexarea acestor provincii de U.R.S.S. și, respectiv, Bulgaria (văzută de către conducerea F.C.B. ca centrul așa-zisei Republici Federative a Sfaturilor din Balcani), după bolșevizarea celei din urmă și instalarea regimului comunist la Sofia.

La mijlocul lunii august 1924 activitatea de pregătire a rebeliunii din sudul Basarabiei se încheiase. În scrisoarea adresată membrilor *Iujbespartkom*-ului și *Iujbesrevkom*-ului și organizatorilor comitetelor revoluționare subraionale, I. Poliakov (Platov), desemnat de „Centru” în calitate de „conducător militar

⁵⁸ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁵⁹ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁶⁰ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

⁶¹ ANIC, fond DGP, dosar 11/1924, f. 1-3.

al Basarabiei de Sud”, comunica: „În prezent, în subraioanele indicate, lucrul organizatoric se consideră încheiat [...], de aceea trebuie să ne concentrăm și să așteptăm semnalul pentru înaintare”⁶². Deocamdată, organizatorii de subraioane trebuiau să execute sarcini de pregătire militară și tehnică și activitate de recunoaștere. Ei erau îndemnați să dea dovadă de precauție maximă pentru a nu cădea pradă unor provocatori sau oportuniști și să se abțină de la acțiuni de sine stătătoare, care puteau să prejudicieze întreaga operațiune⁶³.

Din acest moment, serviciile secrete sovietice au trecut întreaga acțiune bolșevică din Basarabia de Sud la regim de insurecție armată. I. Poliakov (Platov), conducătorul militar al operațiunii, a primit sarcina de a elabora planul de acțiune militară. La 15 august 1924, el solicita în acest sens comitetelor revoluționare, de nivel subraional și sătesc, să desemneze câte un tovarăș în calitate de agent de recunoaștere. Acesta din urmă avea drept obligație culegerea de informații exacte privind dislocarea și formația unităților militare, posturile de jandarmi, cantitatea de arme și muniții în dotare, armamentul de care dispuneau „culacii” etc. Totodată, el cerea să fie stabilită o legătura strânsă între conducătorii de subraioane (organizatori) și președinții tuturor comitetelor revoluționare locale din cadrul subraionului respectiv. O legătura efectivă trebuia să existe și între organizatorii subraioanelor învecinate⁶⁴.

I. Poliakov (Platov) conducea în mod nemijlocit transportarea din teritoriul sovietic a armelor, a munițiilor, a materialului explozibil și a miloacelor tehnice. Transportarea armamentului se făcea din Odesa pe mare și prin bălțile de la Jibrieni de către agenți bolșevici⁶⁵ aflați în subordinea lui Platov, care erau buni cunoscători ai locurilor⁶⁶. A. Kliușnikov (Nenin) primea și dis-

⁶² ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 55-58, f. 61.

⁶³ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 55-58, f. 61.

⁶⁴ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 59-60 (Instrucțiune din 15 august 1924 adresată de către I. Poliakov (Platov), conducătorul militar al Basarabiei de Sud, organizatorilor de comitete revoluționare).

⁶⁵ Un raport al Direcțiunii de Poliție și Siguranță Generală asupra atacurilor bandelor organizate din Sudul Basarabiei arăta: „Din cercetările făcute [...], a rezultat că armele au fost trimise de la Odesa pe mare, prin agenții activi ai organizației teroriste, în două transporturi, prin bălțile de la Jibrieni. Primul transport s-a făcut în luna iunie (iulie – *n.n.*), iar al doilea după trei săptămâni. Din balta Jibrieni, armele au fost aduse și depozitate în diferite localități la membrii activi”. – ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 3-4.

⁶⁶ Unii dintre acești agenți erau de baștină din Sudul Basarabiei. De exemplu, Ilii Tihonov și Elisei Poliakov erau originari din Vâlcov și fuseseră recrutați pentru operațiunea din Sudul Basarabiei de către consăteanul lor I. Poliakov (Platov). În subordinea lui Platov mai lucrau agenții bolșevici: Izotovscki, Golubiov, Mastov și un oarecare Pavel. – ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 64 și 66 [Scrisoarea lui I. Poliakov (Platov), conducătorul militar al Basarabiei de Sud, din 19 august 1924, adresată lui A. Kliușnikov (Nenin)].

tribuia armamentul comitetelor revoluționare în baza indicațiilor date de către Platov.

Documentele de arhivă relevă despre aducerea în Basarabia de Sud a unei cantități enorme de armament. Așa, la 26 august 1924, Platov îi scria lui Nenin: „Vă trimit armament pentru a-l transporta în subraioanele Ismail, Bolgrad și Cahul. Cred că cantitatea grenadelor, adică 300 de bucăți în total, pentru trei subraioane, este suficientă, iar acelea ce ni se vor mai da le veți distribui, după posibilități, în alte puncte. Puști de asemenea trimiteți încolo. Trimit trei puduri de material explozibil cu toate accesoriile. Distribuți-le personal în punctele: Reni, Bolgrad și Plahteevca”⁶⁷. Parfenie Voronovski, participant la rebeliune, mărturisea în timpul anchetei că Nenin a scris la el acasă un raport prin care cerea să i se trimită din Rusia 100 de săbii, 600 de puști, aruncătoare de mine și bombe⁶⁸. O parte din arme și muniții a fost adusă în Basarabia de Sud încă în luna iulie 1924. Șeful comitetului revoluționar din Achmanghit, Dimitrie Sevacov, arăta în timpul cercetărilor că, cu două luni înainte de rebeliune, au fost aduse la Vâlcov două tunuri demontate, 300 de grenade, 5 săbii, 2 arme demontate, care au fost transportate în satele Nerușai și Cișmea (în document: Nicolaevca) din județul Ismail⁶⁹. În cele două localități au fost descoperite depozite cu o cantitate considerabilă de arme de foc (puști și mitraliere), săbii, grenade, cartușe și material explozibil. După înăbușirea rebeliunii de la Tatar-Bunar, doar în depozitul de arme și muniții din Nerușai din grajdul lui Ivan Robota, au fost găsite „aproximativ 100 arme Lobel, 3 puști mitraliere, cartușe și grenade”⁷⁰.

Astfel, la sfârșitul lunii august 1924 comitetele revoluționare din Sudul Basarabiei erau gata pentru a declanșa o rebeliune generală în regiune, fiind dotate cu toate cele necesare în acest sens și așteptând un semnal din partea „Centrului”. I. Poliakov (Platov) trebuia să întocmească planul de acțiune militară

⁶⁷ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 69-70 și f. 72 [Scrisoarea din 26 august 1924 a lui I. Poliakov (Platov), conducătorul militar al Basarabiei de Sud, adresată lui A. Kliușnikov (Nenin) privind distribuirea armamentului].

⁶⁸ AOSPRM, fond 50, inv. 3, dosar 107, f. 27 (Ordonanța definitivă a procesului participanților la rebeliunea de la Tatar-Bunar, partea I)

⁶⁹ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 14 (Raport de constatare elaborat în baza depozițiilor celor arestați în localitățile din județul Cetatea Albă).

⁷⁰ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 26. De remarcat că sunt mai multe documente de arhivă care atestă descoperirile unor depozite de arme, muniții și explozibil în cantități semnificative. De exemplu, un raport al D.P.S.G. asupra cercetărilor făcute în județul Cetatea Albă releva următoarele: „... în comuna Șaba, județul Cetatea Albă, la Grigore Șapovalenco s-au găsit îngropate într-o ladă 4 kg explozibil, trei mașini infernale, 4 arme, 10 încărcătoare de mitralieră, un revolver, 5 grenade, un telefon de campanie, fitil Bikford (stupile), focoase”. – Ibidem, f. 10).

al operațiunii până la data de 7 septembrie 1924⁷¹, ceea ce îl făcea să insiste ca A. Kliușnikov (Nenin) să prezinte informațiile militare solicitate anterior⁷². Deocamdată acest plan nu a fost găsit în arhive și nu putem ști sigur ce prevedea el, inclusiv data declanșării operațiunii propriu-zise.

Potrivit documentelor de arhivă⁷³, primul atac trebuia să fie dat în ziua de 7 septembrie 1924, în comuna Tatar-Bunar, de către grupul terorist din satul Nerușai, condus de I. Bejanovici (Kolțov, Pugaciov)⁷⁴. Din motive necunoscute, atacul a fost amânat chiar în acea zi⁷⁵. Peste doar patru zile, același grup terorist a comis un atac banditesc asupra localității Nicolaevca din județul Ismail, grăbind astfel declanșarea rebeliunii din Basarabia de Sud.

Rezumat

Studiul de față tratează problema implicării serviciilor secrete sovietice și a Internaționalei Comuniste în organizarea rebeliunii antiromânești din Basarabia de Sud în luna septembrie 1924. Studiul își aduce aportul la o mai bună înțelegere a politicii secrete a Uniunii Sovietice față de România, focusată pe problema Basarabiei. Elementul de bază al acestei politici îl constituia „spionajul activ” care, la general, însemna crearea de către serviciile speciale sovietice pe teritoriul statelor vecine cu U.R.S.S. a unor formațiuni paramilitare în scopul realizării de diversiuni, atentate teroriste și alte acțiuni de subminare, precum și pentru organizarea de rebeliuni sau lovituri de stat. În opinia autorului, evenimentele din septembrie 1924 de la Tatar-Bunar au

⁷¹ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 70 (Scrisoarea lui I. Poliakov (Platov), conducătorul militar al Basarabiei de Sud, către A. Kliușnikov (Nenin), din 23 august 1924, despre distribuirea armamentului și întocmirea planului de acțiune militară).

⁷² ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 69-70 și f. 72.

⁷³ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 20-31 (Copie după Raportul nr. 628 din 24 septembrie 1924 al Regimentului 5 Jandarmi către Corpul de Jandarmi).

⁷⁴ Grupul de bolșevici condus de I. Bejanovici (Kolțov, Pugaciov) avea misiunea de a organiza atacuri banditești asupra localităților din Sudul Basarabiei cu scopul de a teroriza autoritățile române și populația din regiune. Totodată, acest grup terorist avea obligația să obțină prin jafuri mijloacele financiare necesare pentru executarea planului de acțiune, inclusiv pentru plata „băieților lui Platov” care transportau armament. O scrisoare a lui Platov către Nenin relevă clar această funcție a grupului lui I. Bejanovici: „Fiți bun să-mi răspundeți ce face tovarășul Pugaciov cu grupul său pe care l-ați organizat cu scopul ce-l cunosc. Pun această întrebare deoarece ați promis băieților mei să le satisfaceți nevoile și să le dobândiți bani pentru lucru, însă în prezent eu văd altceva. Băieții mei lucrează flămânzi și fac un drum atât de lung [...] Ce face și ce a făcut tov. Pugaciov atunci când i-ați dat însărcinări? Posibil că lucrează ei acolo. Sau totul merge prin buzunare?” – ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 71 (Scrisoare semnată de I. Poliakov (Platov) către A. Kliușnikov (Nenin) despre grupul terorist al lui I. Bejanovici, *alias* Pugaciov sau Kolțov).

⁷⁵ ANIC, fond DGP, dosar 54/1924, f. 26.

fost pregătite de către serviciile secrete sovietice cu concursul Internaționalei Comuniste, prin Federația Comunistă Balcanică. Autorul studiului a folosit un material izvoristic vast, în special numeroase documente nepublicate din arhivele de la Chișinău și București.

Cuvinte-cheie: România interbelică, Basarabia, rebeliunea de la Tatar-Bunar, Uniunea Sovietică, „spionajul activ” sovietic, Internaționala Comunistă, Federația Comunistă Balcanică.

Loialitate în perioada extremelor: funcționarii publici din Basarabia în perioada celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945)*

Svetlana SUVEICĂ

Abstract

The article discusses the issue of loyalty in the Southeast European region of Bessarabia (today Republic of Moldova), which during World War II switched its political status from Romania to the USSR and back several times (1940, 1941, and 1944). This bottom-up analysis, drawing on an extensive documentary basis from different archives, provides a new bottom-up perspective, which focuses on local public institutions and their employees. It reveals that, despite the fact that both regimes acknowledged the role of the bearers of vernacular knowledge about the society and entrusted them with daily administrative issues, the authorities constantly treated local public employees with mistrust and suspected them of “betrayal”. Whereas questioning their loyalty with regard to their activity during the previous regime, no standard criteria of loyalty assessment were applied; it was fragile and had a situational character. When one regime left and another came, the great majority of high-ranking public officials, such as heads of districts and mayors (heads of local Soviets, in the case of the Soviet Union), left Bessarabia together with the army and administration, in order to avoid repression and annihilation. In contrast, the low-rank employees (secretaries, accountants, as well as priests and teachers) stayed in the region, their decision to remain being guided by personal and family interests rather than by political or other convictions. The daily praxis of loyalty was based on a pragmatic adjustment to the new political requirements, so that personal and career benefits were ensured; many employees developed different survival strategies, such as inventing new autobiographies. The article’s findings challenge the alleged claims of national historiography concerning the “rupture” between two mutually exclusive regimes, showing that there was “continuity” at the local level. The people, regardless of their origin and duty, made efforts to survive the war and secure their family’s well-being. By applying this perspective, an entangled version of the wartime history of the contested Bessarabian (Moldovan) borderland that encompasses both the Romanian and the Soviet regimes, challenges the dominant version of the wartime history of the region, written through the “occupation vs liberation” lens.

Keywords: Bessarabia, Romania, Soviet Union, WWII, 1939-1945.

---

* Acest articol este o traducere din limba germană a studiului „Loyalität in der Zeit der Extreme: Lokale Beamte Bessarabiens während des Zweiten Weltkriegs (1939-1945)”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band 65 (2017), Heft 4: 560-597. Cercetarea pentru acest articol a fost realizată de autoare în cadrul proiectului „Institutions in a Time of Extremes: Local Administration in Bessarabia and Transnistria (1939-1945)”, susținut de Fritz Thyssen Stiftung, Germania.

În ultimele două decenii, manifestarea fenomenului loialității a constituit subiectul mai multor preocupări individuale și eforturi colective care prezintă studii de caz privind zonele de hotar ale Europei Centrale și de Sud-Est¹. Loialitatea, înțeleasă aici drept „loialitate față de stat, guvern sau societate, bazată pe o loialitate internalizată față de persoane și instituții în afara relațiilor personale, respectiv în domeniul politic, pe loialitatea față de ordinea de stat dominantă”², este un concept central al analizei relațiilor de putere (*Herrschaftbeziehungen*)³. Stabilitatea relațiilor de loialitate, la care participă, în afară de stat și instituțiile sale, actori individuali sau colectivi, este discutată în legătură directă cu legitimitatea și validitatea unui regim⁴. Așa cum funcționarul public formează o categorie profesională care posedă o identitate intermediară între cei care guvernează și cei care sunt guvernați, exercitându-și atribuțiile în conformitate cu legile țării și statutul profesional, loialitatea acestuia este percepută drept garant al stabilității regimului. Astfel, în perioade de criză, când legitimitatea regimului este contestată, instituțiile statului depun efort pentru a „conserva” loialitatea corpului funcționăresc. În momentul constrângerii de a se poziționa, de a „alege” între două opțiuni politice, subiecții relației de loialitate față de stat,

¹ Vezi Martin Schulze Wessel (Hrsg.), *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik, 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten* (München: Oldenbourg Verlag, 2004); Peter Haslinger, Joachim von Puttkamer (Hrsg.), *Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa, 1918-1941* (München: Oldenbourg Verlag, 2007).

Despre existența unor conflicte de loialitate în contextul schimbărilor politice frecvente din Balcani, vezi Hannes Grandits, Natali Clayer and Robert Pichler (Eds.), *Conflicting Loyalties in the Balkans. The Great Powers, the Ottoman Empire and the Nation-Building* (New York: Palgrave Macmillan, 2011).

Pentru spațiul românesc dispunem de un număr redus de studii, subiectul fiind abordat în contextul integrării teritoriilor care au devenit parte a României în 1918 sau al politicii față de minorități în perioada interbelică. Vezi Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukovina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918-1944* (München: Oldenbourg Verlag, 2001); Idem, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens* (München: Friedrich Pustet Verlag, 2005); Hildrun Glass, „Varianten jüdischen Identitäten und Loyalitäten im rumänischen Staat der Zwischenkriegszeit,” in Haslinger, Puttkamer (Hrsg.), *Staat, Loyalität*, 143-159; Florian Kühner-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg* (München: De Gruyter Oldenbourg, 2014).

² Peter Haslinger, „Loyalität in Grenzregionen. Methodische Überlegungen am Beispiel der Südslowakei nach dem Ersten Weltkrieg,” in Wessel (Hrsg.), *Loyalitäten*, 47.

³ Despre conceptul de loialitate în cercetarea istorică, vezi Martin Schulze Wessel, „Loyalität” als geschichtlicher Grundbegriff und Forschungskonzept: Zur Einleitung,” in Wessel (Hrsg.), *Loyalitäten*, 1-22.

⁴ Vezi Hannes Granditz, *Herrschaft und Loyalität in der spätsomanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008).

care sunt angajați și în relații interpersonale, de familie și de grup, se confruntă cu dileme de loialitate față de diferiți actori statali și sociali.

Dacă ținem cont de remarca lui Donald Hasting și Thomas Wilson despre faptul că „some things can only occur at borders”⁵ („unele lucruri pot avea loc doar la frontiere”), loialitatea în zonele de hotar ale statelor-națiune capătă caracteristici specifice. Literatura care prezintă regiunile de frontieră (germ. *Randzonen*; eng. *borderlands*) drept arii de confruntare dintre state semnaleză faptul că schimbarea frecventă a suveranității, respectiv a politicilor național-administrative, lasă repercusiuni majore nu doar asupra domeniului politic, economic și social; în momentul în care are loc confruntarea unui sistem de orientări și simboluri cu altul, substituirea unei orientări patriotice cu alta, confruntarea dintre elitele patriotice naționale și antinaționale care susțin sau se opun existenței noului regim, apar mutații în conștiința individuală și colectivă, care modelează, ulterior, poziționarea față de noul regim⁶.

În procesul de tranziție de la un regim la altul, de rând cu transformările instituționale⁷ la nivel central, regional sau local, are loc contestarea relațiilor vechi și construirea relațiilor noi de loialitate. Dacă exponenții puterii se întreabă în ce mod se vor poziționa funcționarii care au servit regimul „vechi”, se poate oare conta pe ei în procesul statornicirii puterii, dacă este posibilă ulterior apariția breșei de loialitate și în ce mod vor afecta acestea sistemul administrativ, cei de pe urmă înțeleg relația lor cu regimul dintr-o perspectivă ghidată mai degrabă de raționamente pragmatice: ce se va întâmpla în momentul în care va avea loc „abandonul” – voit sau forțat – al puterii, cine garantează funcționarului securitatea zilei de mâine, cum ar trebui să procedeze pentru ca siguranța personală și materială să nu aibă de suferit.

Literatura de specialitate punctează diferențele dintre manifestările loialității pe timp de pace și pe timp de război⁸. Dacă în perioade de pace observăm

⁵ Donnan Hastings and Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State* (Oxford: Berg Publishers, 1999), 4.

⁶ Haslinger, „Loyalität in Grenzregionen”, 50.

⁷ Despre transformările instituționale (*Instituționenwandel*), precum și despre schimbările valorice și simbolice ale instituțiilor, vezi Hans Vorländer (Hrsg.), Karl-Siegbert Rehberg, *Symbolische Ordnungen. Beiträge zu einer soziologischen Theorie der Institutionen* (Baden: Nomos, 2014), 119 f.

⁸ Despre loialitatea funcționarilor publici pe timp de pace și război, spre deosebire de alte categorii profesionale și sociale, nu s-a scris prea mult. De ex., despre rolul capitalului social în viața soldaților în perioada Războiului Civil din America (1861-1865), vezi Dora L. Costa, Mathew E. Kahn, *Heroes and Cowards. The Social Face of War* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008). Un studiu util despre natura economică și socială a activității funcționarilor este cel al lui Karl Megner, *Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k.k. Beamten-tums* (Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985).

perpetuarea unor relații de „multi-layered loyalty”, în perioada conflictelor soldate cu violență „loyalties generally «narrowed» down, i.e. people tended to be compelled by the warring parties to clearly «take sides»”⁹. Anume în condițiile de război, experiențele istorice sau manifestările de loialitate exprimate în conflictele anterioare sunt utilizate pe larg în „modelarea” loialității¹⁰. Sub presiunea majoră a părților aflate în conflict, exercitată de diferiți actori instituționali și de grup, în condițiile unei vulnerabilități a securității individuale și de familie, se produc ierarhizări ale priorităților, reevaluări ale relațiilor individuale și de grup, au loc renunțări la unele obligații și angajamente pentru altele noi.

Fenomene asemănătoare s-au produs în perioada războiului în Basarabia, zona de frontieră dintre România și URSS. Drept consecință a Pactului Molotov-Ribbentrop, în iunie 1940 armata sovietică a ocupat, de rând cu țările baltice, regiunile românești Basarabia și Bucovina de Nord, care din 1918 erau parte a României. Partea de nord și cea de sud a Basarabiei au fost trecute la RSS Ucraineană, iar partea de centru a fuzionat cu RASS Moldovenească (a cărei configurație se apropia de cea a regiunii *de facto* a Transnistriei) pentru a forma o nouă republică sovietică – RSS Moldovenească. În iunie 1941, România, care s-a aliat cu Germania în războiul împotriva URSS, a recucerit cele două regiuni, ocupând și zona dintre râurile Nistru și Bug, asupra căreia în anii 1941-1944 a fost extins numele de Transnistria. Această zonă a devenit un „ethnic dumping ground” al României: în 1941, drept urmare a ordinului șefului statului Ion Antonescu, acolo a fost deportat un număr mare de evrei și de romi, predominant din Basarabia și Bucovina. Dintre aceștia, între 280.000 și 380.000 fie au pierit sau au fost uciși intenționat în marșul spre regiune, fie au murit din cauza foametei, a bolilor sau a epuizării, fiind plasați în cele peste o sută de ghetouri și tabere înființate în regiune¹¹.

Similar țărilor baltice, în regiune au avut loc trei schimbări de regim (*Regimewechsel*) – în 1940, 1941 și 1944 –, care au marcat în mod esențial traectoria de dezvoltare politică și social-economică, precum și starea de spirit și discernământul populației. După două decenii de guvernare românească, la 28 iunie 1940 regiunea a fost ocupată de trupele sovietice; în RSS Moldovenească, care a înglobat Basarabia împreună cu Transnistria, au demarat procesele

⁹ „... Loialitățile în general sunt restrânse, adică oamenii sunt impuși de părțile aflate în conflict să aleagă în mod clar o tabără” (trad. red.).

¹⁰ Grandits, Clayer and Pichler, *Conflicting Loyalties*, 6.

¹¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România. *Report final* (Iași: Editura Polirom, 2005). Cf. versiunea engleză, *Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania*, <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.pdf?type=pdf&serial=1117716572750,179> (accesat 19.05.2017).

„construcției socialismului”. La 22 iunie 1941, odată cu intrarea în regiune a trupelor române și germane, în Basarabia a fost instituit regimul militar român sub comanda lui Ion Antonescu, care a durat până la 23 august 1944¹². După aceea dată, Basarabia a fost din nou ocupată de trupele sovietice, în regiune continuând „experimentul socialist” timp de aproape cinci decenii.

În ce mod războiul, pe de o parte, și schimbările de regim, pe de altă parte, au influențat situația funcționarilor locali? ce fel de criterii de „măsurare” a gradului de loialitate aplicau regimul român sau cel sovietic, și dacă acestea erau diferite față de anumite categorii de funcționari? în ce mod au soluționat funcționarii basarabeni „dilemele de loialitate” în perioada tranziției de la un regim la altul? a existat oare continuitate la nivel local între „rupturile” de regim și care au fost factorii ce au asigurat-o? – acestea sunt întrebările la care vom încerca să oferim un răspuns în acest studiu. Loialitatea ca „dispoziție de acceptare a structurilor de stat, a ierarhiei și a conceptelor de valoare” va fi analizată aici din perspectiva *Alltagpraxis*-ului¹³, în centrul analizei fiind plasat comportamentul individual și de grup față de așteptările și politicile unui sau altui regim¹⁴.

Așa cum loialitatea poate fi cel mai bine înțeleasă drept „un fenomen cu o anumită durată temporală”¹⁵, analiza acestui fenomen va cuprinde întreaga perioadă a războiului, 1939-1945, accentul fiind plasat pe perioadele de tranziție de la un regim la altul – iunie 1940, iunie 1941, august 1944. Cu siguranță, fiecare regim se aștepta ca funcționarii angajați în serviciul public local să coopereze pe deplin cu autoritățile centrale. În perioada 1941-1944, o bună parte a funcționarilor publici și-au demonstrat loialitatea prin colaborarea cu regimul românesc în procesul de persecuție și distrugere a populației evreiești¹⁶. Prezentul studiu este despre

¹² În anii 1941-1944, Transnistria a avut Guvernământ Civil separat, condus de generalul George Alexianu.

¹³ *Alltagpraxis* (germ.) – practica cotidiană.

¹⁴ Despre dilema metodică de „diferențiere dintre perspectivele internă și externă și reflecția asupra compatibilității acestor două perspective”, vezi Haslinger, „Loyalität in Grenzregionen”, 48.

¹⁵ Wessel, „Loyalität”, 2.

¹⁶ Vezi Armin Heinen, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt* (München: De Gruyter Oldenbourg, 2007), 127-128. Așa-numitele „comisii extraordinare” pentru investigarea crimelor și daunelor comise de trupele germane și române, create în baza decretului lui Stalin din 16 martie 1943 la nivel central, regional și local, au adunat mărturii privind modul în care primarii și funcționarii, precum și membrii consiliilor comunale din Basarabia și Transnistria au luat parte la Holocaust și au beneficiat, direct sau indirect, de consecințele acestuia. De asemenea, sunt documentate consecințele deportării și exterminării populației evreiești din localitățile respective. Documentele au o natură contradictorie, deoarece au avut scopul de a servi drept dovadă pentru pedepsirea criminalilor de război. Cu toate acestea, în opinia Diane Dumitru, documentele și mărturiile orale care se conțin în procesele judiciare de după război, colectate de către comisiile menționate, demonstrează responsabilitatea autorităților locale pentru crimele

funcționarii care, de regulă, nu au luat parte la operațiuni cu implicarea actelor de violență. Atenția de bază este asupra funcționarilor locali de rang superior (primari, pretori) și de rang inferior (secretari ai primăriei, contabili, preoți și profesori) care s-au aflat în serviciul primăriilor și prefecturilor și au fost responsabili de soluționarea problemelor cotidiene ale cetățenilor. Ne interesează modul în care, în condițiile extreme ale războiului și schimbării de regim, se produc ierarhizări ale priorităților și reevaluări ale relațiilor individuale și de grup, au loc renunțări la unele obligații și angajamente pentru altele noi.

În cazul Basarabiei avem de a face cu două sisteme politice diferite, în care „măsurarea” gradului de loialitate se făcea după anumite categorii. Rămâne să depistăm dacă acestea au fost diferite sau similare și cum se poate explica acest lucru. Ipoteza noastră este că, în cazul Basarabiei, atât regimul român, cât și cel sovietic au acceptat serviciul funcționarilor locali ca pe un „rău necesar”, deoarece aceștia erau purtători ai cunoștințelor vernaculare despre societate. Nu au existat criterii „standard” de loialitate, dimpotrivă ea fost modelată situativ, prin interacțiunea unei serii de factori, obiectivi și subiectivi. Astfel, loialitatea a fost percepută și operaționalizată în mod diferit de actorii implicați. În pofida așteptărilor puterii care încerca să cultive o loialitate reactivă a localnicilor, neîncrederea față de aceștia a generat, din contra, manifestări proactive ale loialității sub ambele regimuri.

Până în prezent, o bună parte a istoricilor români și ruși susține că funcționarii locali au fost parte a unui sau altui regim din motive de loialitate națională și ideologică. Și unii istorici moldoveni au examinat problema prin prisma paradigmei exclusiviste „ocupație–eliberare”, au susținut aceleași argumente în scop de justificare a acțiunilor regimului român și de blamare a acțiunilor regimului sovietic și invers¹⁷. Acest studiu va încerca să înlăture acest handicap.

---

comise împotriva evreilor. Vezi Diana Dumitru, “An Analysis of Soviet Postwar Investigation and Trial Documents and Their Relevance for Holocaust Studies”, in Michael David-Fox, Peter Holquist, Alexander M. Martin (Eds.), *The Holocaust in the East: Local Perpetrators and Soviet Responses* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014), 142-158.

¹⁷ Unii istorici au evidențiat avantajele politice/economice/sociale ale regimului român față de cel sovietic în anii 1918-1940 și 1941-1944, plasând accentul pe teroarea sovietică față de românii basarabeni și ignorând fenomenul Holocaustului și consecințele acestuia (vezi Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică (1939-1945)* (Chișinău: Tipografia Centrală, 2000); Rodica Solovei, *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural: 19 august 1941 – 29 ianuarie 1944* (Iași: Casa Editorială Demiurg, 2004); Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial (1939-1945)* (Chișinău: Prut Internațional, 2006).

Un alt grup de istorici a susținut punctul de vedere conform căruia „ocupația” românească a distrus coeziunea socială și națională, a facilitat exploatarea economică și a distrus cea mai mare parte a evreilor din Basarabia, Bucovina și alte regiuni ale României (vezi Sergiu M. Nazaria,

Ultimele luni de guvernare a românilor (august 1939 – iunie 1940)

Începutul războiului a găsit Basarabia în cadrul României. În 1918, aceasta s-a desprins de Imperiul Rus și, după o scurtă perioadă de independență, s-a unit cu România. Eforturile de integrare în diverse domenii, demarate pe fondul pericolului bolșevic și al rezistenței unor grupuri sociale și politice față de noul regim, au fost resimțite doar parțial în Basarabia: caracterul etnic peștriș, considerat neprielnic procesului de românizare, pe de o parte, și asocierea din start a minorităților cu moștenirea rusă imperială sau cu forțele radicale bolșevice, ostile statului-națiune, pe de altă parte, precum și necesitatea unui efort uman și financiar considerabil din partea statului român au fost printre factorii care au transformat Basarabia într-o provincie „problematică” a României. Cu toate acestea, după cele peste două decenii de guvernare, românii au reușit o stabilizare a situației în regiunea estică a țării¹⁸.

La finele lunii august 1939, situația din județele Basarabiei era una relativ liniștită. În momentul în care în unele cercuri din România se discuta despre acordul de neagresiune dintre Hitler și Stalin, care ar fi o „înțelegere de lichidare a Poloniei și României”, sub influența „credinței ce circulă cu insistență că vom intra în politica Axei, animozitățile la nivel local țineau de prognozele economice pe termen lung. Basarabenii erau preocupați de adunarea și depozitarea cerealelor, prețul în scădere al grâului și interesul redus al statului pentru a-l achiziționa, precum și de faptul că evreii «caută să-și aibă averea mai mult în bani lichizi și bijuterii și mai puțin în mărfuri»¹⁹. Starea de spirit a funcționarilor publici era calificată de superiori drept una „bună”. Votarea noului statut profesional în 1938 le dădea speranțe de stabilitate profesională și materială, așa încât funcționarii, „pătrunși de simțul datoriei, își prestează conștiincios serviciul”²⁰. Totodată, a

---

Dmitrij Danu, Alexandr Moraru, Iurij Zagorcea, *Holokost: stranitsy istorii (na teritorii Moldovy i prilegajuščih oblastjah Ukrainy v gody fašistskoj okkupatsii)* (Kishinev: CEP USM, 2005); Petru Șornikov, *Moldova în anii celui de-al doilea război mondial (1939-1945)* (Chișinău: Asociația Istoricilor și Politologilor „Pro Moldova”, 2013).

Despre modul în care cunoștințele despre război și propaganda au modelat construcția politicii memoriei în RSSM și Republica Moldova, vezi Diana Dumitru, Igor Cașu, Andrei Cușco, Petru Negură (ed.), *Al Doilea Război Mondial. Memorie și istorie în Estul și Vestul Europei* (Chișinău: Cartier, 2013).

¹⁸ Despre procesele de integrare a Basarabia în cadrul României, vezi Svetlana Suveică, *Basarabia în cadrul României (1918-1928). Modernizare prin reforme* (Chișinău: Pontos, 2010).

¹⁹ Arhiva Națională a României (în continuare, ANIC), Fond Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 62/1939, f. 220-221, Inspectoratul de Poliție al Ținutului Prut, Dare de seamă asupra stării de spirit a populației, 30 august 1939.

²⁰ *Ibidem*, f. 228.

fost emisă o circulară conform căreia „se pedepseau aspru toți acei care își transportau mobila și familiile lor peste Prut”²¹.

La începutul anului 1940, tonul rapoartelor pentru București s-a schimbat. Starea de spirit a populației devenise „îngrijorătoare”, propaganda comunistă creștea în intensitate, în special în rândurile evreilor și ale altor minorități care „ascultă în general numai posturile rusești de radio”, angajându-se, ulterior, în difuzarea zvonurilor despre ocuparea de către trupele sovietice a Basarabiei și a Moldovei până la Siret. Se discuta despre debarcarea armatelor sovietice la Sulina și ocuparea orașului Iași, zvonuri care păreau verosimile considerând înlocuirea trupelor permanente cu cele de mobilitate și demararea lucrărilor de apărare pe linia Prutului. În ședința Consiliului de colaborare din județul Bălți, din care făceau parte prefectul, procurorul, șefii poliției, legiunii de jandarmi și garnizoanei de grăniceri, s-a constatat ineficiența mecanismului de recrutare a jandarmilor și a polițiștilor din mediul basarabenilor, pentru că recruții locali „nu pot constitui elemente garantate și de nădejde”, fiind propusă recrutarea funcționarilor din „Vechiul Regat și din regiuni cât mai îndepărtate” ale României²².

Odată cu înlocuirea trupelor permanente din regiune cu trupe mobile, cu demararea campaniei de bonuri și rechiziții pentru armată, precum și cu creșterea numărului de incidente pe linia Nistrului în primăvara lui 1940²³, funcționarul basarabeian intrase într-o stare de „psihoză și o stare de spirit ce poate fi concretizată prin grija zilei de mâine”²⁴. Aparatul administrativ din județe era format în majoritate din elemente locale, funcționarii din Regat constituind o mică parte a acestuia. „Regățenii” au reușit să prindă și ei rădăcini, temporare sau definitive, în Basarabia, devenind legați de regiune atât prin natura serviciului, cât și prin interese de ordin familial și material. Totodată, aceștia se arătau mai îndrăzneți în formularea de critici în adresa administrației: dacă „basarabenii” erau nemulțumiți de salariul mizer și de creșterea prețurilor, „regățenii”, preocupați de asemenea de cotidian, criticau „o atmosferă de regionalism ce pare a se accentua în mod exagerat și nefiresc”²⁵. Astfel, activitatea

²¹ *Ibidem*, d. 225/1940, f. 91, Rezidentul regal al Ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, Memoriu, 9.07.1940.

²² *Ibidem*, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 149/1940, f. 2-3, Proces-verbal, 10 ianuarie 1940. O copie a documentului se păstrează în: Gosudarstvennyi arhiv Rossiiskoi Federatsii (în continuare, GARF), Fond P8091 Kolleksiia mikrofoto kopij dokumentov zaru-bezhnykh arkhivov, op. 32 KMF-14. Rumynia, d. 20, l. 1-2.

²³ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv 2350, dos. 18.1940, f. 174, Direcțiunea Generală a Poliției. Buletin contrainformativ, nr. 271 din 24 mai 1940.

²⁴ GARF, Fond P8091, op. 32, d. 20, l. 12, Memoriu asupra stării de spirit a populației din județul Bălți.

²⁵ *Ibidem*, f. 39, Starea de spirit a populației din județul Bălți pentru luna aprilie 1940.

funcționarilor locali „trebuiește privită prin prisma intim subordonată intereselelor personale și familiare”, constatau oficialii. Printre cauze era „teama de necunoscut, proporțională într-o mare măsură de varietatea zvonurilor tendențioase circulatorii și care realmente nu pot fi așa de ușor descoperite, și deci zădărnice, [care] pun pe fiecare în situația de a-și crea întrebarea ce va face în cazul unei evacuări, unde va merge, ce și cine îi garantează un serviciu, o existență lui și familiei?”²⁶.

Zvonurile despre o posibilă abandonare a Basarabiei întăreau în rândul basarabenilor sentimentul că se așteptau „împrejurări grele”, iar pedepsele aspre, aplicate celor care răspândeau asemenea zvonuri, se arătau ineficiente²⁷. La întrebarea unora ce avea să urmeze după plecarea românilor, alții aveau pregătit un răspuns care alimenta iluzia că regimul sovietic urma să asigure „basarabenilor cele mai fericite condiții de trai”²⁸. Scăderea eficienței în activitatea funcționarilor era observată atât pe fondul zvonurilor, cât și al incapacității statului de a oferi careva garanții de stabilitate. Bunăoară, superiorii atestau că spiritul combativ al funcționarilor față de propaganda sovietică de peste Nistru devenise „discutabil”. Prefectul de Bălți se arăta sigur de faptul că, „în eventualitatea unei evacuări, niciunul nu va pleca. În momentul oportun, faptul va pune însă greaua problemă a siguranței administrației locale și a lucrurilor cu caracter militar”²⁹.

În ajunul evacuării, corpul de funcționari locali era caracterizat drept unul „lipsit de calitate, susceptibil, pe alocuri chiar, la ispite și seducțiuni materiale”³⁰. Din moment ce activitatea curentă a funcționarilor era, de cele mai dese ori, realizată „destul de greu și cu destule dificultăți firești”, decizia de extindere a atribuțiilor unor categorii de funcționari în scopul contracarării acțiunilor „dușmanilor”³¹ interni ai statului era considerată una care urma să rămână doar pe hârtie. Astfel, se constata că acestora nu li se puteau încredința sarcini de „propagandă națională”, precum supravegherea siguranței și depistarea dovezilor privind lipsa de loialitate a „dușmanilor interni” – comunitățile evreiești – sau încurajarea patriotismului la românii basarabeni, care, conform surselor, se afla la stadiul indiferenței.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ La 18 mai 1940, câteva persoane din Ismail au fost trimise în judecată pentru difuzarea zvonului că România urma să fie ocupată de Germania. ANIC, Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 18/1940, f. 121-128.

²⁸ GARF, Fond P8091, op. 32, d. 20, f. 14, Memoriu asupra stării de spirit a populației din județul Bălți.

²⁹ *Ibidem*, f. 12-13.

³⁰ *Ibidem*, f. 39, Starea de spirit a populației din județul Bălți pentru luna aprilie 1940.

³¹ *Ibidem*, f. 18, Memoriu asupra stării de spirit a populației din județul Bălți.

Mereu prezenți în discursul naționalist din România interbelică, evreii erau catalogați drept cetățeni neloiali și „inamici” ai naționalizării³². Campania anticomunistă, deseori sinonimă cu campania antisemită, a contribuit în mod substanțial la marginalizarea evreilor de la periferia estică a României. La mijlocul anilor 1930, s-a produs eliminarea evreilor din sistemul administrativ, militar și din învățământ. Ca rezultat al actului de revizuire a cetățeniei din 1938, circa un sfert de milion de evrei români au devenit apatrizi³³. În 1938, aceștia au fost lipsiți de dreptul la vot, fapt care i-a poziționat și mai mult împotriva regimului. În condițiile unei radicalizări a naționalismului, „oferta” de loialitate a statului român nu numai că avea un caracter contradictoriu, ea se perimase. Astfel, în Basarabia, precum și în Bucovina, evreii au ales să salute pierderile teritoriale ale României din 1940, sperând că noul regim va manifesta toleranță și le va reîntoarce drepturile civile și economice. Mai mult, aceleași speranțe le-au exprimat și reprezentanții altor minorități, precum și români³⁴.

Poziția majorității române a basarabenilor prezenta de asemenea motive de îngrijorare. În martie 1940, rezidentul regal al ținutului Prut, Crigore Cazacliu, raporta că marea majoritate a „moldovenilor”, țăranii de la sat, „înțelege momentele grele prin care trece Patria și cu o minunată conștiință românească, în același timp împărtășește o resemnare cuminte în fața împrejurărilor, credința sa în Dumnezeu și hotărârea de neînving de a face orice fel de sacrificiu pentru liniștea Patriei și apărarea hotarelor”. Acesta considera în mod optimist că „credința lor în drepturile românești, credința lor în Rege, puterea lor de sacrificiu și credința lor în Dumnezeu n-au fost alterate într-un nimic”³⁵. Un tablou mai puțin optimist era descris de prefectii de județ, care urmăreau starea de lucruri la fața locului. Astfel, prefectul județului Cetatea Albă constata că moldovenii

³² În Basarabia, poziția evreilor față de Unirea din 1918, de rând cu cea a conaționalilor lor din alte provincii nou-reunite la România, poate fi caracterizată drept una „între o așteptare pasivă și o neutralitate declarată” (Glass, *Varianten*, 149). Spre deosebire de evreii din Regat, asimilarea lingvistică a evreilor din Basarabia nu s-a produs cu succes. Despre poziția oficială față de evreii din Transilvania, vezi, pe larg, Kühner-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger?* 341-343. Termenul „naționalizare” este utilizat în sensul (rar) de a da caracter național, de a adapta la specificul național (nota red.).

³³ Statutul a 617.396 de evrei a fost revizuit, dintre care 392.172 (63,50 %) și-au păstrat cetățenia română, iar 225.222 (36,50 %) au pierdut-o. Vezi Decret-lege pentru revizuirea cetățeniei evreilor din România, nr. 169 din 21 ianuarie 1938, în Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940-1944*. Vol. 1. *Legislația antievreiască* (București: Hasefer, 1993), 21-32.

³⁴ Glass, *Varianten*, 149; Simon Geissbühler, *Blutiger Juli. Rumäniens Vernichtungskrieg und der vergessene Massenmord an der Juden 1941* (Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh Verlag, 2013), 47.

³⁵ ANIC, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inf. 755, d. 431/1940, f. 4, 7, Starea de spirit a populației din Ținutul Nistru pentru luna mai 1940.

aveau un comportament apatic, cauza fiind ascunsă chiar în comportamentul administrației, care, timp de peste două decenii, a „făcut prea puțin pentru moldovenii de la malul Nistrului”. În județul cu o populație de 80 % minoritari, germanii „sunt foarte liniștiți, spunând că nu le este teamă de o invazie rusă, deoarece cancelarul Hitler știe ce să facă pentru ca populația germană de pretutindeni să nu sufere”, rușii și ucrainenii „cu stare materială bună sunt contra U.R.S.S., iar ceilalți abia așteaptă începerea unei acțiuni din partea sovietelor pentru ocuparea Basarabiei”. În grupul de pe urmă erau incluși minoritarii săraci, printre care și evreii, cărora le era frică de extinderea practicilor antisemite din Germania, așa încât aceștia „își doresc o dominație sovietică”, în speranța că situația lor se va îmbunătăți³⁶. În raportul său pentru luna februarie 1940, prefectul făcea apel la organele administrative centrale în vederea completării rândurilor pretorilor și notarilor, dar numai cu „cei de origine etnică română, deoarece avem prea mulți minoritari, iar în comunele moldovenești să fie trimiși dintre cei mai aleși, pentru ca să poată conlucra la ridicarea acestei populații pe tărâm național, cultural, economic etc., ea fiind mult mai înapoiată sub toate raporturile față de populația minoritară din județ”³⁷.

Prefectul județului Lăpușnă, populat în majoritate de români basarabeni, se arăta conștient de faptul că „trăim vremuri excepționale”, din care cauză era „necesară o muncă și mai încordată, minuțioasă și mai conștiincioasă din partea tuturor și face apel la toate inimile care simt românește”. Pe lângă evreii mereu ostili, acesta indica și cercurile de muncitori, ambele grupuri pregătind scenarii de „acaparare” a posturilor administrative care urmau să rămână vacante în momentul intrării Armatei Roșii în regiune. În aceste condiții, pretorilor li se cerea să facă apel la „sentimentul de patriotism al tuturor funcționarilor și cetățenilor conștienți, pentru a pune la contribuție toate puterile în vederea ridicării satelor și a apărării naționale” față de propaganda comunistă³⁸.

De ce, la peste două decenii de administrare a Basarabiei, loialitatea funcționarilor locali era pusă sub semnul întrebării? În opinia oficialilor basarabeni, situația era o consecință a eșecului politicii „cele mai necesare asimilări” a minoritarilor din Basarabia, aceștia rămânând o masă neloyală și rebelă. Drept consecință, ar fi avut de suferit și calitatea guvernării, pentru că de-a lungul perioadei interbelice „nu s-a privit în față această importantă problemă”. În situa-

³⁶ *Ibidem*, d. 200/1940, f. 49v, Prefectura județului Cetatea Albă către Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, nr. 404-B din 5 iunie 1940.

³⁷ *Ibidem*, f. 19v, Prefectura județului Cetatea Albă către Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, nr. 1971, 28 februarie 1940.

³⁸ *Ibidem*, d. 203/1940, f. 27, 27v, Proces-verbal, 2 ianuarie 1940. Fond 755 MI, d. 202/1940, f. 3; Ședința Consiliului de Colaborare Lăpușna, 22 februarie 1940.

ția de criză din primăvara lui 1940, strategia de implementare a politicii de cadre rămânea neschimbată: înlocuirea funcționarilor, jandarmilor și polițiștilor cu persoane din Vechiul Regat, care „ar putea crea, în scurt timp, osatura unui aparat administrativ garantat, corespunzător vremurilor și cu deosebire combativ și informativ prețios”³⁹.

28 iunie 1940: cine pleacă și cine rămâne

La 26 iunie 1940, URSS, care, pe parcursul perioadei interbelice a evitat să recunoască unirea Basarabiei cu România din 1918, a emis o notă ultimativă în adresa României, conform căreia evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord urma să aibă loc într-un termen de 4 zile⁴⁰. Evacuarea s-a produs în mare grabă: la 28 iunie armata sovietică ocupase deja o parte din orașele basarabene și bucovinene⁴¹, a doua zi ajungând la râul Prut⁴². În următoarele zile, în multe localități au fost organizate parade de salut ale noii guvernări. Ulterior, au urmat tratative privind predarea și primirea bunurilor instituțiilor publice, precum și „evaluarea pagubelor” cauzate de armata și administrația română în perioada evacuării⁴³.

În ce mod s-au comportat funcționarii publici locali în perioada scurtă „in-between the regimes” și care au fost factorii ce le-au influențat decizia⁴⁴? Funcționarii au fost nevoiți să ia decizii privind evacuarea în situații complexe,

³⁹ GARF, Fond P8091, op. 32, d. 20, f. 13, Memoriu.

⁴⁰ Schimbul de note diplomatice dintre România și URSS din 26-28 iunie 1940 poate fi consultat integral în: Ion Șișcanu, Vitalie Văratec, *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia* (Chișinău: Universitas, 1991), 17-19.

⁴¹ Unele orașe au fost ocupate în câteva ore. Între timp, doar câteva trenuri au trecut peste Prut. Din regiunile în care nu existau stații de tren în apropiere, se pare că au reușit să se evacueze doar acele persoane care posedau un automobil sau o căruță.

⁴² Despre operația de evacuare, precum și despre tratativele comisiei mixte româno-sovietice de la Odesa vezi Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei 1940* (Ploiești: Libertas, 2012); Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la Dictat. Documente*, vol. 1-3 (București: Europa Nova, 2000).

⁴³ Despre lucrările „Comisiei tehnice de evaluare a pagubelor cauzate de armata și autoritățile române în urma evacuării Basarabiei și Bucovinei de Nord” a scris istoricul Ion Șișcanu (Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România 1940 (tratative în cadrul comisiilor mixte)* (Chișinău: ARC, 1995). Miile de dosare care reflectă activitatea acestei comisii se păstrează în arhiva GARF, în fondul cu aceeași denumire: GARF, Fond P-7627 Sovetsko-rumynskaja tehnikeskaja komissija po vyiasneniju ubytkov, prichinennykh Rumynskoi armiej i vlastjami pri evakuatsii Bessarabii i Severnoj Bukoviny.

⁴⁴ Situația celor care s-au evacuat este prezentată, prin prisma punctului român de vedere privind consecințele ocupației Basarabiei de către trupele sovietice, într-un studiu recent, însoțit de un număr impresionant de documente: Mihai Tașcă, Wolfram Niess (ed.), *Dezmembrarea României. Anexarea de către URSS a Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța – 1940 (Studiu și culegere de documente)* (Chișinău: Serebia, 2015).

sub presiunea unui amalgam de factori de natură obiectivă și subiectivă. Deși din mai 1940 fiecare instituție administrativă locală trebuia să pună pe hârtie un plan de evacuare, ordinul de evacuare i-a luat prin surprindere pe funcționarii de rang inferior, care nu erau ținuți la curent cu deciziile centrului. Bunăoară, Pavel Jitniuc, funcționar al Inspectoratului Școlar al ținutului Nistru, cu sediul la Chișinău, își amintea că la 28 iunie 1940 „am văzut pe străzile orașului o mare învălmășeală și am auzit că vin rușii, rămânând trăsniț de acest zvon, dar totuși am plecat la Inspectorat să văd ce va face instituția. Când am ajuns la Inspectorat, [...] toți funcționarii au întrebat pe șefii noștri de atunci dacă trebuie să ne pregătim fiecare pentru evacuare, însă inspectorii ne-au dat ordin să rămânem pe loc”. Inspectorul general I. Macovei își asigurase subalternii, „agitați și enervați [care] alergau din birou în birou, neștiind ce să facă”, că instituția urma să se evacueze la Mizil și „să stea în birouri și să lucreze și cu mai multă râvnă, și <să arate că sunt disciplinați când vor veni rușii> [subl. în doc.]”. S-a făcut de serviciu la telefon pentru a ține contact permanent cu instituțiile centrale, dar ordinul de evacuare nu a venit⁴⁵. Conform unui raport, Macovei, de deciziile căruia depindea soarta întregii instituții, s-ar fi ascuns în mod intenționat pentru a nu fi găsit de superiori⁴⁶. Ulterior, autoritățile sovietice au emis un comunicat în conformitate cu care toți funcționarii urmau să se prezinte la serviciu, în caz contrar erau dați pe mâna organelor de ordine. Astfel, Pavel Jitniuc a fost numit casier-contabil la Comisariatul Norodului pentru Învățământ. Ulterior, a depus cerere de repatriere în România, dar nu a primit răspuns⁴⁷.

Evacuarea administrației române din Basarabia s-a efectuat în mare grabă și cu o organizare proastă. Cu toate acestea, constatăm că decizia funcționarilor de a rămâne în Basarabia a fost determinată mai degrabă de o serie de motive personale și de familie. Bunăoară, la intrarea trupelor sovietice în Basarabia, învățătoarea Metrodora David Hondru, văduva bibliografului basarabean Alexandru David și mama viitorului pictor român Aurel David, avea copilul bolnav. De asemenea, aceasta indică faptul că „am avut lucrări asupra mea de bibliografie română pe care nu am dorit să le las și nu am avut cu ce mă

⁴⁵ Alte documente semnalează cazuri în care ordinele de evacuare nu au ajuns la instituții din motive tehnice: evacuarea funcționarilor și a jandarmilor avea loc, de regulă, înaintea evacuării trupelor, fapt care a făcut ca legătura telefonică dintre diferite instituții să fie întreruptă. ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 225/1940, f. 58, Inspectoratul Regional de Poliție Iași, nr. 15.387 din 4.07.1940.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 92v, Rezidentul regal al Ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, Memoriu, 9.07.1940.

⁴⁷ La restabilirea administrației române în iunie 1941, a dorit să se întoarcă în serviciu. Astfel, dosarul său a ajuns pe masa comisiei de „evaluare a loialității oficialilor rămași sub administrația sovietică după 28 iunie 1940” din județul Lăpușna. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, ANRM), fond 2024, inv. 1, d. 19, f. 8-9. Memoriu.

transporta”, de aceea nu s-a evacuat; ulterior, i-a fost frică să ceară repatriere, „văzând că mereu se fac arestări”. Din cauza statutului de fostă soție a unui intelectual basarabean care a promovat românismul⁴⁸, a fost cercetată de trei ori de autoritățile sovietice „pe motive naționale”.⁴⁹ La restabilirea regimului român în 1941, după o investigație minuțioasă a activității acesteia în perioada regimului sovietic, a fost repusă în funcție⁵⁰.

Nu s-a refugiat peste Prut nici Mitrofan Gamer, profesor secundar la Liceul „Al. Hâjdău” din Chișinău și lector de limba română la instituțiile statului. Absența de acasă a copiilor, aflați în vacanță la rude, faptul că pregătise actele pentru pensionare, în final, faptul că „nu m-au lăsat bolșevicii, deși fusesem înscris pentru plecare”, precum și lipsa mijloacelor de transport au fost printre motivele care l-au determinat să rămână⁵¹. Într-adevăr, oficialii locali raportau centrului despre faptul că nu se găsea transport, benzină, dispăruseră și birjarii evrei⁵². Îmbarcarea în puținele trenuri cu refugiați a fost foarte dificilă, fiind semnalate și cazuri de boicotare intenționată a serviciului de către funcționarii CFR, în majoritate minoritari⁵³.

⁴⁸ Vezi Alexandru David, *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace* (Chișinău 1933). Pe Leon T. Boga, director al *Cuvântului moldovenesc*, l-a rugat să aibă grijă de copil și de soție, iar banii obținuți de pe urma publicării volumului să-i depună la cont pe numele copilului: cf. Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. 1 (Chișinău: Muzeum, 1993), 162-171.

⁴⁹ Își amintea că organele de ordine au dat buzna la un miez de noapte, insistând să examineze scrierile soțului său; atunci a fost sfătuită să-l citească pe Marx. Ulterior, a fost denunțată de colegii săi de serviciu, și ei profesori școlari, sub motiv că „lucrările soțului meu Alexandru David au stil burjuaznic, și că a fost un înflăcărat naționalist român, și că am pus portretele scriitorilor Grigore Alexăndrescu și Bogdan Petriceicu Hașdeu în casa școlii unde locuiesc”. ANRM, Fond 2024, inv. 1, d. 11, f. 11-14, Declarație, f.a.

⁵⁰ Conform raportului poliției din localitate, în perioada serviciului, Metrodora David ar fi rupt cruciulițele de la gâtul unor eleve și ar fi forțat elevii să se roage la portretul lui Stalin. La rândul său, aceasta susținea că avizul negativ al șefului de post din localitate se datora refuzului de a-i fi concubină. În urma anchetei efectuate de pretura Hâncești, s-a constatat că profesoara, „fie de formă, pentru a complace regimului de atunci care plătea salariul, fie din convingere, a făcut propagandă comunistă”. Faptul că aceasta ar fi putut pune copiii să se roage la portretul lui Stalin era explicat în modul următor: „Copiii erau întrebați la cursuri al cui este portretul, iar din informațiile luate, sub regimul bolșevic, fiind exclusă orice pedeapsă a elevilor, unii învățători întrebuițau sistemul bomboanelor pentru stimularea elevilor sau ca răsplată a celor mai bune răspunsuri”. Nu a fost demonstrată afirmația învățătoarei, potrivit căreia șeful de post i-ar fi propus „lucruri rușinoase”. ANRM, Fond 2024, inv. 1, d. 11, f. 1v, 3, 6, Pretura Plășii Hâncești, jud. Lăpușna, nr. 7435 din 26 martie 1942.

⁵¹ *Ibidem*, d. 8, f. 3, Declarație, 12.08.1941.

⁵² ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 225/1940, f. 91, Rezidentul regal al Ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, Memoriu, 9.07.1940.

⁵³ De ex., un refugiat a raportat că personalul CFR de origine rusă din Lipnic, județul Hotin, a boicotat circulația normală a trenurilor prin localitate, după care a întâmpinat trupele sovietice

„Zăpăceala din primele zile și neștirea ce să faci, cum să procedezi” – astfel a motivat funcționarea la Administrația Financiară Lăpușna, Lidia Baranovskaia, de origine rusă, rămânerea sa în Basarabia și continuarea serviciului în cadrul regimului sovietic. Nu făcuse cerere de repatriere, dar planifica să plece în țară cu încă două familii de preoți, care ulterior au fost arestați, iar soțiile și copiii lor și-au găsit adăpost în casa familiei Baranovski, așa încât plecarea a fost amânată. A fost cercetată de NKVD din cauza originii nobile a tatălui său⁵⁴, dar „s-a dovedit că eu am lucrat toată viața și m-au lăsat să lucrez”, astfel încât a putut să-ți câștige existența⁵⁵. Colega sa, Natalia Vells, fiica nobilului basarabean Dmitrii N. Semigradov, la fel nu reușise să se refugieze, fiind „surprinsă de ruși”. În cazul ei, „originea socială nesănătoasă” a fost motivul pentru care a suferit sub noul regim: averea i-a fost confiscată, aflându-se într-o „stare specială grea și neavând pe nimeni care să mă ajute”. Deși era angajată, salariul era extrem de mic, fiind nevoită să-și vândă lucrurile din casă; „din motivul mizeriei mari”, a fost cercetată de autorități⁵⁶.

La intrarea Armatei Roșii în Basarabia, au preferat să rămână în ținut și funcționarii care, în mai 1940, susținuseră examenul pentru postul de pretor, ulterior ocupând posturi de notar⁵⁷. „Din cauze de forță majoră”, a rămas în regiune fostul primar al comunei Valea lui Vlad, Ilie P. Ionescu, care, în mai 1940, a susținut examenul pentru funcția de pretor. La reîntoarcerea românilor în iunie 1941, s-a înrolat ca voluntar în Regimentul 29 Infanterie, ulterior solicitând reîncadrarea în funcția de pretor după verificarea activității sale „sub stăpânirea bolșevică”⁵⁸. Toți acești funcționari invocau motive personale pentru care nu au părăsit Basarabia, ulterior angajându-se fără rezerve în serviciul noului regim. Dintre funcționarii care nu au plecat unii și-au arătat în mod deschis sprijinul pentru regimul sovietic, criticând abuzurile români-

---

cu drapele roșii (*Ibid.*, f. 57, Inspectoratul regional de poliție Iași, personal confidențial, 10 iulie 1940). Vezi Andrei Florin Sora, „Les fonctionnaires publics roumains appartenant aux minorités ethniques dans la Grande Roumanie”, in Silvia Marton, Anca Oroveanu, Florin Țurcanu (coord.), *L'État en France et en Roumanie aux XIXe et XXe siècle* (București: New Europe College 2011), 181.

⁵⁴ Posibil, Baranovski Alexandr Ivanovici, funcționar, secretar al Trezoreriei Guberniei Basarabia.

⁵⁵ ANRM, Fond 1582 Comisia județeană pentru verificarea dosarelor funcționarilor rămași pe teritoriul Basarabiei în perioada anexării ei la URSS (1940-1941) Lăpușna, inv. 2, d. 3, f. 1, Declarație, f.a.

⁵⁶ Odată cu restabilirea regimului român, a fost reinstăuită în serviciul public. *Ibid.*, d. 28, f. 3, Declarație, f.a.; f. 4, Aviz, 22 octombrie 1941.

⁵⁷ Acesta a fost cazul lui Zaharia Ghercoglo, Simeon Ciornea, Vadim N. Maho și Anatolie I. Zaporojan. ANIC, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 30/1941, f. 41, Ministerul Afacerilor Interne, Direcțiunea Administrației de Stat, nr. 1076 din 5.01.1942.

⁵⁸ Pentru actele despre activitatea sa vezi *ibid.*, d. 29/1941, f. 29, 67, 68, 70; d. 30/1941, f. 51-55.

lor. Bunăoară, la Tighina, subinspectorul de poliție Berezovschi se alăturase unui „grup de evrei comuniști, cu un steag roșu în mână, cu cuvintele: «Bine că am scăpat de jugul român, pe care l-am purtat 22 de ani și ne ajunge»”. La Călărași, zece gardieni de poliție au refuzat să se evacueze, amenințând pe comisarul Virgil Ionescu cu moartea, iar la Cahul medicul primar a refuzat evacuarea spitalului din localitate⁵⁹. În majoritatea cazurilor, aproape fără excepție, comportamentul funcționarilor care au decis să rămână în Basarabia a fost calificat de români drept „act de trădare”, în timp ce comportamentul celor care s-au refugiat, „au dat dovadă de patriotism, salvând averea statului și arhiva instituțiilor”, a fost calificat drept unul patriotic, de jertfire în numele „cauzei naționale”.

În contrast cu funcționarii de rang inferior, cei mai mulți funcționari de rang superior – prefecți, șefi de direcții în administrațiile ținutale, pretori, primari, șefi ai posturilor de poliție și jandarmerie – s-au evacuat peste Prut, aceștia invocând motive ideologice și patriotice, dar mai ales anticipând consecințele deciziei de a rămâne, care comporta un risc enorm. Similar funcționarilor din țările baltice, cei din Basarabia au făcut parte din veriga puterii unui regim „burghezo-moșieresc”, fiind catalogați de noua putere drept „uzurpatori” și „colaboraționiști”. Bunăoară, rezidentul regal al ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, fost deputat basarabean care în 1918 a votat pentru unirea Basarabiei cu România, după ce a organizat evacuarea și a „dispus să se ardă toate actele secrete”, s-a refugiat în România „din motive patriotice”. Acesta a refuzat să dirijeze operația de predare a bunurilor instituțiilor publice: „Am comunicat Domnului Ministru de Interne că dacă îmi va cere să mă împuște – o fac, însă eu, Grigore Cazacliu, care am luptat toată viața mea și cu toate rudele mele contra rușilor, și mai cu seamă contra comuniștilor – nu pot să predau tocmai eu Basarabia și copiii mei să fie arătați cu mâna că tatăl lor a predat Basarabia. Domnul Ministru de Interne a înțeles tragedia mea [...] Am trecut Prutul cu ferma convingere că în curând mă voi întoarce pe meleagurile strămoșilor mei”⁶⁰.

Pe de altă parte, au existat numeroase impedimente din partea autorităților sovietice care încercau să zădărnicească evacuarea. Funcționarii evacuați semnalau despre interogările la care au fost supuși de către organele de forță, care promiteau o serie de privilegii profesionale și materiale pentru funcționarii care își continuau activitatea. Unii funcționari au fost arestați chiar în momentul în care încercau să se evacueze, cum a fost cazul funcționarului Radu de la Tighina, care a fost arestat la gara Chișinău, al presedintelui Tribunalului Chișinău,

⁵⁹ *Ibidem*, Fond Direcția Generală a Poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 225/1940, f. 60-61, Directoratul regional de Poliție Iași, Oficiul Poliției de Siguranță, nr. 15.387 din 4 iulie 1940.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 92v, Rezidentul regal al Ținutului Nistru, Grigore Cazacliu, Memoriu, 9.07.1940.

Stere, și al judecătorului de instrucțiune Stelian⁶¹. O înaintare ulterioară a cererii de evacuare era „un mare risc, deoarece de îndată intrai pe mâna GPU-ului, și nu se știe dacă în aceeași noapte nu vei fi ridicat”⁶². Conform unor estimări, din cauza presiunii, aproximativ 60 % dintre funcționarii din județul Cetatea Albă au renunțat la evacuare⁶³. Constatările sceptice ale prefectilor din ajunul evacuării Basarabiei sunt, astfel, confirmate de istoriile personale ale funcționarilor: în momentul unor presiuni fără precedent, comportamentul acestora era ghidat în mare parte de interese personale și de familie.

Funcționarii basarabeni sub regimul sovietic (iunie 1940 – iunie 1941)

După 28 iunie 1940, împuternicirile organelor legislative și executive ale RAS-SM⁶⁴ din cadrul RSS Ucrainene au fost extinse în mod provizoriu asupra Basarabiei, situație păstrată până la 2 august 1940, când cele două regiuni au format RSS Moldovenească. Printre primele acțiuni ale regimului sovietic era anihilarea funcționarilor implicați activ în „construcția națională” a României interbelice și în statornicirea „regimului burghezo-moșieresc român”. Această formulă a fost deseori utilizată în documentele vremii și preluată de istoriografia sovietică pentru a sublinia diferențele politico-ideologice substanțiale dintre regimuri și, prin urmare, pentru a cataloga „trădătorii” și „dușmanii” care au servit regimul. Organele sovietice de securitate semnalau prezența în Basarabia a unui „număr semnificativ al elementului antisovietic din rândul latifundiarilor, comercianților, polițiștilor, jandarmilor, albgardiștilor, primarilor, al fugarilor din URSS și al altor elemente sociale străine care desfășurau activitate contrarevoluționară” în colaborare cu agențiile române de informații⁶⁵. În conformitate cu un document secret al împuternicitului CC al PC(b)U și al Sovnarkom-ului URSS în Moldova, S. A. Goglidze, acest motiv a servit drept

⁶¹ *Ibidem*, f. 19, Extras din declarație, de Bodnar Vasilica din Tighina; *Ibid.*, f. 32, Declarație, de Cotronis Ștefan din Chișinău, f.a.

⁶² *Ibidem*, f. 19, Extras din declarația Dnei Bodnar Vasilica din Tighina.

⁶³ Date din „Memoriu asupra ocupării orașului Cetatea Albă de către trupele ruse și evacuarea funcționarilor”, de Ioan V. Cristescu, 17 iulie 1940. *Ibid.*, f. 72.

⁶⁴ Despre crearea RASSM vezi Alexandr Voronovich, “Justifying Separatism: The Year 1924, the Establishment of the Moldovan ASSR and History Politics in the Transnistrian Moldovan Republic”, *Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region*, 15/16 (2014), *Special Issue: Moldova: A Borderland’s Fluid History*, 104-118.

⁶⁵ Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsialno-politiceskoi istorii (în continuare, RGASPI), fond 573 Upolnomochennyi TsK VKP(b) i SNK SSSR po Moldavskoj SSR (1945-1950), inv. 1, d. 1, f. 76, Sovershenno sekretno, seria „K”, Tsentralinyi Komitet VK P(b), tov. Stalinu, Moskva, Kreml’, 31.05.1941.

bază pentru planificarea deportării foștilor polițiști și jandarmi, în număr de 440, precum și a foștilor primari din Basarabia, în număr de 625. La 31 mai 1941, Comisariatul Poporului pentru Securitate avea toate materialele pregătite pentru fiecare categorie de deportați⁶⁶. Au fost semnalate cazuri de arestare a foștilor funcționari publici și a membrilor partidelor de dreapta, care, după interogatoriul trecut la GPU, erau „trimiși în locuri unde nu se mai știe nimic de soarta lor”⁶⁷.

Instalarea administrației sovietice a fost însoțită de acte de violență față de funcționarii locali. Astfel, chestorul Berezovschi, care prezida comisia de predare a atribuțiilor instituționale din Tighina, a fost împușcat pentru că a refuzat să ofere informații despre apartenența politică a locuitorilor orașului. Au fost, de asemenea, omorâți șeful Gării Cetatea Albă și locțiitorul acestuia, Ojov, precum și fostul primar de Ungheni, căpitanul Grumvirescu⁶⁸. La Cernăuți, după interogatoriul de la GPU, au fost arestați funcționari și foști membri ai Mișcării Legionare; suspecți de „trădare”, aceștia erau „trimiși în locuri unde nu se mai știe nimic de soarta lor”⁶⁹. Conform estimărilor istoricului moldovean Igor Cașu, „numărul probabil al celor considerați «dușmani ai puterii sovietice» și care au suferit într-un fel sau altul de pe urma regimului sovietic instalat în Basarabia și Bucovina de Nord este de 86.604 persoane, dintre care 1.122 erau funcționari arestați între 28 iunie și 4 iulie 1940”⁷⁰.

Simultan, avea loc crearea organelor administrative locale: de voloste – în frunte cu un comisar, rurale – în frunte cu un președinte al sovietului sătesc. „Comitetele împlinitoare”, din care făceau parte în majoritate reprezentanți ai minorităților, aveau atribuții de administrare a comunelor și puteri de gospodă-

⁶⁶ Statistica persoanelor care urmau să fie deportate se prezenta în modul următor: 980 de lideri ai partidelor burgheze, 137 de proprietari de pământ, 285 de ofițeri albgardiști, 83 de foști ofițeri în armata țaristă implicați în activitate cu caracter antisovietic, 1948 de comercianți și 411 proprietari de imobile. *Ibid.*, f. 77.

⁶⁷ Despre deportarea moldovenilor în Siberia și Kazahstan vezi Valerii Pasat, *Trudnye stranitsy Moldovy, 1940-1950-e gody* (Moskva: Terra, 1994), 164; despre deportarea din RSSM vezi, detaliat, Igor Cașu, „Represiunile în Moldova sovietică”, în Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile (ed.), *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final* (București: Humanitas, 2007), 739-764. Arestări similare au fost efectuate în Bucovina (ANIC, Fond 2350 Direcția generală a poliției, 1937-1947, d. 30/1940, f. 96, Direcțiunea Generală a poliției. Buletin contrainformativ, nr. 496 din 30.07.1940).

⁶⁸ Traian D. Lazar, „1940. Perdeaua de fier precede cortina de fier”, în Gheorghe Buzatu (coord.), *Bătălia pentru Basarabia (1941-1944)* (București: Mica Valahie, 2010), 36.

⁶⁹ ANIC, Fond 2350 Direcția generală a Poliției, 1937-1947, d. 30/1940, f. 96, Direcțiunea generală a poliției. Buletin contrainformativ, nr. 496 din 30.07.1940.

⁷⁰ Pasat, *Trudnye stranitsy*, 166; Igor Cașu, „Politica națională” în Moldova Sovietică, 1944-1989 (Chișinău: Cartdidact, 2000), 326.

rire nelimitate⁷¹. A demarat numirea în posturi de răspundere a funcționarilor cu un trecut verificat – membri ai Partidului Comunist și foști funcționari din RASSM, din RSS Ucraineană și din alte republici unionale, care erau, de regulă, ruși și ucraineni. Posturile mai puțin importante erau ocupate de simpatizanții regimului sovietic, în special din rândurile păturilor sărace sau dintre cei care declarau că au avut de pățimit, moral sau financiar, de pe urma regimului român. Unul dintre criteriile de selecție a cadrelor locale, fără de care ar fi fost imposibil transferul de putere, era comportamentul din 28 iunie și poziția față de noua putere. Au devenit tipice cazuri ca cel al lui Petre Sfeclă, fostul președinte al organizației Frontului Renașterii Naționale⁷² din județul Soroca, care ar fi ieșit, împreună cu alți doi funcționari, în întâmpinarea trupelor sovietice cu un drapel roșu, pe care l-a instalat pe clădirea corpului didactic, și ulterior a fost numit președinte al sovietului local Soroca⁷³.

Un caz interesant de schimbare a puterii s-a produs în satul Racovăț, județul Soroca, unde Samuil Șaim a fost numit președinte al sovietului sătesc, locțiitor – un oarecare Șarko, iar secretar – Feinstein⁷⁴. Dacă față de schimbarea conducerii locale locuitorii au rămas aparent indiferenți, atunci aceștia s-au revoltat față de decizia de confiscare a averii bisericii locale în folosul statului. În timpul protestului din centrul satului, Feinstein a fost observat intrând în biserică: „Cu ce ocazie un evreu a intrat în biserică, lui îi este interzis să între într-un lăcaș creștin”, se indignau locuitorii. Protestatarii solicitau judecarea acestuia și dimituirea conducerii locale, formată din „cuziști și gardiști”; calificative similare au folosit și autoritățile sovietice, doar că față de organizatorii protestului⁷⁵. În documentele NKVD-ului, Garda de Fier era calificată drept „cea mai conspirativă organizație, ani de zile pregătită pentru activitate ilegală”, care avea „cadre teroriste, unite în grupuri speciale”⁷⁶.

⁷¹ ANIC, Fond Direcția Generală a poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 198/1940, f. 14-15, Informațiuni din teritoriile ocupate de U.R.S.S., 10.09.1940.

⁷² Fondat în decembrie 1938, F.R.N. a fost unica organizație politică din stat în rândurile căreia au fost înscrși în mod automat toți funcționarii publici. „Înființarea organizației politice F.R.N.”, *Monitorul Oficial*, nr. 293 din 16 decembrie 1938, S. 1-2. Cf. Florin Grecu, *Construcția uni partid unic – Frontul Renașterii Naționale* (București: Editura Enciclopedică, 2012).

⁷³ Lazar, 1940, 37. Potrivit unui document, doctorul Rabinovici era președinte. ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, inv. 2350, d. 225/1940, f. 61, Inspectoratul regional de poliție Iași, personal confidențial, din 10.07.1940.

⁷⁴ Transliterarea numelui în limba română este preluată din document. RGASPI, Fond 573, inv. 1, d. 1, f. 25, 29, Sovershenno sekretno, lično, Umolnomochennomy TsK VKP(b) i Sovnarkoma Sojuza SSR, tov. Goglidze, 9.05.1941.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 28.

⁷⁶ Sovershenno sekretno, seria „K”, Tsentralinyi Komitet VK P(b), tov. Stalinu, Moskva, Kreml'. *Ibidem*, f. 76.

Dacă autoritățile sovietice îi „vânau” pe foștii legionari și pe dușmanii popoului, cele române, deja în retragere, erau preocupate de identificarea deputaților Sovietului Suprem al RSSM, cu scopul „de a împiedica orice acțiune a acestora în contra intereselor Statului” român⁷⁷. Basarabenii însă căutau dreptate la „aleșii poporului”, indicând abuzurile care se produceau în procesul transferului de putere. În conformitate cu o scrisoare anonimă a unui locuitor, în vârstă de 65 de ani, în adresa deputatului circumscripției Soroca, Andrei Andreevici [Andreev]⁷⁸, transferul de putere la nivel local s-a făcut cu mari abateri, fiind destituiți mai degrabă „lucrători cinștiți și buni, decât agenți” ai Siguranței, care circulau liber prin Chișinău. Majoritatea membrilor de partid și a funcționarilor erau veniți din Ucraina și se comportau „nu ca frații, ci ca dușmani ai poporului”, făcând „tot posibilul pentru a nu ne apropia pe noi cu Dv., ci din contra – pentru a ne depărta”. Astfel, „ceea ce românii au reușit să facă timp de 22 de ani, ai voștri lucrători de partid și alți funcționari venetici au făcut în 7 luni. Dintr-un locuitor pașnic, liniștit și modest, cum a fost dintotdeauna basarabeanul, el a fost transformat într-unul înrăit, plin de ură, scuipat și amestecat cu noroi”, constata cu amărăciune autorul scrisorii⁷⁹.

Faptul că era susținută numirea în posturi a funcționarilor de altă origine decât cea română a constituit un semnal de neîncredere pentru populația majoritară, pe de o parte, și unul de colaborare pentru minorități⁸⁰. Statutul le-a oferit acestor funcționari accesul la o serie de privilegii sociale și materiale, cum ar fi accesul privilegiat la fondul locativ⁸¹ și mărfuri. Funcționarii au primit cetățenie sovietică fără careva restricții, bucurându-se de privilegii și la pașaportizare. Dintr-o notă critică privind regimul de pașaportizare rezultă că un număr mare de funcționari care au servit și sub regimul român primiseră pașapoare în regim prioritar, în timp ce „din Chișinău miliția expulza în masă în termen restrâns (48 ore) pe foștii comercianți, inclusiv pe cei mici. Tăișul pașaportizării a fost îndreptat împotriva evreilor, în special a micilor comercianți evrei. Mai mare

⁷⁷ ANIC, Fond Direcția generală a poliției, 1937-1947, inv. 2350, d. 197/1941, f. 1, Pentru Secția Informații, notă, 24 noiembrie 1941.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 4, Lista deputaților aleși în Sovietul Suprem al Republicii Moldovenești a URSS, 24.11.1941.

⁷⁹ RGASPI, Fond 573, inv. 1, d. 1, f. 128-131, Sekretno, kopija, Mnogouvazhaemyi tovarichsh, Andrei Andreevich, semnat cu pseudonimul „orașan” (gorozhanin).

⁸⁰ O „politică națională” a început să fie implementată în RSSM după 1944. Vezi Cașu, „Politică națională”.

⁸¹ Unul dintre numeroasele documente privind „distribuirea proprietății municipale” a fost întocmit de comisarul controlului de stat, A. Butko, în adresa autorităților RSSM. RGASPI, Fond 573, Upolnomočennyi TsK BKP(b) i SNK SSSR po Moldavskoi SSR (1945-1950), op. 1, d. 32-48, Sekretariu TsK KP(b)M, tov. Borodinu, P.G., 19.05.1941.

nedreptate nici că se poate imagina. Acești oameni mai mult ca alții au așteptat puterea sovietică”⁸².

Deși marea majoritate a funcționarilor au fost încadrați în noile structuri administrative, faptul că aceștia au activat sub regimul român a rămas punctul vulnerabil al acestora și, în unele cazuri, motivul esențial pentru a fi învinuit ulterior de „trădare”, demis, deportat și anihilat. Documentele de după 1944 demonstrează că în RSSM „colaborarea” cu regimul român rămânea o problemă serioasă chiar și după război. După formarea unei cohorte de funcționari „potcovite ideologic”, șansele ca un fost funcționar român să fie încadrat în serviciul sovietic erau aproape nule.

1941-1944: verificări ale loialității funcționarilor care au servit regimul sovietic

La 22 iunie 1941, în Basarabia au intrat trupele române și germane, după care a început instaurarea regimului militar sub comanda lui Ion Antonescu. După anihilarea evreilor, care au trebuit să „plătească” pentru pierderea Basarabiei în iunie 1940⁸³, a început depistarea și pedepsirea funcționarilor locali care nu s-au evacuat împreună cu armata și administrația sovietică, precum și a activiștilor de partid. Astfel, comandantul Legiunii de Jandarmi din Hotin raporta, la 8 august 1941, despre „identificarea tuturor acelor care sub dominația sovietică au îndeplinit diverse funcțiuni în partidul comunist, în administrația publică, precum și în orice altă întreprindere publică sau privată, controlată sau necontrolată de Statul Sovietic”. Sute de persoane au fost deferite Curții Marțiale; cu toate acestea, organul judiciar a înapoiat dosarele a 279 de persoane, „comuniști înfocați”, sub motiv că nu exista lege în baza căreia aceștia să fie condamnați⁸⁴. În „interesul prestigiului național cât și al prestigiului autorității Statului”,

⁸² RGASPI, Fond 573, op. 1, d. 1, f. 2, Tovarișču Em. Iaroslavskomu, unterzeichnet Bronstein, 12.02.1941.

⁸³ Subiectul exterminării în masă a evreilor, tratați drept „țapi ispășitori” pentru pierderea Basarabiei în 1940, rămâne deschis pentru cercetare. Pentru o contextualizare mai largă vezi Vladimir Solonari, *Purifying the Nation. Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania* (Washington D.C., Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010), 159-163.

⁸⁴ În această categorie au mai fost incluse persoanele care, în momentul retragerii Armatei Române, au participat la jaful, ofensa sub diferite forme sau omorul ofițerilor români, cei care au intrat în slujba NKVD-ului, au contribuit la închiderea bisericilor și au incitat spiritele, precum și persoane care au participat la organizarea „consiliilor sovietice din sate și a comitetelor executive ale Komsomolului”. Legiunea Jandarmi Hotin către Inspectoratul Jandarmi Cernăuți, nr. 196 din 8.08.1941, nr. 196, în Ottmar Trașcă (ed.), „Chestiunea evreiască” în *documente militare române, 1941-1944* (Iași: Institutul European / Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2010), doc. 71, 215-217.

funcționarii veniți de peste Nistru au fost declarați indezirabili și urmau să fie trimiși înapoi.

Modul în care regimul român a tratat „trădătorii” și „dușmanii” i-a făcut pe localnici să se convingă de faptul că au rămas la fel de indezirabili ca pentru regimul sovietic. Bunăoară, printre foștii funcționari declarați drept „suspecți” figura Pelivan, fostul primar al comunei Răzeni, județul Lăpușna, inspectorul școlar A. Pavlovici, care părăsise Chișinăul în iunie 1941, împreună cu trupele sovietice în retragere, precum și învățătoarea Raisa D. Onica, aleasă deputat în Sovietul Suprem al RSSM în circumscripția Pușkin, orașul Chișinău⁸⁵. În conformitate cu un document din 13 iunie 1942, Raisa D. Onica care s-a refugiat în Republica Autonomă Cabardino-Balcară, unde continua să profeseze, urma să participe, de rând cu alți reprezentanți ai intelectualității moldovene, la un miting radiofonic antifascist, organizat la Moscova de Comitetul Central al PC(b) al Moldovei, în scop „de a scoate în evidență ajunsurile dezvoltării culturii poporului moldovenesc într-un an de existență a RSS Moldovenești și a mobiliza intelectualitatea moldovenească în lupta împotriva cotropitorilor româno-fasciști”⁸⁶.

Să examinăm câteva cazuri privind modul în care au fost tratați foștii președinți ai sovietelor locale, care au substituit primăriile. În iunie 1941, Tribunalul Militar l-a condamnat la 12 ani închisoare pe Ivan G. Târnovskii, fost membru al sovietului sătesc din Terebna, județul Bălți. După amnistia din 1942, a fost trimis într-un lagăr de concentrare, unde a fost supus la muncă forțată până în martie 1944, când Armata Roșie a intrat pe teritoriul Basarabiei. În decembrie 1944, Târnovskii a fost numit președinte al sovietului sătesc Terebna⁸⁷. Petre Teodoraș, fost președinte al sovietului sătesc Braniște, județul Bălți, a fost declarat „periculos pentru siguranța statului”. A fost învinuit de persecutarea „bunilor români” și a celor înstăriți, de propagandă anti-religioasă – ar fi spus că „Dumnezeu a trecut cu hoții de români peste Prut” și că la ruși „Stalin este Dumnezeu”, de informarea Armatei Roșii și de agitarea populației să învețe limba rusă. A fost internat pentru șase luni în lagărul din Oneștii Noi, județul Lăpușna⁸⁸.

⁸⁵ Lista deputaților care au fost aleși în Sovietul Suprem al Republicii Moldovenești a U.R.S.S. Notă, 24 noiembrie 1941. ANIC, Fond Direcția generală a poliției, inv. 2350, d. 197/1941, f. 9, 11.

⁸⁶ Întrunirea a avut loc la începutul lui august 1942 (RGASPI, Fond 17 Tsentralnyi Komitet KPSS (TsK KPSS) (1898, 1903-1991), inv. 125, Upravlenie propagandy i agitatsii TsK VKP(b), 1938-1948, d. 106, f. 55, 57.

⁸⁷ GARF, Fond P7021, inv. 96, d. 82 (microfilm), f. 37, V Zabrichanskiju komissiju po ustanoveniju zlodejani, Zajavlenie, 20.12.1944.

⁸⁸ Arhivele Naționale ale României (în continuare, ANR), Arhiva județeană Ilfov, fond Prefectura județului Bălți, inv. 908, d. 2/1941, f. 1, Referat, nr. 28; f. 5, Referat, 10.11.1942.

După ispășirea termenului de 6 luni de închisoare cu confiscarea averii, Evstafii M. Belinskii, fost președinte al sovietului sătesc Alexeevka, raionul Bălți, a fost trimis în România la construcția șoselelor, revenind acasă abia după „eliberare”⁸⁹. Fostul președinte al sovietului sătesc Șofrâncani, județul Hotin, Gavril M. Cușnir, a fost arestat în iulie 1941, fiind inițial internat în închisoarea din Bălți, iar după trei luni de detenție, condamnat la trei luni de închisoare cu confiscarea averii. După ce a revenit în sat, s-a aflat sub supravegherea continuă a poliției⁹⁰. Vasili G. Mocan, fost președinte al sovietului sătesc Slobodka, județul Orhei, membru al Partidului Comunist, cu studii de două clase, a fost arestat și dus la Siguranța Orhei, unde a fost interogat și bătut. Tribunalul Militar Chișinău l-a achitat, așa cum nu s-au găsit martori care să-i confirme vinovăția, dar la întoarcerea sa în sat a fost încontinuu urmărit.

Fostul președinte al sovietului sătesc Cupcini, raionul Edineț, Vasili F. Mahu, împreună cu soția sa, Maria A. Mahu, activistă și ea în cadrul sovietului, s-au ascuns de autoritățile române timp de un an, fiind, într-un final, denunțați de localnici. În iulie 1942, Tribunalul Militar Chișinău l-a condamnat pe soț la 10 ani, iar pe soție la 6 ani de închisoare și o amendă de 20.000 de lei fiecare, lipsindu-i pe ambii de toate drepturile civile. Vasili și-a ispășit pedeapsa în închisorile din Craiova, Râmnicu Vâlcea și Ocnele Mari, în timp ce soția sa a fost în detenție la Chișinău și Mizil⁹¹.

Instalarea regimului român în Basarabia presupunea organizarea rapidă și eficientă a administrației locale, de la care se aștepta implementarea întocmai a ordinelor venite de la centru și o cooperare eficientă cu armata. În anii 1941-1944, similar cu perioada interbelică, s-a păstrat conflictul dintre funcționarii „basarabeni” și „regățeni”, recrutați din alte regiuni ale României pentru a ocupa posturile-cheie de prefecți, pretori și primari⁹². Atitudinea „regățenilor” față de funcționarii locali era din start una negativă, ultimii fiind tratați cu neîncredere și suspiciune de reprezentanții autorităților centrale.

⁸⁹ GARF, Fond P7021, inv. 96, d. 82 (microfilm), f. 89, V seliskuju komisiju s. Zagaikany, Bratușanskogo r-na, Zajavlenie. Relatările fostului activist local au fost confirmate de un martor (*Ibid.*, f. 90, Protokol doprosa, 08.01.1945, Organa Anatoliia A., 1922 goda rozhdenija, iz s. Aleexeevka.)

⁹⁰ Protokol doprosa, 18.12.1944, Bodriuk Stepan Kirilovich, 1904 goda rozhdenija, krestianin s. Shovrynany, Bratușanskogo r-na. *Ibid.*, f. 98a.

⁹¹ Membrii familiei s-au reunit în 1944. *Ibid.*, f. 67, V seliskuju komisiju s. Kupchino, Bratușanskogo r-na, Zajavlenie, 19.12.1944.

⁹² Dovadă prezintă listele funcționarilor din Basarabia care citau condițiile de admitere. ANIC, Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 30/1941, f. 9, 12, Tabloul pretorilor din Provincia Basarabiei.

Argumentelor vechi privind caracterul multiethnic al corpului de funcționari și eșuarea procesului de asimilare, privind lipsa patriotismului și prevalarea intereselor personale, li s-a adăugat faptul că cea mai mare parte a funcționarilor locali a rămas în Basarabia și a activat sub regimul sovietic. Atât locuitorii, cât și „regățenii” se indignau de faptul că basarabeni „au fost lăsați în funcții fără a se consulta activitatea și serviciile prestate de ei la soviete”⁹³ și că aceștia vorbeau deseori în instituții limba rusă, în pofida dispozițiilor Guvernământului Basarabiei privind obligativitatea utilizării limbii române. Argumentele de mai sus erau suficiente pentru a-i califica pe „basarabeni” drept „comuniști” și „bolșevici”. În ce privește pretențiile localnicilor față de „regățeni”, acestea erau lăsate fără atenție, așa cum „guvernul a trimis în Basarabia cei mai buni funcționari pe care i-a avut”⁹⁴.

Funcționarii publici care au rămas în Basarabia și Bucovina de Nord în perioada ocupației sovietice au pierdut, în iunie 1941, calitatea de funcționar⁹⁵, angajările și reangajările urmând să aibă loc conform unei noi proceduri. Astfel, candidatul urma să prezinte o serie de acte, printre care și certificatul privind originea etnică⁹⁶. „Se va controla originea etnică a funcționarilor de toate categoriile, cei de origine etnică străină urmând să fie îndepărtați”, dădeau indicații prefectii de județ în timpul inspecțiilor pe teren⁹⁷. Decizia a stârnit confuzie atât în rândul funcționarilor care urmau să elibereze certificatul, cât și al celor care îl solicitau. Pentru basarabeni devenise clar că cetățenii de origine română

⁹³ Pavel Moraru, „Din activitatea Serviciului Special de Informații din Basarabia (1941-1944)”, în George Enache, Arthur Tuluș, Cristian-Dragoș Călădăraru, Eugen Drăgoi (ed.), *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios* (Galați: Editura Partener / Galati University Press, 2011), 350-351.

⁹⁴ ANIC, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 29/1941, f. 52, Ministerul de Interne către Președintele Consiliului de Miniștri, 27.10.1941.

⁹⁵ Ordinul nr. 8275/941 al Ministerului de Interne a fost distribuit tuturor autorităților locale. Derzhavnyi arkhiv Odesskoi oblasti (în continuare, DAOO), fond P-7614 Primaria sela Tarutino, Kiliiskoi vol., Kiliiskogo povitu, op. 1, d. 1, f. 11, Primăria comunei Tarutino, 18.09.1941.

⁹⁶ Din dosar nu trebuiau să lipsească certificatul de cetățenie, certificatul de comportament față de armata română în retragere, certificatul de comportament față de statul român în perioada de ocupație sovietică, eliberat de poliție; adeverință militară și adeverința privind situația militară în perioada retragerii armatei române în iunie 1940, eliberate de cercul de recruți; extrase din certificatele de naștere, de căsătorie și de naștere a copiilor; certificat medical și de studii; cazier judiciar, adeverință de clarificare a statutului de funcționar pentru perioada sovietică, precum și apartenența politică. Acte similare urmau să prezinte persoanele rămase în funcție. *Ibid.*, fond P-7542 Primaria sela Dumitrești Bolgradskoi volosti, Ismailiskogo povitu, op. 1, d. 2, f. 49, Pretura plășii Bolgrad, județul Ismail, Domnului Notar al comunei Dumitrești, nr. 3077 din 20.06.1942; f. 117, 128, Pretura plășii Bolgrad, județul Ismail, nr. 5.616 din 5.11.1942.

⁹⁷ *Ibidem*, fond P-7614, op. 1, d. 1, f. 28, Guvernământul provinciei Basarabia, nr. 5191 din 28.10.1941.

aveau prioritate la angajare. Cu toate acestea, atât în Basarabia, cât și în Bucovina de Nord, relația funcționarului cu regimul sovietic rămânea criteriul esențial pentru evaluarea loialității candidatului pentru post⁹⁸.

Conform unui ordin al Ministerului de Interne al României din 2 august 1941, funcționarii care au ocupat posturi în perioada fostului regim și „care sunt arătați ca atare de ceilalți cetățeni” nu puteau ocupa funcții publice, urmând să fie deferiți justiției⁹⁹. La dosar urma să fie anexată încheierea comisiei județene „pentru verificarea situației foștilor funcționari rămași în Basarabia sub ocupația sovietică”, prezidată de președintele tribunalului județean¹⁰⁰. Cazurile nesoluționate la județ, care țineau de situația foștilor prefecți de județ, profesori secundari, protopopi și consilieri eparhiali, precum și a angajaților direcțiilor și inspectoratelor regionale ale ținutului Nistru și a funcționarilor din Primăria Chișinău, urmau să fie examinate de Comisia Centrală de Revizuire, cu sediul la Chișinău¹⁰¹.

În situația deficitului de cadre, comisiile județene au purces la verificarea operativă a candidaților pentru funcțiile publice. Astfel, la 27 septembrie 1941, comisia județeană Bălți solicita de la Legiunea de Jandarmi date despre funcționarii publici rămași în județ după data de 28 iunie 1940¹⁰². Ulterior, au fost întocmite tablouri: de preoți ai plasei Bălți, în număr de 16 persoane¹⁰³, de

⁹⁸ Documentele de arhivă conțin date privind demararea verificării situației funcționarilor rămași în Bucovina în timpul administrației sovietice. ANIC, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 29/1941 (I), f. 59, 62; d. 29/1941 (II), f. 11.

⁹⁹ DAOO, Fond P-7614, op. 1, d. 1, f. 5, Prefectura județului Chilia, Domnilor pretori și primari ai comunelor urbane și rurale din județ, nr. 908 din 23.08.1941. Despre transmiterea spre executare a ordinului respectiv către primăria Văsieni, județul Lăpușna, vezi Tudor Candu, „Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpușna (iulie 1941 – martie 1942)”, în Sorin Șipoș, Igor Șarov, Ioan Horga, Mircea Brie, Ion Gumenii (coord.), *Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc* (Oradea, Chișinău: Editura Universității din Oradea / Editura Cartdidact, 2010), 410-432.

¹⁰⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova conține sute de dosare personale ale funcționarilor verificați de comisiile județene Bălți, Lăpușna și Orhei. Motivul pentru care astfel de comisii au fost create doar în trei din cele nouă județe ale Basarabiei nu este clar; totodată, comisiile respective au activat până în toamna anului 1942.

¹⁰¹ Data-limită de depunere a declarațiilor era 10 octombrie 1941. DAOO, fond P-7614 Primăria sela Tarutino, Kiliiskoi volosti, Kiliiskogo povitu, op. 1, d. 1, f. 38, Guvernământul Basarabiei, Directoratul Afacerilor Administrative, Comunicat, 24.09.1941.

¹⁰² ANRM, Fond 1663 Comisiunea județeană pentru verificarea dosarelor funcționarilor rămași pe teritoriul Basarabiei în perioada anexării ei la URSS (1940-1941) din județul Bălți, inv. 1, d. 1, f. 2, Președintele Comisiunii pentru verificarea situației funcționarilor rămași în Basarabia de pe lângă Tribunalul județului Bălți, no. 10 din 27.09.1941.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 49, Tabel nominal, preoții rămași în Basarabia în timpul ocupației, întocmit la 6.10.1941.

funcționari ai școlii secundare din oraș, în număr de 13 persoane, de funcționari ai Primăriei Bălți, în număr de 78 de persoane¹⁰⁴. Funcționarii urmau să dea declarații în care să indice, în afară de date cu caracter personal, motivul rămânerii în Basarabia după 28 iunie 1940, durata și funcția ocupată în cadrul administrației sovietice, dacă a fost făcută cererea de repatriere și au urmat cercetări de către autoritățile sovietice, precum și numele persoanelor care ar putea confirma cele indicate în declarațiile personale¹⁰⁵.

Să analizăm câteva dintre cele 67 de dosare personale ale funcționarilor basarabeni din totalul de câteva mii, întocmite de comisiile de verificare. Bunăoară, pentru Gheorghe Fluerau, cântăreț la biserica din satul Năvârneț, jud. Bălți, care avea o familie cu trei copii, armata sovietică a intrat în Basarabia „pe neașteptate”; ulterior, nu a depus cerere de repatriere pentru că nu avea rude în Regat. Susținea că fusese cercetat de autoritățile sovietice în cadrul campaniei ateiste „de nenumărate ori, pentru a mă lepăda de serviciul mai sus-numit și a ocupa funcții la bolșevici”, dar „nu am ocupat și nici nu am să ocup funcții la bolșevici”, fapt confirmat de martori¹⁰⁶. La 28 iunie 1940, Fluerau se afla în concediu militar, așa că nu s-a prezentat la unitatea militară, ajungând, astfel, în lista dezertorilor. Acest motiv a stat la baza deciziei de respingere a cererii de reangajare în serviciul public român în 1941¹⁰⁷.

Ștefan Ziublinski, profesor cu un stagiu de 30 de ani la școala primară din satul Catranâc, jud. Bălți, cu o avere de „3 mese, 2 dulapuri, 3 paturi, scaune, mai multe altele”, avea soția bolnavă și nu posedea transport și mijloace financiare necesare pentru evacuare¹⁰⁸. În 1941, comisia județeană de evaluare a loialității a constatat că, în afară de activitatea sa de învățător de „limbă moldovenească”, a mai activat în funcția de secretar comunal al sovietului sătesc Catranâc. A ascuns faptul că a aclamat intrarea Armatei Rosii și eliberarea Basarabiei de sub jugul „boierilor”, a făcut propagandă comunistă și antireligioasă, a tradus discursurile oficialilor din rusă în română, motive pentru care nu a fost reîncadrat în serviciul public român¹⁰⁹.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 348-349.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 14, Înștiințare, f.a.

¹⁰⁶ *Ibidem*, d. 2, f. 1, 3, Declarație, f.a.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 4, Aviz de neprimire în serviciul public, nr. 1663/941.

¹⁰⁸ În declarația sa, indică aflat în serviciul administrației publice românești timp de 30 de ani, fapt care nu e posibil.

¹⁰⁹ A ținut ore de română la Banca Agricolă și la Inspectoratul de Stat al Calității Produselor, cu un salariu de 320 ruble. ANRM, Fond 2024 Comisiunea centrală pentru verificarea dosarelor funcționarilor rămași pe teritoriul Basarabiei în perioada anexării ei la URSS (1940-1941), inv. 1, d. 8, f. 6, Spravka, 18.04.1941.

Mai norocos a fost percepătorul Feodor Guzun din comuna Corjova, județul Lăpușna, care avea 8 copii. Nu s-a evacuat în iunie 1940 în România pentru că a încercat să-și salveze bunurile, agonisite cu dificultate – o casă de locuit, 11 ha 50 ari teren arabil, 0,5 ari de vie, 0,25 ari grădină de prune, 2 cai, 1 vacă, 1 juncă, 6 oi, un porc. Ulterior, „fiind suspect de averea ce o posedam”, a fost cercetat de autoritățile sovietice, care nu l-au deposedat, astfel că și-a susținut familia din agricultură¹¹⁰.

Au fost examinate și cazuri ale funcționarilor care, după 28 iunie 1940, au venit să locuiască în Basarabia din România¹¹¹. Astfel, din anumite motive, bucureștenii Dimitrie Sili, fost contabil-șef la Universitatea Tehnică, și soția sa, Lidia Sili, impiecată la Ministerul de Finanțe, au ales să se mute la Chișinău. La 3 ianuarie 1942, în urma cercetărilor întreprinse cu referire la cei doi, Chestura Poliției Chișinău a dat aviz favorabil reîncadrării acestora în serviciul public, așa cum „nu s-a constatat ca sus-numiții să fi activat în contra Statului Român, în timp ce au activat sub ocupație sovietică”¹¹².

Într-o situație deloc ușoară se aflau funcționarii de altă origine etnică decât cea română, al căror statut era, de regulă, examinat de comisiile centrale de revizuire a statutului foștilor funcționari care au rămas în Basarabia după 28 iunie 1940. Bunăoară, Eduard Gh. Cleinert, de origine din Comrat, absolvent al Facultății de Fizică și Chimie a Universității din Odessa și funcționar cu o vechime în muncă de 21 de ani, și-a continuat activitatea de profesor de matematică la Liceul „Sf. Dumitru” din Ismail¹¹³. Fiul său, care se afla în slujba Regimentului 27 de Artilerie Ismail, a părăsit regiunea împreună cu armata română, după care și-a continuat studiile la școala de ofițeri. Cleinert a obținut repatrierea în România în aprilie 1941, prin intermediul fratelui său, care era inginer la CFR București, însă, „în urma evenimentelor din ultimele zile cu arestări”, nu a reușit să plece. Sora sa făcuse și ea cerere de repatriere, dar fusese „ridicată” de autoritățile sovietice din Cetatea Albă și dispăruse fără urmă¹¹⁴. Constatând faptul că Cleinert „nu s-a manifestat ostil statului român și n-a ținut conferințe

¹¹⁰ *Ibidem*, Fond 1582, inv. 2, d. 36, f. 4, Declarație, f.a.

¹¹¹ Multiplele documente publicate evidențiază fluxul de cadre din Basarabia în Regat, și nu invers. Vezi Tașcă, Niess, *Dezmembrarea României*.

¹¹² În final, Comisia pentru revizuirea funcționarilor județului Lăpușna a emis o decizie, conform căreia verificarea conduitei lui Dumitru Sili exceda competența acesteia: la 28 iunie, acesta nu avea statut de funcționar public. Chestura Poliției Chișinău, nr. 10.923 din 3.01.1942. ANRM, Fond 1582, inv. 2, d. 138, f. 1; Prefectura județului Lăpușna, Comisia județeană pentru verificarea situației foștilor funcționari rămași în Basarabia sub ocupația sovietică, ședința din 6.12.1941. ANRM, Fond 1582, inv. 2, d. 138, f. 4.

¹¹³ ANRM, Fond 2024, inv. 1, d. 23, f. 4v, Declarație, f.a.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 6v, Declarație, f.a.

cu caracter comunist”, comisia a decis reîncadrarea acestuia în funcția de profesor școlar¹¹⁵. A fost verificat și Stefan Calinov, de origine bulgară, care a rămas în Basarabia pentru că avea în grijă părinții în vârstă, fiind reangajat, la 8 august 1941, în funcția de secretar comunal al primăriei Tarutino, județul Ismail, funcție pe care a ocupat-o din 1934 și până la 28 iunie 1940¹¹⁶. Șeful său, primarul comunei Tarutino, maior Leonte I. Mureșian, a fost însă refugiat, dar nu din Basarabia în România, ci din Transilvania, cedată de România Ungariei în august 1940¹¹⁷. Acesta este unul dintre multiplele cazuri din care reiese clar că posturile de conducere din localitățile rurale basarabene au fost ocupate nu de funcționari locali, ci de cei veniți din Regat sau refugiați din Transilvania sau Dobrogea de Nord, cedate de România în 1940, prin acest act demonstrând loialitatea față de statul român.

În cazul unor candidați la funcția de pretor care, după 28 iunie 1940, au rămas în Basarabia, ocupând posturi de conducere și reprezentând, astfel, organele puterii sovietice în lucrările de mobilizare și executare a ordinelor secrete, s-a decis că „locul lor poate fi în orice parte a țării, dar nu în acele pe care le-au ocupat anterior și unde populația îi depreciază”, pentru că „nu ar fi o cultivare a sentimentelor morale și naționale, ar fi un exemplu trist”¹¹⁸.

„Trăiască acel ce ne-a salvat!”

Cazurile analizate mai sus demonstrează cu claritate că loialitatea funcționarilor locali era contestată de români. Starea de spirit a funcționarilor locali, prinși „între două regimuri”, era una ambiguă, ca și starea întregii populații din regiune. O notă a poliției din Tighina, redactată în 1942, semnala faptul că dacă unii basarabeni erau gata să plece peste Prut „de frica bolșevicilor”, alții, din contra, ar fi fost bucuroși dacă aceștia ar fi revenit: „Aceasta este realitatea. Populația este tot așa de dispusă să rămână sub regimul românesc, ca și sub cel rusec (mai ales dacă se lichidează bolșevismul). Pe basarabeni îi interesează, în primul rând, stabilitatea regimului. Lipsa de afinitate față de ruși și români a creat un tip specific, tipul „basarabean”, un melange de influență rusească și românească. Sunt refractari oricăror încercări de asimilare, fiindcă asta cere, în

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 1, 1v, Aviz, no. 305 din 22.11.1941; f. 3, Aviz, 5.11.1941.

¹¹⁶ DAOO, fond P-7614 Primaria sela Tarutino, Kiliiskoi vol, Kiliiskogo povitu, op.1, d.1, f. 17, Domnului prim-pretor al Plasei Tarutino, 18.09.1941.

¹¹⁷ Declarația era însoțită de o listă de obiecte aflate în posesie personală, inclusiv costume și pălării, în valoare de 108.000 lei, pe care statul român urma să i-o ramburseze. *Ibid.*, f. 25-26, Declarație, 26.11.1941.

¹¹⁸ ANIC, Fond Ministerul de Interne, 1939-1944, inv. 755, d. 30/1941, f. 41, Ministerul Afacerilor Interne, Direcțiunea Administrației de Stat, nr. 1.076 din 5.01.142.

primul rând, renunțarea la felul specific de a fi basarabean”, era indicat în document¹¹⁹. Acest funcționar local a explicat cu claritate motivul pentru care, până la urmă, basarabeni erau „și cu rușii, și cu românii”.

Basarabeni, puși mereu în situația de a „alege” cui să-i fie loiali, au dezvoltat o natură aparte, manifestată și prin pragmatism în situație de criză. Astfel, spre nemulțumirea puterii, funcționarii testau diferite strategii de adaptare și supraviețuire. Cazul familiei Vroniuc este unul semnificativ în acest sens. După 28 iunie 1940, Alexandru Vroniuc, perceptor la Agenția Fiscală Ciuciuleni, împreună cu soția sa, Anastasia Vroniuc-Reuțel, învățătoare la școala nr. 4 din comuna Ciuciuleni, județul Lăpușna, a rămas în Basarabia. Comisia Prefecturii Lăpușna a dat aviz favorabil de reîncadrare a lui Alexandru în funcția de perceptor comunal Ciuciuleni, deși acesta activase și sub regimul sovietic¹²⁰. La 28 aprilie 1942, Vroniuc, caracterizat de colegi drept „om corect”, a fost citat de tribunalul județean pentru motivul că i-ar fi întocmit soției o autobiografie falsă¹²¹. Conform textului, în iunie 1940 „cătușele au fost rupte, mutra hidoasă a jandarmului român a dispărut în bezdnă, razele soarelui stalinist și lumina Stelei de la Kremlin a strălucit și în Basarabia acaparată și jefuită de români. [...] Trăiască acel ce ne-a salvat!”¹²². Vroniuc și-a recunoscut vina, susținând că a făcut-o pentru că „populația comunei (golănimea) era revoltată contra lui, pe motiv că a fost perceptor la români”, așa încât trebuia să inventeze ceva ca să scape de deportare. Deși Legiunea de Jandarmi Lăpușna constata că ambii soți nutreau „sentimente antiromânești”, prim-pretorul plășii Nisporeni nu era de acord cu constatarea, insistând că soții aveau „aceeași vină ca și toți funcționarii rămași sub ocupație rusească”¹²³. Avizul de reîncadrare a lui Vroniuc în serviciu, emis la 14 noiembrie 1941, a fost anulat¹²⁴.

Enunțul de mai sus exprimă paradoxul situației în care s-au pomenit funcționarii basarabeni: aflați într-o zonă de frontieră (*Randzone*), al cărei sta-

¹¹⁹ ANRM, Fond 680 Inspectoratul regional de siguranță din Basarabia, inv. I, d. 4477, f. 141-142. Document reprodus integral în: Stăvilă, *De la Basarabia*, 105.

¹²⁰ *Ibidem*, Fond 1582, inv. 2, d. 31, f. 9: Pretura plasei Nisporeni către Prefectura județului Lăpușna, nr. 33, din 12.02.1942.

¹²¹ A inventat că soția s-ar fi născut într-o familie săracă, compusă din nouă persoane, care era mereu „hărțuită de jandarmii români, arestați, bătuți și duși prin închisori”, care activau clandestin, distribuind „manifeste, proclamații și literatură comunistă”. Visul Anastasiei de a deveni profesor școlar s-ar fi realizat doar în vara anului 1940. *Ibid.*, f. 11, Autobiografie. Anastasia Antonovna Vroniuc-Reuțel, copie.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem.*, f. 10, Legiunea jandarmi Lăpușna, notă informativă, nr. 14 din 2.02.1942; f. 9, Pretura plasei Nisporeni către Prefectura județului Lăpușna, nr. 33 din 12.02.1942.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 14, Prefectura județului Lăpușna, Comisia județeană pentru verificarea situației foștilor funcționari rămași în Basarabia sub ocupația sovietică, ședința din 28.04.1942.

tut era mereu contestat de ruși sau de români, aceștia au ales să trăiască și să-și continue activitatea în regiune, fiind, astfel, învinuiți de lipsă de loialitate și patriotism de fiecare dintre regimuri. Deși statutul funcționarilor era contestat, se solicita ca „toți funcționarii să fie apostoli, iar nu lefegii”¹²⁵ și să colaboreze plenar cu organele puterii.

1944: „Pleacă românii, vin rușii”

Înfrângerea de la Stalingrad din februarie 1943 a avut consecințe morale nefaste asupra românilor; în a doua jumătate a anului, în rândurile funcționarilor basarabeni se discuta despre pierderea iminentă a războiului și o posibilă retragere din regiune. În ianuarie 1944, jandarmii au primit indicații de a-și da „tot concursul la evacuarea resurselor și a populației, căreia i se îngăduie evacuarea, veghind să nu se strecoare peste Prut elemente dubioase, minoritarii, suspectii comuniști sau indivizii cărora nu li s-a admis evacuarea”. În afară de evidența basarabenilor care urmau să se evacueze, se aștepta întocmirea rapoartelor detaliate privind numărul funcționarilor și al locuitorilor din Basarabia, precum și despre cei veniți din Transnistria care intenționau să se evacueze peste Prut¹²⁶.

Avansarea trupelor sovietice în Transnistria și, apoi, în Basarabia la începutul lunii martie 1944 crea o stare de neliniște în rândul populației, care începea să desconsidere ordinele administrației române¹²⁷. Unii funcționari, cum a fost un grup de învățători din Tighina, ar fi solicitat transferul serviciului în Transnistria¹²⁸, alții așteptau ordinul de evacuare. Pe lângă evacuarea administrației din fiecare localitate, urma să fie efectuată strămutarea temporară a unor localități aflate în raza de 25 km de la linia frontului, fapt care a dus la altercații între locuitori și autorități¹²⁹.

În ședința Consiliului de Miniștri privind evacuarea populației civile din Transnistria, care a avut loc la 3 martie 1944, Ion Antonescu a menționat că din regiune „vor fi evacuați doar intelectualii care vor dori să plece, nu se va repeta greșeala din Ardeal, când au fost evacuați toți intelectualii români din partea cedată”, care urmau să fie ulterior „linșați” de populație pentru „trădare”. Evacuarea basarabenilor însă era considerată un caz aparte:

¹²⁵ DAOO, fond P-7614, op. 1, d. 1, f. 19.

¹²⁶ Ordin circular al Inspectoratului de jandarmi Chișinău, nr. 78 din 9 ianuarie 1944 (doc. 187). Vadim Guzun (ed.), *Problema transnistreană. Trecerea Nistrului și repatrierea românilor din Uniunea Sovietică: documente de politică internă și externă, 1941-1944* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2015), 592.

¹²⁷ Cașu, *Începuturile*.

¹²⁸ Moraru, *Din activitatea Serviciului*, 352.

¹²⁹ Cașu, *Începuturile*, 131-133.

Intelectualii sunt amenințați să fie deportați. Pe de altă parte, Basarabia n-a trăit niciodată de pe urma intelectualilor; a fost o masă de țărani, dusă de cnut. Noi n-am putut să formăm elite pentru această provincie; va mai trece încă multă vreme până ce să se formeze aceste elite. Deci, problema nu este prea gravă. Elementele intelectuale din Basarabia sunt provenite de la noi, afară de o parte din învățători, și trebuie să le primim înapoi.

În ce privește „țăranii înstăriți, cei care vor să se evacueze să-i lăsăm să vină. Să nu vă temeți că vor fi prea mulți, căci omul preferă să moară decât să părăsească locuința și avutul”, conchidea Antonescu¹³⁰.

Au fost întocmite tabele cu lista județelor de peste Prut care urmau să găzduiască instituțiile de administrație locală și populația evacuată din județele respective din Basarabia¹³¹, precum și din Bucovina și Transnistria. Simultan, în rândurile populației a demarat propaganda antisovietică, centrată pe riscurile pe care și le asuma intelectualitatea și funcționarii care urmau să rămână în Basarabia. Astfel, conform unor mărturii, șeful postului de poliție Briceni, care a informat învățătorii din localitate despre ordinul cu privire la evacuare, a declarat că decizia de evacuare era una benevolă, făcând, totodată, presiuni asupra învățătorilor prin intermediul unor amenințări. Acest fapt i-a determinat pe unii dintre ei să se ascundă pentru a evita evacuarea¹³². La Râșcani, unii preoți, precum și specialiști în agricultură au luat decizia de a se evacua doar după discuțiile purtate cu șeful postului de poliție¹³³. În vara lui 1944, funcționarii locali au început să primească datoriile la salariu din lunile precedente¹³⁴, pregătindu-se pentru schimbarea regimului.

Odată cu reinstalarea sovieticilor în Basarabia, s-a purces la restaurarea organelor de administrație și de partid raionale sovietice. Similar situației din

¹³⁰ Stenogramă, Consiliul de Miniștri, vineri, 3 martie 1944, doc. 348, Guzun, *Problema transnistriană*, 701.

¹³¹ Tabel de localitățile din zonele unde se evacuează județele, primăriile de reședință și populația din Basarabia, ANIC, Fond 1507 Ministerul de interne. Direcția MONT, d. 11/1944, f. 6. Ordinul de lichidare a Guvernământului Basarabiei (nr. 51) a fost emis la 5 octombrie 1944.

¹³² GARF, Fond P-7021 Chrezvyčajnaja gosudartvennaja kommissija po ustanovleniju i rassledovaniju zlodeianij nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov i ikh soobshchnikov i prichinennogo imi ushcherba grazhdanam, kollektivnym khoziajstvam (kholkhozam), obshchestvennym organizatsijam, gosudarstvennym predpriiatijam i uchrezhdenijam SSSR (CHGK), op. 96, d. 94, f. 305-306: Protokol doprosa, Karch Mikhail Prokopovich, 1900 goda rozhdenija, g. Edintsy; Protokol doprosa, Enakii Alexandr Denisovich, 1900 goda rozhdenija, s. Alexandriany.

¹³³ GARF, Fond P-7021, op. 96, d. 94, f. 306: Protokol doprosa, Enakii Alexandr Denisovich.

¹³⁴ De exemplu, pentru luna aprilie 1944, administratorul general al Administrației generale a bunurilor Statului din județul și orașul Izmail, cpt. rezervă Petre Constantinescu, a încasat suma de 16.470 lei, contabilul aceleiași instituții, Atanasie Lasencu – 13.440 lei, banii încasați fiind sume enorme pentru acel timp. GARF, Fond P-7021, opis' 63 Izmail'skaya oblast', d. 316, f. 9.

anul 1940, funcționarii acestor instituții, inclusiv funcționarii angajați în domeniile de ocrotire a sănătății, învățământului public, de asigurare socială, artelor etc., urmau să primească aprobarea Comitetului Central al PC(b) din Uniunea Sovietică. Încrederea în cadrele locale fiind nulă – fapt deloc surprinzător –, s-a purces la recrutarea fostelor cadre de partid și administrative care s-au aflat în funcții de răspundere în perioada iunie 1940-iunie 1941. Aceste persoane fie s-au evacuat în Rusia, fie au rămas în regiune și au suferit de pe urma regimului român. Printre cei de pe urmă era și Ivan G. Târnovski, fost membru al sovietului sătesc din Terebna, care a ispășit o pedeapsă de muncă forțată sub români; în decembrie 1944, el a fost numit președinte al sovietului sătesc din aceeași localitate¹³⁵. Dintre persoanele recrutate, foștii funcționari din RSSM aflați pe malul stâng al Nistrului se bucurau de o mai mare încredere din partea regimului decât cei de pe malul drept¹³⁶.

Este stabilit faptul că administrația sovietică prefera să numească în posturi de răspundere funcționari cu experiență de partid din RSSU, RSFSR și alte republici unionale. Un alt grup de foști funcționari recrutați în post au fost localnici evacuați în URSS în iunie 1941, care au continuat activitatea politică și de propagandă în perioada războiului¹³⁷. Nu toți funcționarii s-au bucurat de încrederea noii administrații. Printre aceștia era Saul G. Goldstein, evreu din Bârlad, România, care după 28 iunie 1940 s-a mutat la Chișinău, unde a fost angajat în funcția de tehnician la Sovietul Orășenesc. În iunie 1941, s-a evacuat în URSS, inițial în or. Slaveansk, regiunea Krasnodar, apoi în or. Orsk, Ural, și în Almaty, RSS Cazahă. A revenit în Basarabia în noiembrie 1944, la solicitarea Comisariatului Poporului pentru Treburile Publice (Narkommunhoz) al RSSM. A fost chestionat de organele de securitate ale RSSM pentru activitatea antisovietică din primăvara lui 1944 în Almaty, unde ar fi făcut „agitație a/s [antisovietică], critica realitatea sovietică și lăuda viața din țările capitaliste, în special din România și din alte țări”. După ce s-a constatat că încerca să plece în România, Goldstein a fost arestat și condamnat la 10 ani de muncă forțată¹³⁸.

¹³⁵ GARE, Fond P7021, inv. 96, d. 82 (microfilm), f. 37: V Zabrichanskuju komissiiu po ostanoveniju zlodeianij, Zajavlenie, 20 dekabria 1944 g.

¹³⁶ Vezi Ruslan Șevcenco, *Viața politică în RSS Moldovenească, 1944–1961* (Chișinău: Pontos, 2007).

¹³⁷ RGASPI, Fond 17, opis' 125, d. 106, f. 55, 57: Kommunisticheskaia partiia Moldavii Sekretariu TsK VKP(v), tov. Shcherbakovu, g. Moskva, 13.06.1942.

¹³⁸ Deși învățase timp de doi ani la Institutul de Inginerie din Pisa, nu a fost angajat în orașul de baștină, Bârlad, din cauza originii sale etnice, astfel încât după 28 iunie 1940 s-a evacuat la Chișinău, unde a fost angajat în funcția de tehnician la Sovietul Orășenesc. În iunie 1941, s-a evacuat în URSS, inițial în or. Slaveansk, regiunea Krasnodar, apoi în or. Orsk, Ural, și Almaty, RSS Kazahă. S-a întors la Chișinău în noiembrie 1944, la solicitarea Comisariatului Poporului

Documentele cercetate de noi confirmă faptul că în primăvara lui 1944, similar cu vara lui 1940, funcționarii de rang superior s-au evacuat¹³⁹, pe când cea mai mare parte a funcționarilor de rang inferior, printre care învățători și preoți de la sate, care formau intelectualitatea rurală basarabeană, au preferat să rămână în regiune. Ulterior, regimul sovietic a contestat loialitatea acestora, procedând la fel ca în țările baltice: majoritatea funcționarilor publici au fost declarați „colaboratori” și au fost arestați, posturile acestora fiind ocupate de venetici din alte republici unionale¹⁴⁰.

Concluzii

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, în Basarabia, similar cu alte regiuni de frontieră ale Estului Europei, pot fi observate traiectorii specifice de manifestare a loialității. Transformarea teritoriului Basarabiei în teatru de război, unde supraviețuirea a devenit o normă, și schimbarea frecventă a suveranității de la regimul român la cel sovietic și invers au avut drept consecință instabilitatea politică și economică, precum și confruntarea dintre valorile ideologice și simbolice ale unui regim cu altul. Aceste circumstanțe au marcat conștiința individuală și de grup a populației locale, care, ulterior, a adoptat un comportament de adaptare la situația de criză.

Atât pentru regimul român, cât și pentru cel sovietic, funcționarii locali prezentau un „rău inevitabil”: fiind legați de Basarabia, posedând cunoștințe vernaculare despre regiune și populația acesteia și identificându-se cu ea, aceștia se arătau gata să servească noul regim și să asigure legătura dintre putere și populație. În situația în care Basarabia era teatru de război, se aștepta ca instituțiile de administrație locală să colaboreze plenar între ele și cu puterea centrală, pe de o parte, și cu armata, pe de altă parte. Cu toate acestea, funcționarii locali erau tratați din start drept elementul „nesigur” și neloial, asupra căruia plana suspiciunea de colaborare cu „ocupantul”. Apartenența etnică a funcționarului era luată în calcul de ambele regimuri. Similar tradiției in-

---

pentru Treburile Publice (Narkommunhoz) al RSSM. Arhiva Securității a Republicii Moldova, d. 1484, 018606, f. 8-9: Protokol doprosa k delu, 13 iunie 1945 g.; f. 35-36: Prigovor Verkhov-nogo suda MSSR, 3 noiembrie 1945 g. (dosar pus la dispoziție de dr. Igor Cașu, pentru care fapt îi multumim).

¹³⁹ Tabel de localitățile din zonele unde se evacuează județele, primăriile de reședință și populația din Basarabia, Bucovina și Moldova. ANIC, Fond Ministerul de Interne, Direcția mobilizării și organizării națiunii și teritoriului (M.O.N.T.), inv. 1507, d. 11/1944, f. 5, 6.

¹⁴⁰ Gabrielle Hogan-Brun, Uldis Ozolins, Meilute Ramoniene and Mart Rannut, „Language Politics and Practice in the Baltic States,” in Robert B. Kaplan, Richard B. Baldauf, Jr. (Eds.), *Language Planning and Policy in Europe*, vol. 3, *Baltic States, Ireland and Italy* (Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 2008), 66.

terbelice, funcționarul român care a participat la construcția „național-statală” era considerat mai loial față de regimul român decât cel de altă origine. Regimul sovietic, care în perioada interbelică a aplicat politici de colaborare interesnică și de contracarare a antisemitismului, încredința posturile de răspundere funcționarilor de origine rusă, ucraineană, evreiască și altele¹⁴¹.

Deși ambele regimuri țineau cont de apartenența etnică a funcționarului, în perioada războiului aceasta apare mai degrabă drept un factor secundar. În cazurile cercetate de noi, gradul de loialitate al funcționarului era „măsurat” în raport cu relația acestuia față de regimul „de ocupație”, stabilit anterior. Iarăși, era important statutul funcționarului, care putea fi un factor de decizie sau să ocupe o funcție secundară. Cu toate că puterea centrală era conștientă de faptul că, în momentul în care se vor confrunța cu dilema loialității, funcționarii se vor ghida de interesele personale și ale familiei, totuși erau aplicate presiuni pentru a-i determina fie să se retragă împreună cu armata și administrația, fie să rămână în regiune. O decizie contrară însemna „trădare”, pentru că ea contesta legalitatea regimului în regiune; astfel, se lua în considerație strategia adoptată de funcționar drept reacție la presiune.

Funcționarul basarabean se asemena soldatului recrutat cu forța să lupte pe două fronturi, acesta devenind în mod automat culpabil. Dacă funcționarii de rang superior, care proveneau, de regulă, din afara Basarabiei, s-au retras, fiind conștienți de riscul de securitate personală, atunci funcționarii de rang inferior, majoritatea de origine din Basarabia, au preferat să rămână cu familiile lor, continuându-și activitatea. Cercetarea combate presupuzițiile istoriografice anterioare care fac parte din clișeul „ocupație–eliberare”, demonstrând că ambele regimuri au pus la îndoială loialitatea funcționarilor basarabeni, au aplicat metode de constrângere, pedeapsă și anihilare a „trădătorilor” rămași în regiune, în scopul obținerii pârgurilor de control asupra situației în teren. Deși au existat o serie de similitudini în politicile de cadre promovate de ambele regimuri, precum și în criteriile de „măsurare” a loialității funcționarilor basarabeni, observăm că, spre deosebire de statul român, statul sovietic aplica metode mai dure de pedeapsă față de funcționarii „trădători” și „colaboraționiști”, aceștia fiind arestați și deportați în locuri îndepărtate din URSS.

Astfel, în perioada extremelor – o perioadă de război și supraviețuire – categoriile de „normalitate” pe care se baza funcționarea societății au fost suspen-

¹⁴¹ În anii 1941-1944, populația neevreiască din Transnistria a avut o atitudine mai tolerantă față de evrei, în comparație cu cea din Basarabia. Istoricul Diana Dumitru explică această diferență prin influența majoră a politicii „naționale” în cazul României, antisemitismul fiind declarat politică de stat. Vezi Diana Dumitru, *The State, Antisemitism, and Collaboration in the Holocaust. The Borderlands of Romania and the Soviet Union* (New York: Cambridge University Press, 2016).

date. În Basarabia, ca și în alte regiuni ale Sud-Estului Europei, *praxisul* cotidian al loialității arăta altfel decât semnalele de „patriotism” solicitate de la centru. În condiții de neîncredere constantă a puterii, pe de o parte, și de stare continuă de incertitudine pentru ziua de mâine, pe de altă parte, funcționarii utilizau perioadele scurte de „ruptură” dintre regimuri pentru a se readapta, aplicând strategii care să asigure securitatea personală și a familiei și protecția bunurilor. În acest scop, de cele mai multe ori, era acceptată „oferta” cea mai convenabilă din partea unui sau altui regim. Loialitatea a fost și rămânea un criteriu fragil de evaluare a relației funcționarului cu statul, pe de o parte, și a funcționarului cu comunitatea, pe de altă parte. Funcționarii au acționat în mod situativ, în funcție de context. Prin urmare, este vorba de caracterul *situativ* al loialității, manifestat în mod mai intens în perioada războiului, în contrast cu perioada de pace.

Modul în care funcționarii locali soluționau – cu discernământ – dilemele de loialitate, devenind parte a regimului, este un argument în favoarea ipotezei că loialitatea în regiunile de frontieră se manifestă mai puțin în culori alb-negru, ci, mai degrabă, într-un spectru de comportamente ce poate fi integrat în formula „între rezistență și colaborare”¹⁴².

Cercetarea noastră confirmă ipoteza că, contrar pretinsei poziții de „ruptură” cu trecutul a fiecăruia dintre cele două regimuri, mutual exclusive, a existat o continuitate, asigurată la nivel local de funcționarii care rămâneau în regiune și își continuau activitatea. O continuitate mai pronunțată la nivelul ierarhiilor administrative superioare se observă între perioadele române, 1939-1940 și 1941-1944, și cele sovietice, 1940-1941 și 1944-1945, când se făcea referire la experiențele istorice anterioare și la necesitatea asigurării „progresului” și „prosperității”, de care au fost lipsiți localnicii în timpul regimului de „ocupație”. Sunt tipice cazuri de promovare în funcții publice în baza „devotamentului” și „patriotismului” demonstrate în perioada anterioară guvernării și/sau după meritele de partid. Atestarea existenței acestei continuități dintre regimuri pe parcursul întregii perioade a războiului, asigurată de administrația publică locală, al cărei rost abia începem să-l cunoaștem, lasă loc pentru revizuirea istoriei unui spațiu contestat și „reinventarea” acesteia drept o istorie intercalată (*entangled*) a regiunii și a locuitorilor ei.

¹⁴² Hans Lemberg, „Die Frage der Gruppenloyalität als Historiografisches Konfliktpotential”, in Haslinger, Puttkamer (ed.), *Staat, Loyalität*, 238-239. Pentru înțelegerea pleneră a modului în care discernământul funcționarilor locali – sau lipsa acestuia – a modelat diverse tipuri de comportament în relația cu puterea centrală, pe de o parte, și cu populația locală, pe de altă parte, este necesară continuarea investigațiilor privind participarea funcționarilor locali la actul guvernării și modul în care aceștia au participat la acte de constrângere și violență, care în perioada războiului au devenit o normă atât sub regimul român, cât și sub cel sovietic.

Rezumat

Articolul de față are drept subiect problema loialității în Basarabia (azi, Republica Moldova), regiune care în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și-a schimbat de câteva ori statutul politic trecând de la România la URSS și invers (1940, 1941 și 1944). Cercetarea are o bază documentară extinsă și prezintă o analiză a instituțiilor publice locale și a funcționarilor acestora, realizată după principiul bottom-up. Concluziile dezvăluie faptul că ambele regimuri, român și sovietic, deși au recunoscut necesitatea păstrării funcționarilor locali drept purtători ai cunoștințelor vernaculare despre societate, încredințându-le problemele administrării curente, i-au tratat, totodată, cu neîncredere, aceștia fiind suspectați de „trădare”. Cu toate că loialitatea funcționarilor care au activat sub regimul anterior era din start pusă la îndoială, nu au fost aplicate criteriile standard de evaluare a loialității. Loialitatea era, astfel, un criteriu fragil și avea un caracter situativ. În perioada in-between, în care un regim era înlocuit cu altul, majoritatea funcționarilor publici de rang înalt – prefecții și primarii (în cazul administrației române) sau președinții sovietelor raionale și locale (în cazul administrației sovietice) – au părăsit Basarabia împreună cu armata și administrația, fiind conștienți de faptul că în risc era pusă viața lor și a familiilor. În schimb, funcționarii de rang inferior – secretari, contabili, precum și preoți și profesori – au rămas în Basarabia, ghidându-se mai degrabă de interese personale și de familie decât de convingeri politice sau de altă natură. În viața de zi cu zi, manifestarea loialității funcționarilor a însemnat ajustarea pragmatică a comportamentului acestora la schimbările politice, întru asigurarea beneficiilor personale și de carieră. Erau aplicate diverse strategii de supraviețuire, cum a fost inventarea unor noi autobiografii. Astfel, putem pune la îndoială existența unei „rupturi” (caesura) între cele două regimuri, prezentate drept contradictorii din motive ideologice; la nivel local a existat o „continuitate” (continuity), asigurată de funcționarii publici, aceștia continuând să-și îndeplinească atribuțiile de serviciu, indiferent de regimul politic. Fără deosebire de originea etnică și funcție, funcționarii locali au depus efort pentru a supraviețui perioadei extremelor. În opinia noastră, perspectiva care plasează în centrul analizei locuitorii Basarabiei, i.e. funcționarii și interesele lor, contestă versiunea dominantă a istoriografiei privind evoluția Basarabiei din perspectiva „ocupație vs eliberare”, oferind, în schimb, argumente solide pentru (re)scrierea unei istorii intercalate (entangled) a Basarabiei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial.

Cuvinte-cheie: Basarabia, România, URSS, cel de-al Doilea Război Mondial, 1939-1945.

Советская политика организованной миграции. Пример Молдавской ССР. Часть II: 1956-1967 гг.

Руслан ШЕВЧЕНКО

Abstract

In the period under research, the geography of the activity of the Main Directorate for resettlement and selecting organized labor of the Moldavian SSR was radically reduced, mostly to the geographical borders of Kazakhstan. Outside of those selected for organized labor, different categories of the population migrated towards Kazakhstan in particular the youth and skilled workers. The majority of those sent were brought to Kazakhstan by passenger trains, which reached the destination in 6-7 days. Some migrants were put on freight trains. In the second half of the 1950s, and, in particular, during the 1960s, the fulfilment of plans on the selection and resettlement was secured with increasingly considerable efforts. The causes for this were both the growing requirements towards the quality of the workers, deployed in Kazakhstan, and the gradual improvement of the economic situation in Moldova. This required the leadership of the Directorate to seek new arguments for justifying the failures in the execution of the approved plans, with these failures becoming more frequent. Their own requirements for the selection of cadres, which became more drastic, as well as the constant change of the rules for the receipt of the workers were submitted to the Directorate for resettlement and selecting the organized labor of the Moldavian SSR by the highest leadership of Kazakhstan, the Russian Federation, and other soviet republics. The fulfilment of these requests became gradually more difficult, because the number of officials working in the Directorate was reduced considerably. Moreover, some republics ceased to pay to Soviet Moldavia the amounts necessary for the successful resettlement of workers. This factor could also disrupt this process. The leadership of the Directorate was faced with several problems, mainly due to the passive or even hostile attitude of the collective farms and enterprises from Moldova, which had a severe shortage of workers. Due to all these reasons, the selection of cadres and workers for the other republics became an increasingly complicated problem in Moldova, starting from the mid-1960s. Conditions emerged for changing attitudes towards the selection of staff, strategic planning and the adequate calculation of the workforce available for resettlement. A more thorough analysis of the long-term perspectives of the process of relocation was conducted. Therefore, according to the Government Decision no. 71, issued on 25 February 1967, the Directorate for the resettlement and selecting organized labor of the Molavian SSR was transformed into the State Committee for resources and labor. The new Committee was led by the party official A. Barcari. This reorganization begins a new stage in the history of the state structures responsible for organized resettlement in Moldova.

Keywords: resettlement, workers, housing, Kazakhstan.

В связи с тем, что организованный набор рабочих и организованное переселение семей в 50-е годы оставались в Молдове особо важными для государства проблемами, ГУ ПОНР¹ попытался проанализировать причины невыполнения плана отправки переселяемых в 1956 г., невыполнение, которое становилось уже «традицией» для молдавского Управления. 29 января 1957 г. начальник ГУ ПОНР В. Дамаскин подписал приказ № 15, в котором, констатируя, что план оргнабора выполнен на 81,3%, а по переселению семей – всего на 58,7%, указал целую серию причин создавшейся ситуации. Помимо того, что подавляющее большинство сотрудников ГУ ПОНР крайне редко посещали села и не применяли в своей работе агитацию и вообще постепенно теряли интерес к оргнабору жителей, в документе указывались и менее вопиющие факты: нестабильность кадров Управления на местах, отсутствие обмена опытом между лучшими районными уполномоченными и инспекторами; слабые связи Управления с советскими, комсомольскими и партийными органами. В качестве положительных примеров для дальнейшей деятельности указывались лучшие уполномоченные: Н. Седельников (Тирасполь), Ф. Крестьянишин (Кишинев), И. Ткач (Орхейский район) и другие. Все они получили Почетный диплом Республиканского комитета профсоюза госучреждений МССР².

Помимо отправленных по оргнабору, в Казахстан теперь стали направлять по «общественному призыву» разные категории населения, в особенности молодежь и квалифицированных рабочих. В 1956 г. в рамках этой кампании из Молдовы уехало более 1 500 юношей и девушек, в 1957 г. – 2 000, в том числе из Кишинева – 200, из Тирасполя – 150, из Бэлць и Бендер – по 100, из 40 районов – по 75-100 человек³.

Некоторые министерства решили сами проявить «инициативу» (в частности, Министерство транспорта республики) и стали осуществлять набор жителей собственными силами, без участия «профессионалов» из ГУ ПОНР, но, так как служащие министерств были неопытными в этом сложном деле людьми, набрали очень мало лиц. Поэтому в письме заместителю министра транспортного строительства СССР А. Кузнецову (1 октября 1957 г.) Дамаскин предложил этим нежданым «коллегам» помощь – осуществить силами ГУ ПОНР набор еще 400 человек и в дальнейшем проводить набор только через посредство ГУ ПОНР⁴.

¹ ГУ ПОНР – Главное управление по переселению и организованному набору рабочих при Совете Министров МССР. Создано в 1955 г.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 3100, d. 51, ff. 27-28

³ ANRM, d. 39, ff. 84-87.

⁴ ANRM, d. 51, f. 142.

Но и это было еще не все. В том же 1956 г. был организован набор 1 000 учеников сельхозучилищ и студентов КСХИ⁵ на сезонные работы в Казахстан – для работы на хлебоприемных пунктах и сбора урожая, а еще 1 000 человек (500 шоферов и 500 рабочих), в основном сотрудников предприятий Главного управления хлебопродуктов, должны были быть сагитированы работать в Казахстане на постоянной основе⁶. Однако набор всех этих лиц осуществлялся крайне медленно и глава Правительства МССР Г. Рудь был вынужден направить 20 июля 1957 г. специальное указание председателям райисполкомов: «принять срочные меры по исполнению данного решения»⁷.

Большая часть лиц, которые были отправлены на предприятия Казахстана по оргнабору, отправлялись туда пассажирскими поездами, следовавшими к месту назначения 6-7 суток, а часть – и грузовыми поездами (их путь в Казахстан занимал 18-20 суток). До 1957 г. Медуправление Министерства путей сообщения (МПС) СССР осуществляло контроль только грузовых вагонов и поездов, что было очень выгодно ГУ ПОНР МССР, так как ускоряло процесс отправки поездов с набранными рабочими. Но в 1957 г. Медуправление МПС своим приказом ввело и медицинскую обработку пассажирских поездов, что задерживало отправку поездов и сильно вредило выполнению плана оргнабора. Поэтому 20 марта 1957 г. В. Дамаскин направил протест заместителю начальника этого Управления, В. Моисееву, в котором заявлял, что медобработка поездов «не достигает своих целей», так как контакты с инфекционными больными все равно неизбежны, во-вторых, все отправленные получали перед отъездом справку от районных санэпидемстанций о том, что у них не было контактов с инфекционными больными, наконец, в-третьих, ввиду того, что органы Минздрава претерпели серьезные реорганизации, они стали более эффективно бороться с инфекционными и эпидемическими заболеваниями. Поэтому, писал В. Дамаскин, есть необходимость только в выдаче отправляемым санитарных паспортов. Хотя сначала В. Моисеев отверг его просьбу (30 марта 1957 г.), в конце концов В. Дамаскин сумел добиться своего: главный госсанинспектор СССР В. Жданов предписал начальнику Санитарно-эпидемиологического управления Минздрава СССР Н. Булычеву, что с 1 мая 1957 г. санобработка рабочих, отправляемых по оргнабору, впредь будет осуществляться только в соответствии с показателями, установ-

⁵ КСХИ – Кишиневский сельскохозяйственный институт им. М. В. Фрунзе.

⁶ ANRM, d. 39, ff. 79, 81-82.

⁷ ANRM, d. 51, f. 118.

ленными самими санэпидемстанциями на основе выборочных медобследований⁸.

Но одновременно появились и проблемы иного характера. Стремясь выполнить и перевыполнить план оргнабора, уполномоченные вернулись к практике сталинских лет: подписывали договора со всеми желающими, в том числе с дезертирами из рядов советской армии, с лицами с поддельными документами, с подростками и даже с школьниками. Как следствие такой деятельности, уже на сборных пунктах «набранных» таким образом было установлено и отправлено обратно домой за счет уполномоченных 150 человек⁹.

Вопреки усилиям со стороны ГУ ПОНР МССР, казахские власти все равно продолжали ссылаться на острый недостаток рабочих рук. Поэтому председатель Совета Министров Казахстана Д. Кунаев направил 29 августа 1957 г. своему молдавскому коллеге Г. Рудю письмо с просьбой: в связи с осуществлением значительного объема строительно-монтажных работ в промышленности и сельском хозяйстве, отправить 1 000 семей из Молдовы в крупные колхозы и совхозы Казахстана в районах освоения целины, а еще 5 000 рабочих набрать для Казахстана по оргнабору. Для обеих категорий рабочих предполагалось строительство большого объема жилья и общежитий¹⁰.

Но в действительности казахские стройтресты уже «задыхались» от избытка молдавских рабочих. Тресты все чаще отказывались принимать их, и это вынуждало ГУ ПОНР МССР искать новые адреса куда можно было бы их переслать, в том числе в Казахстане¹¹. Зная об этом, Г. Рудь, тем не менее не решился ссориться с казахским визави и сообщил ему 14 октября 1957 г., что Правительство МССР предусмотрело в государственном плане развития экономики республики на 1958 г. переселение в Казахстан 800 семей колхозников, рабочих и служащих и 4 500 человек по оргнабору¹². Но времена, когда планы оргнабора перевыполнялись, уже уходили в прошлое. Оргнабор 1957 г. принес неутешительные результаты: из 7 240 запланированных к отправке рабочих было набрано и отправлено «всего» 5 245, а из 1 300 запланированных к отправке семей было отправлено только 1 033¹³.

⁸ ANRM, ff. 56-57, 74, 83.

⁹ ANRM, ff. 94-95.

¹⁰ ANRM, f. 132.

¹¹ ANRM, f. 135.

¹² ANRM, f. 144.

¹³ ANRM, ff. 154-157; d. 54, ff. 2-3; d. 56, f. 2.

Не выполнила своих обещаний и казахская сторона. Заверения Д. Кунаева о строительстве жилья для переселяемых остались только на бумаге, и это стало понятно уже в начале 1958 г. Стройуправления Казахстана смогли принять только 100 молдавских рабочих из запланированных на первом этапе 1 200. В. Дамаскин был вынужден послать 7 января 1958 г. первому секретарю ЦК КП Казахстана Н. Беляеву письмо, в котором предупреждал, что такое поведение казахских властей приведет к расформированию ГУ ПОНР МССР и просил лично вмешаться в решение этой проблемы¹⁴.

Другое обращение В. Дамаскина, адресованное его казахскому коллеге А. Койшигулову с просьбой проконтролировать уровень подготовки казахских предприятий к приему молдавских рабочих, последний долго игнорировал и в своем все же отправленном ответе заявил, что его интересует только одно: отправка рабочих на предприятия Минхлебопродуктов Казахстана¹⁵. Наконец, 6 мая 1958 г. А. Койшигулов сообщил В. Дамаскину, что зам. министра хлебопродуктов Казахстана А. Салахудинов гарантировал ему телеграммой от 23 апреля 1958 г., что молдавские рабочие беспрепятственно будут приниматься на стройки министерства. Эту телеграмму А. Койшигулов счел серьезным аргументом и просил В. Дамаскина обратить внимание на то обстоятельство, что в Казахстан прибывают «неквалифицированные рабочие» или же по плохо подготовленным документам¹⁶.

Кроме казахских бюрократов, Дамаскин столкнулся и с их молдавским «аналогом». Как позднее выяснилось, план оргнабора на 1958 год был составлен таким образом, что на второе полугодие приходилось выполнение сразу 64% годового плана оргнабора (2 900 человек), тогда как на первое полугодие приходилось всего 1 000. ГУ ПОНР не могло набрать за полугодие сразу столько рабочих, к тому же ряд казахских предприятий, «Атасурудстрой», «Иртышуглестрой», «Карагандауголь», отказались принимать рабочие руки из Молдовы и их отправили в Россию – в распоряжение Стройуправления «Чистопольстрой». В. Дамаскин выразил гневный протест против такого решения правительства республики в своем письме, отправленном начальнику Статуправления МССР И. Вершинину (15 апреля 1958 г.)¹⁷.

Так как отправка будущих рабочих всегда осуществлялась в спешке, многие врачи проверяли отправляемых в последний момент, в день от-

¹⁴ ANRM, d. 56, f. 14.

¹⁵ ANRM, ff. 40, 44.

¹⁶ ANRM, f. 63.

¹⁷ ANRM, f. 19.

правки, без каких-либо документов. Министр здравоохранения МССР А. Дискаленко 23 ноября 1958 г. писал В. Дамаскину, что сотрудники ГУ ПОНР не указывают в своих документах на отправку будущую профессию рабочего, а у врачей нет никаких инструкций о том, как осуществляется оргнабор и это мешает проведению качественного медицинского контроля, возникала серьезная опасность ошибок в диагностике состояния отправляемых. 27 ноября 1958 г. А. Дамаскин ответил министру, что обязал уполномоченных строго следить за составлением направлений на медосмотр и строго придерживаться графика работы медкомиссий¹⁸.

Больше всего проблем Дамаскину доставляли его казахские коллеги. Если отправка молодежи и рабочих из Молдовы в 1957 г. прошла относительно спокойно и без срывов, то в 1958 г., по вине представителя отдела ГУ ПОНР Казахстана Н. Андриющенко только часть хлебоприемных пунктов этой республики были готовы к приему молдавских рабочих. Так, на Джетыгарском пункте 65 прибывших рабочих были вынуждены спать прямо в открытом поле, 33 рабочих вместо Урицкого строительного управления (СМУ) попали в распоряжение СМУ 76-го железнодорожного переезда Южно-Уральской железной дороги – в общежитие с грязными потолками, с кровью клопов на стенах, покрытых слоями паутины или прямо в необорудованных палатках, без спецодежды. Рабочие протестовали и убегали с этихстроек. Узнав об этом, Дамаскин потребовал привлечь Андриющенко к ответственности¹⁹. Дамаскин возмутился и «капризами» казахских предприятий, которые теперь брезговали принимать кого прислали – теперь им требовались исключительно одинокие мужчины, готовые к тяжелому физическому труду²⁰.

По итогам 1958 г. план оргнабора снова остался невыполненным: из 4 500 человек были отправлены только 4 417, и удалось «перевыполнить» только план отправки семей – была послана 801 семья при 800 по плану²¹.

В своем отчете за 1958 год, направленном Б. Безрукову, который теперь работал в Отделе труда и зарплаты Госпланкомиссии СССР (11 февраля 1959 г.), объясняя причины невыполнения плана, В. Дамаскин указывал, что казахские предприятия, несмотря на все его протесты, остались неготовыми к приему молдавских рабочих, план на 1958 г. был составлен с сильным перекосом на второе полугодие и поэтому уже изначально был

¹⁸ ANRM, ff. 124-125.

¹⁹ ANRM, f. 102.

²⁰ ANRM, f. 103.

²¹ ANRM, f. 133.

невыполним. ГУ ПОНР было вынуждено искать людей самостоятельно, даже без поддержки государственных органов. Из-за того, что молдавских рабочих отправляли сразу большими группами и из-за частой смены поездов ГУ ПОНР МССР нес большие убытки – по 4 000-6 000 рублей ежедневно. Учитывая это, В. Дамаскин решился на «революционный» в тех условиях для него шаг – он просил пересмотреть план обеспечения Казахстана рабочими и перенаправить их на Урал и в приволжские области, которые оставили хорошее впечатление у попавших туда ранее жителей Молдовы²².

Систематическое невыполнение планов оргнабора вынудило правительство республики, убедившееся, что Молдова больше не в состоянии отправлять столько рабочих, сократить план оргнабора: на 1959 год он был установлен на уровне 4 000 рабочих, но зато план переселения семей был снова увеличен – до 1 000 семей²³.

В 1959 г., как и в предыдущие годы, продолжался конфликт, связанный с равнодушием казахских чиновников к установлению предприятий, готовых к приему молдавских рабочих и располагающих для этого необходимыми жилищными условиями. Более того, в 1959 г. он даже обострился, так как руководство 1-й Карагандинской ГЭС заявило, что не будет принимать 52 рабочих из Молдовы и они были направлены на другие предприятия. ГУ ПОНР МССР в резкой форме потребовал от казахских коллег навести порядок в этом деле, угрожая пожаловаться в ЦК КПСС²⁴. 6 февраля 1959 г. зам. начальника ГУ ПОНР Казахстана, А. Конусбаев ответил, что ГЭС все-таки приняла 86 рабочих из Молдовы, хотя располагала возможностями принять всего 30 (вновь из-за тяжелого положения с жильем). Конусбаев повторил требование казахской стороны – посылать только одиноких мужчин²⁵. Но отказы принимать молдавских рабочих поступали из Казахстана один за другим и в 1959-м, и в последующие годы²⁶. ГУ ПОНР Казахстана принял сторону своих директоров предприятий. А. Койшигулов 24 сентября 1959 г. пожаловался Правительству МССР на своих молдавских коллег за то, что они посылают рабочих сверх плана и потому их в Казахстане невозможно обеспечить ни работой, ни жильем, ни даже спецодеждой. Койшигулов просил, чтобы ГУ ПОНР

²² ANRM, d. 60, ff. 14-17.

²³ ANRM, d. 39, ff. 117-118.

²⁴ ANRM, d. 58, ff. 11-12.

²⁵ ANRM, d. 58, f. 13.

²⁶ ANRM, d. 60, ff. 80, 83.

МССР впредь не допускал подобных фактов²⁷. Теперь уже оправдывавшийся В. Дамаскин объяснял в своем письме, что в переизбытке рабочих из Молдовы виноваты все равно казахи, так как это они сделали сначала большой «заказ» на рабочих, потом внезапно от него отказались и это заставило сильно сократить план оргнабора на 1959 г. (всего в 1959 г. было первоначально набрано 3 100 человек вместо 4 000 по плану)²⁸. Новый глава Правительства МССР, А. Диордица, поддержал подчиненного и обратился 17 декабря 1959 г. к Д. Кунаеву и Б. Безрукову с жалобой на действия казахского ГУ ПОНР, в котором повторил все аргументы В. Дамаскина. Однако, зная мнение на сей счет союзного руководства во главе с Н. Хрущевым, для которого «освоение целины» стало идеей фикс, Диордица предложил, чтобы молдавские рабочие были направлены на крупные строительные предприятия Актюбинского, Карагандинского, Кустанайского СНХ²⁹.

Впрочем, скандала не удалось избежать и молдавскому ГУ ПОНР. В первом квартале 1959 г. 62 прибывших на сборные пункты в Кишиневе были отправлены обратно как подростки, либо как уволенные с работы за неявку, без личных документов, без прописки, за пьянство и т.д. Уполномоченный по Единецкому району Нагерняк подделал документы (за что отделался выговором), а его дубоссарский коллега Сердега потерял 7 талонов на переселение и был предупрежден об увольнении в случае повторения подобных казусов³⁰.

1959 год отмечен новшеством в процессе оргнабора. На «освоение целины» для постоянной работы впервые был отправлен и отряд девушек. Это было осуществлено на основании Постановления ЦК КПМ и Совета Министров МССР № 99 от 9 марта 1959 г. «О направлении девушек на постоянную работу в районы целинных земель». 500 отобранных девушек должны были теперь работать на предприятиях и в организациях Павлодарской области, в соответствии с призывом XIII Съезда ВЛКСМ и Постановлением Правительства МССР № 80 от 14 января 1959 г. Набор осуществлялся с 15 марта по 5 апреля 1959 г. силами сотрудников горкомов и райкомов партии и комсомола, райисполкомов и горисполкомов с единовременным пособием в размере не менее 500 рублей. 100 девушек должен был выделить Кишинев, 60 – Бэлць, по 50 – Бендеры и Тирасполь,

²⁷ ANRM, d. 60, f. 91.

²⁸ ANRM, d. 60, ff. 92-93

²⁹ ANRM, d. 60, ff. 109-110.

³⁰ ANRM, d. 60, ff. 35-38.

а 40 районов – по 6 девушек каждый³¹. Возможно, это сыграло свою роль в том, что план 1959 г. при подведении окончательных итогов оказался впервые за многие годы перевыполнен и по отправке одиноких рабочих (4 641 человек при плане 4 000), и по отправке целых семей (1 016 при плане 1 000)³². План на 1960 г. предусматривал оргнабор 4 000 человек и переселение 800 семей³³.

Выполнять эту работу приходилось в условиях, когда штаты ГУ ПОНР были сокращены. Если в 1957 г. в ГУ ПОНР работало 79 человек, в том числе 67 человек административного и управленческого персонала и 4 человека охраны, то к 1960 г. из них осталось уже только 56, а по Постановлению Правительства МССР № 193 от 30 апреля 1960 г. только 48, в том числе заместитель начальника отдела оргнабора, юрист, 2 райуполномоченных и 4 инспектора³⁴. Новая структура включала в себя начальника ГУ ПОНР, заместителя начальника, старшего инспектора по переселению, старшего инспектора по оргнабору, инспектора по переселению, инспектора по оргнабору, главного бухгалтера, старшего бухгалтера, счетчика-кассира, завхоза, курьера-уборщицу, 2 сторожей, 26 райуполномоченных, 5 сопровождающих, начальника сборного пункта, 1,5 ставки уборщиц, 1,5 ставки сторожей³⁵.

Учитывая, что казахская сторона продолжала набирать в Молдове молодежь и для собственных школ механизаторов сельского хозяйства, председатель Совета Министров МССР А. Диордица предупредил 21 января 1960 г. Правительство Казахстана и Актюбинский облисполком, что позволит в дальнейшем этим заниматься только при условии, что все набранные таким образом лица будут включены в план оргнабора на 1960 г.³⁶.

Постоянные конфликты с ГУ ПОНР Молдовы, Украины и Беларуси, которые также отправляли своих рабочих на казахские стройки, заставили начальника ГУ ПОНР Казахстана А. Койшигулова обратиться 12 мая 1960 г. к Правительству Казахстана и ЦК КП Казахстана. В своем письме Койшигулов признавал многочисленные нарушения порядка приема рабочих со стороны различных казахских строительных организаций, СНХ, министерств и ведомств Казахстана, неожиданные отказы от сделанных ранее заявок на отправку рабочих, отсутствие подготов-

³¹ ANRM, d. 39, ff. 123a-124.

³² ANRM, d. 60, ff. 114-115.

³³ ANRM, d. 39, ff. 141-143.

³⁴ ANRM, d. 39, ff. 70, 146, 148-149.

³⁵ ANRM, d. 39, f. 147.

³⁶ ANRM, d. 65, f. 26.

ленности к приему рабочих, завышенные требования к получаемому контингенту, только чтобы избавиться от «заказанных» ранее в связи с изменением требований. А. Койшигулов просил потребовать от СНХ, министерств и ведомств Казахстана радикально пересмотреть отношение к приему рабочих, строго выполнять планы приема, готовиться к этому важному процессу основательно, запретить внесение изменений в уже утвержденные планы и не посылать в дальнейшем своих представителей в другие республики для отбора кадров без разрешения правительств этих республик³⁷.

Обращение А. Койшигулова возымело определенный эффект. 9 июня 1960 г. трест «Кзылордастрой» попросил начальника областного управления ГУ ПОНР Казахстана, Крикбаева, срочно проверить необходимость направления рабочих из Молдовы комбинату, находившемуся в его ведении. Заместитель министра хлебопродуктов Ф. Такежанов указал 1 июля 1960 г. начальникам главных стройуправлений элеваторных предприятий («элеватормельстроев») на необходимость правильно распределять рабочих, которые поступают из Молдовы, в связи с чем начальники строительно-монтажных управлений должны были теперь готовить жилье для них и планировать работу с ними³⁸.

Однако ряд руководителей поняли обращение Койшигулова по-своему и еще более ужесточили положения, которые в нем содержались. Заместитель начальника ГУ «Казэлеватормельстрой» В. Воденко отправил В. Дамаскину письмо с поистине чудовищными для того времени требованиями: отправлять на стройки только инженеров-строителей, техников-строителей, состоящими на воинском учете, с характеристиками, копиями дипломов и указанием района, откуда они прибыли. В. Воденко пообещал лично «пояснить» условия проживания каждому прибывшему. 12 ноября 1960 г. В. Воденко повторил свои требования. В. Дамаскин на них не ответил, чтобы не вступать в новый скандал³⁹. В итоге план оргнабора на 1960 г. был все же выполнен и без этих специалистов – вместо 4 000 человек по плану было отправлено 4 299 рабочих. А вот план переселения семей сорвался – было отправлено «только» 615 семей из 800 запланированных⁴⁰.

План оргнабора и переселения на 1961 год составлялся в соответствии с контрольными цифрами для семилетнего плана (1959-1965 гг.) –

³⁷ ANRM, d. 65, ff. 72-75.

³⁸ ANRM, d. 65, ff. 87, 93.

³⁹ ANRM, d. 65, ff. 126, 136.

⁴⁰ ANRM, d. 65, f. 148, d. 67, f. 1.

4 000 человек предназначалось отправить по оргнабору и 800 семей переселить (первоначально казахские власти предложили 1 000 семей, но затем цифра была сокращена). В пояснительной записке, отправленной зам. начальника ГУ ПОНР Молдовы Л. Рачинским начальнику Отдела труда, зарплаты и подготовки кадров Госплана МССР (2 августа 1960 г.), указывалось, что эти цифры могли быть и еще более увеличены – до 5 000 человек по оргнабору и с переселением 1 000 семей, но лишь при условии, что Правительство и Госплан Казахстана обязуются принимать рабочих из Молдовы группами не менее чем в 100 человек. Но когда А. Диордица 17 декабря 1959 г. отправил в Казахстан письмо с этим предложением, то ответа не получил. А позднее стало известно, что Правительство Казахстана изменило порядок приема рабочих в сфере производства хлебопродуктов – теперь их надлежало принимать только весной или летом. Затем, в апреле 1960 г., как мы уже отметили, был сокращен план переселения. Л. Рачинский повторил предложение главы Правительства МССР А. Диордицы отправлять впредь рабочих не в систему предприятий по производству хлебопродуктов, а на стройки и промышленные предприятия Карагандинского, Кустанайского, Актюбинского СНХ, а кроме того, выделять для молдавских рабочих предприятия в Поволжье, на Урале, в Сибири и других регионах СССР. Л. Рачинский сообщал, что в Молдове наличествует избыток трактористов и автослесарей, но нет сведений о том, на какие предприятия можно отправлять представителей этих профессий. В письме, адресованном новому главе Правительства Казахстана, Ж. Тасхенову, и члену Госплана СССР Б. Безрукову (11 августа 1960 г.) А. Диордица поддержал подчиненного⁴¹.

В 1961 г. система ГУ ПОНР продолжала децентрализовываться: власти Казахстана сообщили В. Дамаскину, что ежеквартальные планы по оргнабору отныне не будут утверждаться. Причиной тому было указание, полученное ГУ ПОНР Казахстана из Москвы – известить коллег из других республик самостоятельно о требуемом количестве рабочих, исходя из заявок предприятий и строительных организаций⁴². ГУ ПОНР Молдовы попытался следовать этому, но тут же столкнулся с тем, что казахские предприятия стали самовольно менять планы оргнабора, которые уже ранее были согласованы. На жалобу В. Дамаскина А. Койшигулов ответил, что о каждом таком случае надо извещать ГУ ПОНР Казахстана, соответствующий казахский СНХ, профильное казахское министерство для последующего принятия мер (так и поступило Министерство хлебопродуктов). ГУ ПОНР

⁴¹ ANRM, d. 65, ff. 108, 112; d. 69, f. 1.

⁴² ANRM, d. 69, f. 19.

Казахстана свел свои обязанности лишь к тому, чтобы проследить какие областные структуры запаздывают с отправкой сведений о проведенной проверке строек к приему молдавских рабочих⁴³. После новых протестов со стороны В. Дамаскина и Л. Рачинского, ввиду отказа принимать молдавских рабочих, А. Койшигулов обратился 4 июля 1961 г. к председателю Целинного СНХ А. Трухину с просьбой «повлиять» на управляющего трестом «Петропавловскстрой», чтобы тот не чинил препятствий приему молдавских рабочих, но времена теперь были уже не те, что еще несколько лет назад, и упомянутый управляющий вообще не реагировал⁴⁴.

Вопреки этим и другим помехам, ГУ ПОНР МССР все же сумел выполнить план 1961 г.: вместо 4 000 рабочих отправить 4 140 и переселить 1 010 семей вместо намеченных 1 000⁴⁵. 13 апреля 1961 г. первый секретарь ЦК КПМ З. Сердюк и В. Дамаскин даже получили благодарности от секретаря Павлодарского обкома КП Казахстана Бердыкулова и зам. председателя Павлодарского облисполкома Старовойтова за досрочное выполнение обоих названных планов с размещением прибывших в колхозах и совхозах области⁴⁶.

План на 1962 г. координировался в течение второго полугодия 1961 г. и постоянно изменялся: сначала в сторону увеличения, а затем наоборот – в пользу сокращения. Сначала Постановление ЦК КПМ и Совета Министров МССР № 243 от 7 июня 1961 г. определило, что в 1962 г. по оргнабору должно было быть направлено 3 500 человек, в том числе 3 000 в Казахстан, а переселено сразу 2 000 семей, ссылаясь на «массовое поступление писем от желающих» и соответствующее указание ЦК КПСС № 456 от 25 мая 1961 г.⁴⁷. Но согласно Постановлению Совета Министров Казахстана № 817 от 15 декабря 1961 г., план оргнабора был снижен до 3 000 человек, в том числе 1 000 для Министерства заготовок Казахстана, а 500 – для «Главцелинстроя» (Целинный обком партии Казахстана). 2 000 семей должны были быть отправлены в Павлодарскую область⁴⁸. Для ускорения набора рабочей силы ГУ ПОНР МССР обратился 2 апреля 1962 г. к Госкомитету по радиовещанию и телевидению с просьбой помещать дважды в неделю сообщения о проведении оргнабора⁴⁹.

⁴³ ANRM, d. 69, ff. 31, 38-39.

⁴⁴ ANRM, d. 69, ff. 71, 73, 75.

⁴⁵ ANRM, d. 69, f. 126.

⁴⁶ ANRM, d. 69, f. 55.

⁴⁷ ANRM, d. 39, ff. 153a, 156.

⁴⁸ ANRM, d. 71, ff. 19-20.

⁴⁹ ANRM, d. 73, f. 45.

В 1962 году предприятия и стройки Казахстана продолжали требовать у Молдовы только холостых мужчин, особенно специалистов-строителей (кровельщиков, бетонщиков и других). Однако выполнить это требование было невозможно, так как ГУ ПОНР МССР отправлял по оргнабору колхозников и крестьян, а специалисты-строители обычно ехали по переселению вместе с семьями. Возникла и новая проблема: многие предприятия перестали платить за услуги по оргнабору, оказываемые ГУ ПОНР, и это могло вообще остановить организованный набор рабочих как таковой. Кроме того, многие предприятия Казахстана продолжали с равнодушием относиться к проверке степени готовности к приему рабочих. А некоторые (зам. председателя Актюбинского облисполкома Дудкин, зам. председателя Западноказахстанского облисполкома Загоруйко) вновь начали, на сей раз с разрешения А. Диордицы, набор молдавской молодежи (400 человек) для учебы в казахских школах механизаторов. Зная об этом, Дамаскин все же пытался добиться, чтобы рабочих отправляли в Казахстан с семьями, или же чтобы это была молодежь, которую будут обучать уже там, в Казахстане⁵⁰. Из-за таких завышенных требований казахской стороны ГУ ПОНР МССР не смог выполнить план оргнабора на 1962 г., хотя тот и был снижен до 3 500 человек – было отправлено «всего» 3 003. Зато был выполнен план по переселению семей – 2 002 семьи вместо запланированных 2 000⁵¹.

В 1963 г. исполнение плана по оргнабору вновь оказалось под угрозой и руководство ГУ ПОНР МССР выдвинуло Госкомитету по профтехобразованию Казахстана (председатель К. Комбаров) и казахским предприятиям серию своих претензий: неравномерное распределение отправляемых, продолжалось размещение рабочих в палатках или необорудованных общежитиях, нет нормальных условий для труда, услуги по оргнабору вовремя не оплачивались и могут быть вскоре вообще прекращены, отказ казахских чиновников принимать семьи рабочих. Все эти факты В. Дамаскин изложил и в письме к зав. транспортным отделом ЦК КПМ П. Воробьеву (16 июля 1963 г.), добавив, что и до сих пор не получил никакого ответа из Казахстана⁵². 26 июля 1963 г. начальник «Главцелинстроя» М. Беседин все же сообщил, что отправил подчиненным трестам указание оплатить долги по оргнабору и переслать в Молдову условия проживания и работы, но ограничить число рабочих, прибывающих

⁵⁰ ANRM, d. 73, ff. 83, 98, 107-108, 116, 121-122, 142.

⁵¹ ANRM, d. 73, f. 177.

⁵² ANRM, d. 77, ff. 66-67; 86-87.

вместе с семьями, до 10-15% от их общего числа. Ответ от Н. Комбарова В. Дамаскин вообще не получил⁵³.

Но одновременно стали поступать жалобы и от казахских властей (секретарь Целиноградского обкома В. Зубков, зам. председателя Целиноградского облисполкома Ю. Чернов (17 августа 1963 г.), управляющий Кокчетавским стройтрестом (5 октября 1963 г.), которые писали, что из Молдовы прибывает слишком мало рабочих. Заместитель председателя Госстроя СССР И. Казюля в своем письме указывал, что на 1 октября 1963 г. было отправлено только 1 620 рабочих из 3 500 запланированных. Со своей стороны, начальник отдела кадров «Главцелинстроя» В. Пироженко писал В. Дамаскину, что за 9 месяцев 1963 г. было уволено 510 рабочих из Молдовы – за пьянство, неявку на работу или бегство. Это, по словам Пироженко, доказывало, что из Молдовы прибывают люди без определенных занятий либо больные, неспособные работать на стройках. Чтобы «подсластить пилюлю», Пироженко сообщал о данном им указании оплатить услуги по оргнабору и об осуществлении целого ряда мер по улучшению материально-бытового положения переселенных. Все эти письма Правительство МССР пересылало В. Дамаскину для принятия соответствующих мер⁵⁴.

Чтобы обезопасить себя от обвинений в допущенных ошибках, В. Дамаскин отправил в ЦК КПМ 30 августа 1963 г. справку о выполнении плана по оргнабору и переселению населения за первое полугодие 1963 г. В этом документе он приводил новые сведения о деятельности ГУ ПОНР: план по оргнабору исполняется успешно (из 3 500 человек уже отправлено 1 912), план по переселению семей уже выполнен полностью (вместо 500 семей было переселено 511). Недостатки в выполнении плана оргнабора Дамаскин пояснял его неритмичностью, что не позволяло работать в нужном ритме и самому ГУ ПОНР. Основную ответственность за сложившуюся ситуацию, по мнению В. Дамаскина, несет Госкомитет по профтехобразованию Казахстана, который требовал отправлять рабочих именно во время напряженных сельхозработ в Молдове⁵⁵.

Несколько лет, продолжал Дамаскин, ГУ ПОНР МССР производил набор рабочих для трестов системы «Элеватормелестроя», но его тресты не располагали и не располагают жильем, кроме вагончиков и палаток, разного рода неподготовленных помещений; питание было крайне неудовлетворительным, во многих случаях отсутствует и питьевая вода; за-

⁵³ ANRM, d. 77, ff. 89, 97.

⁵⁴ ANRM, d. 77, ff. 110, 129, 139, 158-159.

⁵⁵ ANRM, d. 77, f. 102.

рплата крайне незначительная, а долг за оргнабор перед ГУ ПОНР МССР превысил уже 23 000 рублей. В происходящем Дамаскин обвинил и некоторые молдавские организации: председатели колхозов не выдавали колхозникам документов, чтобы они могли заключать трудовые договора; райисполкомы и производственные управления не следят за процессом исполнения плана оргнабора. Дамаскин все же признал и некачественную работу собственных уполномоченных, особенно в том, что касалось разъяснительной работы в рядах населения⁵⁶. Это объяснение вскоре ему очень пригодилось, так как первоначально хорошо исполнявшийся план оргнабора 1963 г. в конце концов оказался сорван – из 3 500 было набрано только 2 654 человека (75,8%). Был выполнен только план по переселению семей (502 семьи вместо 500)⁵⁷.

Следующий план по оргнабору и переселению населения был составлен в начале 1964 г. и включал в себя сразу 1964-1965 гг. Он предусматривал ежегодный набор 3 500 человек и 500 семей⁵⁸.

24 января и 8 февраля 1964 г. «Главцелинстрой» отправил, наконец, указания подопечным учреждениям и организациям, которых так давно ждал В. Дамаскин: о запрете начальникам СМУ отказывать в приеме молдавских рабочих без разрешения трестов и отправлять документы об отказе прямо ГУ ПОНР МССР и остальных республик-«доноров» рабочей силы. За нарушение этой инструкции предполагалось суровое наказание. За ее исполнением должны были лично следить заместители директоров трестов. Они же должны были позаботиться и о предоставлении прибывшим работы и жилья⁵⁹.

Так как это указание часто не соблюдалось, Дамаскин продолжал присылать протесты против отсутствия у молдавских рабочих общежитий, парикмахерских, примитивных бань и медпунктов (например, 1 июля 1964 г. секретарю Западно-Казахстанского обкома КП Казахстана, Журову). Активная деятельность Дамаскина вскоре стала приносить плоды: положение молдавских рабочих стало медленно улучшаться, ряд руководителей за невыполнение указаний были уволены. А Дамаскин, не остановившись на этом, перешел и к методам прямого шантажа казахских руководителей. В том же письме Журову Дамаскин напоминал, что руководители СМУ Целиноградской области задолжали круглую сумму за произведенный для них оргнабор и предупредил, что не будет плани-

⁵⁶ ANRM, d. 77, f. 103.

⁵⁷ ANRM, d. 77, f. 156.

⁵⁸ ANRM, d. 81, f. 12.

⁵⁹ ANRM, d. 81, ff. 67, 69.

ровать новые отправки молдавских рабочих вплоть до оплаты долга и представления документов об окончательной подготовке предприятий и учреждений к приему молдавских рабочих⁶⁰.

Однако более «творчески» подошли теперь к делу и коллеги В. Дамаскина. Начальник ГУ ПОНР РСФСР, М. Поляков, сообщил ему 3 октября 1964 г., что так как ранее российский ГУ ПОНР не поддерживал тесных связей с молдавским, в связи со значительным объемом писем из Молдовы с просьбами устроиться на работу в разных экономических регионах России, он просит информацию о моральных и служебных качествах претендентов, а также представления целой серии документов: заявление о приеме, личная карточка учета кадров, автобиография, справка о состоянии здоровья претендента и (отдельно) членов его семьи. Все это надо было отправить ГУ ПОНР РСФСР для рассмотрения, и в случае одобрения претендент должен был прибыть в Москву с личными документами (паспорт, диплом, железнодорожный билет, сопроводительное письмо, в котором указывалось на основании какого документа, куда и на какую работу он направляется)⁶¹.

Все больше проблем доставлял молдавскому ГУ ПОНР и процесс переселения молдавских семей за пределы республики. Так, Павлодарский облисполком внезапно отказался принять сразу 500 семей из Молдовы, ссылаясь на «некачественный» оргнабор. В связи с этим зам. председателя Совета Министров МССР А. Коробчану отправил 17 августа 1964 г. письмо председателю Совмина Казахстана Д. Кунаеву, в котором в довольно резком тоне протестовал против такого решения. Коробчану отметил, что в прежние годы Павлодарская область приняла в общей сложности 10 000 семей из Молдовы и ни разу от властей этой области не было ни единого протеста. Учитывая, что климатические условия Молдовы и Павлодарской области являются идентичными, Коробчану настаивал на переселении 500 семей в этот казахский регион⁶². В силу всех этих причин план 1964 г. по переселению семей был выполнен с большим трудом (500 семей из 500 требуемых), но «зато» удалось несколько перевыполнить план по оргнабору (3 000 человек) – было набрано и отправлено 3 116 человек, из которых 2 967 в Казахстан и 149 в совхоз «Светлинский» Алтайского сельхозуправления (железнодорожная станция Бийск)⁶³.

⁶⁰ ANRM, d. 81, ff. 107-108, 183.

⁶¹ ANRM, d. 81, ff. 152-153.

⁶² ANRM, d. 81, f. 133.

⁶³ ANRM, d. 81, ff. 210-211.

В 1965 г. оба плана – по оргнабору и переселению – остались прежними: 3 500 человек по оргнабору и 500 семей по переселению. Но в связи с сокращением кадровых ресурсов республики и с необходимостью направлять рабочих на строительство собственных предприятий, В. Дамаскин просил 29 мая 1965 г. Н. Комбарова, который был назначен новым начальником ГУ ПОНР Казахстана, сократить план оргнабора на 1966 г. до 3 000 человек, сохранив в то же время план по переселению на уровне 500 семей (также в Павлодарскую область). Все же Дамаскин предупредил коллегу, что в случае, если казахские предприятия будут настаивать на том, чтобы им не посылали женщин и женатых мужчин, то не получат ни единого человека. Он протестовал против увеличения оргнабора для «Главцелинстроя», который до сих пор не заплатил за набор рабочих для него, произведенный в 1964 г. и не обеспечивал приезжающих рабочих жильем⁶⁴.

К середине 1960-х нужду в молдавской рабочей силе стали испытывать и в других республиках. Заместитель председателя Совета Министров Туркмении, О. Оразмухаммедов, сообщил 27 мая 1965 г. А. Диордице, что в этой республике развернулось масштабное строительство предприятий химической промышленности, энергетики, строительство зданий и помещений в целинных совхозах зоны Каракумского канала. В связи с острой нехваткой рабочей силы Правительство Туркмении попросило в порядке исключения набрать для него 200 молдавских рабочих. А. Диордица указал В. Дамаскину внести соответствующие предложения на очередном заседании Правительства МССР. Однако В. Дамаскин 12 июня 1965 г. отклонил эту просьбу, ссылаясь на то, что план на второе полугодие и так составляет 53,2% от годового, и к тому же к 10 июня 1965 г. выполнен всего на 32,8%⁶⁵.

Как и в прежние годы, нашлось множество причин для объяснения того, почему не был выполнен план оргнабора: отсутствие контроля за деятельностью уполномоченных, самоуправство председателей колхозов, которым заключение договоров с другими организациями, тем более располагавшимися вне Молдовы, было крайне невыгодно, ввиду потери рабочих рук, и они всячески мешали отъезду колхозников; неравномерное планирование, когда на одно полугодие приходилось значительно больший объем отправляемых, чем на другое; отказ принимать женщин и платить за услуги по оргнабору и т.д. Но среди них появились и новые, связанные с ростом уровня жизни в Молдове и начавшимся его прибли-

⁶⁴ ANRM, d. 85, ff. 47, 60, 64.

⁶⁵ ANRM, d. 85, ff. 70, 80, 96.

жением к среднесоюзному: быстрый рост экономики Молдовы, значительное увеличение реальной зарплаты рабочих и колхозников, которые к 1965 г. в целом достигли казахского уровня. Все эти «препятствия», которые вызвали неуклонное сокращение желающих покинуть Молдову, были замечены руководством ГУ ПОНР МССР и теперь уже официально признавались в его сообщениях в ЦК КПМ и Совет Министров МССР⁶⁶.

Несмотря на все эти «невзгоды», Дамаскин продолжал «заботиться» о том, чтобы число отправляемых им молдавских рабочих все-таки росло, отклоняя только чрезмерные претензии. 11 сентября 1965 г. А. Дамаскин напомнил казахскому коллеге Н. Комбарову, что ГУ ПОНР МССР уже выполнил план 8 месяцев и не имеет возможности за оставшееся время отправить в Казахстан еще 1 800 человек, предложив принять «всего» 1 000. Однако Дамаскин выдвинул и свое требование – чтобы впредь семьи переселяемых направлялись в Кустанайскую, Кокчетавскую область и Целинный край вместо Павлодарской области, откуда стал расти поток семей, возвращавшихся обратно в Молдову⁶⁷.

Хотя ГУ ПОНР МССР не мог положительно ответить на множество запросов об отправке рабочей силы, постоянно поступавших тогда из Казахстана (например, 16 августа 1965 г. зам. председателя Совета Министров Казахстана С. Симаков обратился к молдавским властям прислать еще 1 300 рабочих, под предлогом тяжелого положения в строительной отрасли, с условием отправить их немедленно – в августе-сентябре 1965 г.). 9 декабря 1965 г. А. Дамаскин лично отправил Правительству МССР просьбу разрешить набрать 400 человек для школ сельхозмеханизации Актюбинской области, за счет плана оргнабора на 1965-1966 гг.⁶⁸.

Нехватка желающих выехать из Молдовы, которая стала ощущаться в республике, повлияла на ход выполнения планов по оргнабору: в 1965 г. было набрано «всего» 3 132 человека из 3 500, а по переселению – 468 из 500 семей (93,5%)⁶⁹.

1966 год был отмечен в истории ГУ ПОНР МССР новым крупным скандалом. В. Дамаскин пожаловался министру строительства Казахстана М. Курганову на действия треста «Казмедьстрой», руководство которого отказалось принять группу строителей из Молдовы, так как они «не внушали доверия ввиду их стажа работы». Учитывая, что казахские стройуправления продолжали требовать холостых мужчин, а ГУ ПОНР

⁶⁶ ANRM, d. 85, ff. 92, 98, 109.

⁶⁷ ANRM, d. 85, ff. 187-188.

⁶⁸ ANRM, d. 85, ff. 113, 151.

⁶⁹ ANRM, d. 85, ff. 155, 158-159.

МССР становилось все труднее отправлять группы рабочих, Дамаскин требовал, чтобы М. Курганов издал распоряжение, чтобы из общего числа принятых одиноких мужчин-строителей было бы не менее 20%, а число женщин равнялось числу мужчин⁷⁰.

В своем ответе зам. начальника ГУ ПОНР Казахстана А. Абишев общал, что он отправил жалобу отвергнутых казахскими властями Минстрою этой республики и его заверили, что впредь такое не повторится, в особенности в отношении женщин (кроме тех трестов, где запрещался женский труд, в частности, трест «Иртышуглестрой»). Однако он отказался обеспечить жильем уже прибывших с семьями молдавских рабочих, так как это можно сделать только в «хорошо оборудованные общежития», а выделение квартир осуществляется для этой категории лиц «на общих основаниях»⁷¹.

Со своей стороны, начальник «Главцентростроя» Я. Гиммельфарб сообщил 3 мая 1966 г. В. Дамаскину, что подчиненные ему тресты не имели права обращаться к нему с жалобами, так как это нарушение субординации. Гиммельфарб отказался принять протест Дамаскина по поводу увольнения группы молдавских рабочих, так как, по его словам, они были уволены за неявку на работу, а один – потому что уже пребывал на пенсии. Он обратил внимание В. Дамаскина на то, что многие молдавские рабочие покидают Казахстан, убедившись в каких условиях они будут жить, даже не приступив к работе, и потребовал впредь внимательнее подбирать кадры⁷².

Чтобы обосновать невозможность посылать новые потоки рабочих, ГУ ПОНР МССР был вынужден приводить одни и те же аргументы как предприятиям, так и разным контролирующим организациям (например, ЦСУ МССР)⁷³. Однако помощь пришла с неожиданной стороны. Управляющий трестом «Западкаэлеватормельстрой» Ф. Ларионов, отметив острую нехватку рабочей силы из Молдовы в руководимой им организации, в то же время сообщил Управлению труда и зарплаты Госплана СССР о том, что условия, в которых вынуждено работать ГУ ПОНР МССР, являются абсолютно невыносимыми. План, писал Ларионов, и не может быть выполнен, потому что ГУ ПОНР МССР не имеет даже права делать объявления о наборе по радио и телевидению. Ответственность за это несет ЦК КПМ. ГУ ПОНР имеет только возможность делать короткие сообщения и публиковать небольшие заметки в печати, но в большинстве случаев не

⁷⁰ ANRM, d. 86, f. 13.

⁷¹ ANRM, d. 86, ff. 65-67.

⁷² ANRM, d. 86, ff. 74-77.

⁷³ ANRM, d. 86, f. 117.

поддерживается руководством Молдовы⁷⁴ (это обстоятельство говорило о скором окончании карьеры В. Дамаскина в Управлении).

Однако рабочая сила из Молдовы продолжала пользоваться спросом. Значительное количество рабочих было набрано для оказания помощи Ташкенту, который сильно пострадал от мощного землетрясения 1966 года – для этого глава Правительства МССР А. Диордица разослал в горисполкомы и райисполкомы специальное указание (по просьбе узбекских властей, молдавские рабочие набирались на срок не менее 2 лет: по 75 штукатуров и маляров, 65 плотников, 50 строителей и т.д.⁷⁵. 100 молдавских рабочих запросили из Туркмении, где рос объем капитального строительства. Продолжались просьбы прислать рабочие руки в Казахстан, начальник ГУ ПОНР которого Н. Комбаров просил сразу 600 человек в связи с невыполнением плана оргнабора за первые 9 месяцев 1966 г. и т.д. На обращения Министерства сельского строительства Казахстана и того же Ларионова В. Дамаскин 27 июня 1966 г. ответил, что создалась крайне сложная ситуация с оргнабором, ввиду отказа жителей Молдовы ехать в другие республики и необходимости в рабочих для строительных организаций самой Молдовы. Он добавил, что ни зарплата, ни условия проживания в Молдове не уступают уже казахским. Тем не менее Дамаскин все же формально пообещал, что предпримет все возможные меры. По этим же причинам ГУ ПОНР МССР не смог отправить 1 500 юношей и девушек в ПТУ Актюбинской области по запросу зам. председателя Актюбинского облисполкома Х. Бектурганова (на стройках Молдовы не хватает рабочих, нужны строители для Ташкента, для множества других предприятий и т.д.)⁷⁶.

Но и теперь, признав, что ситуация с оргнабором и переселением стала крайне сложной, ГУ ПОНР МССР все же отправил Отделу труда и зарплаты Госплана МССР письмо с просьбой сохранить на 1966-1970 гг. план по оргнабору в размере 3 500 человек и по переселению в Казахстан в размере 500 семей (и в том, и в другом случае – ежегодно)⁷⁷.

Но из-за продолжавшегося «осложнения» ситуации и растущего числа отказов покинуть Молдову, оба указанных плана были сорваны уже в 1966 г. По оргнабору было отправлено «только» 2 753 человека (78,6%), и переселено «всего» 395 семей вместо 500 (78%)⁷⁸.

⁷⁴ ANRM, d. 86, ff. 78-79.

⁷⁵ ANRM, d. 86, ff. 107, 131, 138, 141-143.

⁷⁶ ANRM, d. 86, ff. 110-111, 138, 152, 161.

⁷⁷ ANRM, d. 86, f. 113.

⁷⁸ ANRM, d. 86, ff. 194-195.

Заместитель начальника ГУ ПОНР МССР Л. Рачинский вновь сообщил (на сей раз промышленному отделу ЦК КПМ) о невыполнении этого плана из-за отсутствия необходимых условий для проживания в строительной отрасли Казахстана, отметив при этом, что уровень жизни и зарплата в Молдове уже выше казахских. Эти аргументы позволили сократить план оргнабора на 1967 год до 3 000 человек, сохранив, однако, на уровне 500 ежегодно число переселяемых семей⁷⁹.

Эти документы стали, по существу, последними в истории ГУ ПОНР МССР. Времена изменились и теперь возникла необходимость в более серьезном решении вопроса трудовых ресурсов, нежели примитивный набор и отправка жителей республики вместе с семьями в разные регионы СССР. Было необходимо рационально планировать и точно рассчитать количество свободных рабочих рук, которыми располагала республика, проводить научный анализ перспектив этого процесса в Молдове (в рамках ГУ ПОНР предпринимались только попытки осуществить эту работу). Поэтому постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР № 970 от 22 декабря 1966 г. «О мерах по обеспечению дальнейшего роста производительности труда в промышленности и строительстве», Указами Президиума Верховного Совета МССР № 1023-1024-VI от 7 февраля 1967 г. вместо Главного управления по переселению и оргнабору рабочих был создан Госкомитет по трудовым ресурсам Молдавской ССР. Председателем был назначен Александр Баркаръ, заместителем председателя – Вера Сибряева⁸⁰.

В соответствии с этими решениями Совет Министров МССР принял 25 февраля 1967 г. Постановление № 71, которым ликвидировал ГУ ПОНР, передав его функции, персонал и всю материальную базу новому Госкомитету, который был уполномочен вместе с Министерством финансов и Госпланом МССР выдвинуть правительству республики предложения относительно структуры и числа сотрудников Комитета, его уполномоченных в городах и селах. Разрабатывать научную базу рационального использования рабочей силы должен был теперь Институт экономики АН МССР. Горисполкомы и райисполкомы были обязаны оказывать помощь Комитету в использовании рабочей силы, обеспечивая его сотрудников служебными помещениями, средствами связи и т.д. Госкомитет был обязан вовремя издавать информационные бюллетени, агитационные и другие материалы⁸¹.

Распоряжением Правительства МССР № 215р от 8 апреля 1967 г. была утверждена структура и кадровый состав Госкомитета по трудовым ре-

⁷⁹ ANRM, d. 86, ff. 182-183; d. 102, f. 18; d. 164, f. 20.

⁸⁰ ANRM, d. 102, ff. 11-12; d. 177, f. 1.

⁸¹ ANRM, d. 102, ff. 19-20.

сурсам, в том числе пункта сбора будущих рабочих (он содержался за счет затрат на оргнабор и операционных расходов). Новая структура Госкомитета была следующей: председатель, заместитель председателя, старший инспектор по информации, старший инспектор по кадрам и спецработе; Отдел по учету трудовых ресурсов: начальник отдела, 3 старших экономиста, 1 экономист; Отдел размещения рабочей силы: зав. отделом; 2 старших инженера-экономиста; 1 инспектор; Отдел оргнабора и переселения: зав. отделом – зам. председателя Госкомитета; 2 старших инспектора; 2 инспектора. Бухгалтерия: главный бухгалтер, старший бухгалтер, счетчик-кассир. Канцелярия: начальник; секретарь-машинистка, уборщица, шофер автомашины, 35 уполномоченных, в том числе 3 по Кишиневу, по 1 в Тирасполе, Бендерах, Бэлць, 29 в районах. Всего – 61 человек⁸².

Цели нового Комитета были изложены в записке А. Баркаря, адресованной А. Диордице и Правительству СССР 29 июня 1967 г. Они были следующими: изучение ситуации, сложившейся с ресурсами рабочей силы в районах и городах республики; разработка мер по рациональному использованию местных трудовых ресурсов; достижение полной рабочей занятости того населения, которое не работает в общественном хозяйстве; разработка мер по подготовке и переподготовке кадров. Для решения этих проблем А. Баркаря просил создать 2 лаборатории (13 сотрудников)⁸³.

Подводя итоги периоду существования Главного управления по переселению и оргнабору МССР (декабрь 1954 – февраль 1967 гг.), необходимо отметить, что по сравнению с 1947-1954 гг. «география» его деятельности существенно сузилась. В 1948-1954 гг. по оргнабору было отправлено 66 000 человек – на Волгоградскую ГРЭС, Волгоградский тракторный и металлургический заводы, Завод по строительству машин для тяжелого машиностроения (Кривой Рог), Луганский машиностроительный завод, Завод «Азовсталь» (Николаев), в города Севастополь, Новороссийск, Свердловск (ныне Екатеринбург), плюс до 10 000 семей и т.д., в 1954-1966 гг. было отправлено еще 62 000 человек по оргнабору и 13 000 семей по переселению (более 50 000 человек), но подавляющая их часть была направлена в одном направлении – Казахстан, и только незначительное количество – в другие регионы СССР⁸⁴. Во второй половине 1950-х, а особенно в 1960-е гг. выполнять планы по оргнабору и переселению удавалось со все большим трудом, как из-за растущих требований к качеству присылаемых рабочих в Казахстане, так и в силу постепенного улучшения экономичес-

⁸² ANRM, d. 102, ff. 55-57.

⁸³ ANRM, d. 131, f. 107.

⁸⁴ A se vedea: ANRM, d. 102, f. 93; d. 131, ff. 124-125.

кой ситуации в самой Молдове. Это вынуждало руководство ГУ ПОНР МССР искать все новые аргументы для обоснования все учащавшихся срывов в выполнении утвержденных планов.

Rezumat

În perioada de cercetare, geografia activității Direcției generale pentru strămutarea și recrutarea organizată a muncitorilor de pe lângă Sovietul Miniștrilor al RSSM (1955-1967) se reduce radical – în mare parte la frontierele geografice ale Kazahstanului. În afara celor trimiși prin recrutare organizată, diferite categorii ale populației erau îndemnate să plece în Kazahstan prin „chemări obștești”, în special tineretul și muncitorii calificați. Majoritatea celor recrutați erau trimiși în Kazahstan cu trenuri de pasageri, care mergeau spre locul de destinație 6-7 zile, iar o parte dintre ei – și cu trenuri de marfă. În a doua jumătate a anilor 1950 și, în special, în anii 1960, îndeplinirea planurilor de recrutare și strămutare organizată se obținea cu eforturi tot mai mari. Cauzele erau atât creșterea cerințelor față de calificarea muncitorilor trimiși în Kazahstan, cât și îmbunătățirea treptată a situației economice în Moldova. Conducerea Direcției era nevoită să caute noi explicații pentru neexecutarea planurilor aprobate, care devenea tot mai frecventă. Propriile cerințe, tot mai stricte pentru selectarea cadrelor, schimbarea permanentă a regulilor de primire a muncitorilor erau înaintate Direcției din RSSM de către conducerea Kazahstanului, a Federației Ruse și a altor republici unionale. Îndeplinirea acestor solicitări devenea tot mai dificilă, pentru că numărul de funcționari ai Direcției fusese redus considerabil. Mai mult ca atât, unele republici au încetat să achite Moldovei sumele necesare pentru strămutarea muncitorilor, ceea ce putea să oprească acest proces. Direcția se confrunta cu mai multe probleme din cauza atitudinii pasive sau chiar ostile a conducătorilor colhozurilor și ai întreprinderilor din Moldova, care la fel aveau nevoie de muncitori. Din toate aceste considerente, recrutarea muncitorilor pentru alte republici a devenit în Moldova, spre mijlocul anilor 1960, o problemă tot mai complicată. Se creau condiții pentru schimbarea atitudinii față de selectarea cadrelor, planificarea strategică și calcularea forțelor de muncă disponibile, pentru efectuarea unei analize profunde a perspectivelor procesului de strămutare organizată. De aceea, prin hotărârea Guvernului RSSM nr. 71 din 25 februarie 1967, Direcția generală pentru strămutarea și recrutarea organizată a muncitorilor a fost transformată în Comitetul de Stat pentru Resursele de Muncă pe lângă Sovietul Miniștrilor al RSSM, în frunte cu experimentatul funcționar de partid A. Barcari. Începe o nouă etapă în istoria structurilor de strămutare organizată din Moldova.

Cuvinte-cheie: strămutare și recrutare organizată, muncitori, RSSM, Kazahstan.

Analiza patrimoniului modernist-socialist în Republica Moldova prin patru studii de caz

Dumitru RUSU

Abstract

Buildings of historical value are gradually disappearing under the idle eyes of passive authorities. The purpose of this research is to analyze and describe what steps are necessary in order to include the valuable socialist modernist architecture from the Republic of Moldova in the world architectural heritage. Field data presenting the current state of 4 socialist modernist landmarks in the Republic of Moldova found these buildings in an advanced state of decay and requiring immediate intervention. The most effective way to improve the state of such historical buildings is to create an appropriate legislation that would include them in the global heritage network.

Keywords: socialist modernism, world architecture, global patrimony, modernist heritage.

Fig. 1. Ciroul din Chișinău, inaugurat în 1981 (BACU:2015)¹

1. Context

Modernismul socialist este o abordare a arhitecturii specifică țărilor din fostul bloc socialist în perioada 1955-1991, ce este insuficient tratată în lucrările de istoria arhitecturii. Orientările moderniste din perioada 1955-1991 au fost în conformitate cu evenimentele istorice care au dus la adoptarea acestei noi abordări în arhitectură. În contextul socialist, tendințele moderniste s-au manifestat datorită influențelor în sfera profesioniștilor, penetrând frontierele și limitele impuse de sistemul ideologic.

---

¹ BACU department foto, 2015, ©B.A.C.U.

În anii 1955-1970 a existat o dezvoltare urbană importantă în RSSM, datorită industrializării. Acest fapt s-a manifestat în toate orașele și centrele raionale (de exemplu Bălți, Cahul și Tiraspol). În orașele mari și mijlocii, printre care și Chișinău, cartierele de locuințe colective (microraioane) edificate în această perioadă se întindeau pe mari suprafețe și cuprindeau toate dotările complementare locuirii. Specialiști din URSS erau cooptați pentru a participa la proiectul de dezvoltare a RSSM. În anul 1963 a început elaborarea planului urbanistic general al municipiului Chișinău. Colectivul de elaborare făcea parte din cadrul Moldgiprostroy (Institutul de Proiectare din RSSM), sub conducerea arhitecților Robert Kurtz și Simion Șoihet, cu participarea lui Anatoly Kolotvkin, împreună cu Institutul de Proiectare din Kiev. Acest plan a fost aprobat de consiliul orașenesc ca strategie de dezvoltare a urbei până în 1980. Unele dintre cele mai importante clădiri asociate arhitecturii modernist-socialiste au fost construite în această perioadă.

Obiectivul principal al strategiei de dezvoltare a orașului ar trebui să fie păstrarea contextului urban moștenit și adaptarea acestuia la noile condiții de dezvoltare. Din păcate, în prezent, în Republica Moldova, în special în orașul Chișinău, multe clădiri modernist-socialiste sunt abandonate sau se găsesc într-o stare avansată de degradare (restaurante, magazine, stadioane, bazine de înot, parcuri și alte spații de agrement și-au atins limita de degradare).

Vandalism și pregătiri pentru demolări se întâmplă și astăzi în Chișinău: fostul complex mixt de locuințe colective de pe fostul Bulevard al Păcii (astăzi, bulevardul Dacia) – stare intermediară de degradare; Centrul pentru Tineret „I. A. Gagarin” – stare avansată de degradare, cu risc ridicat de demolare; Cinematograful Moscova – complet reconstruit; rețeaua de stații de autobuz construite pe traseul flăcării olimpice la sfârșitul anilor '70, cu ocazia organizării Jocurilor Olimpice 1980 de la Moscova, și multe altele.

În perioada socialistă fondul construit a înregistrat o creștere considerabilă, acesta fiind motivul pentru care în prezent aceste clădiri reprezintă o mare majoritate în orașele din fostul bloc socialist. În cazul în care aceste zone urbane nu sunt protejate ca un întreg, imaginea totală a orașului va avea de suferit. De aici a pornit ideea de a milita pentru protejarea, restaurarea și reabilitarea clădirilor modernist-socialiste: dorim să conservăm valoarea istorică și, de asemenea, să îmbunătățim imaginea urbană de ansamblu.

Prioritățile actuale privind protejarea patrimoniului construit în Republica Moldova sunt conservarea identității culturale naționale și locale. Patrimoniul construit al Republicii Moldova cuprinde obiective diverse: de la așezări din perioada preistorică până la clădiri din secolul XX.

Conacul lui Manuc-Bei (sec. XIX) și Cetatea Soroca (sec. XV) sunt exemple recente de restaurare inadecvată a patrimoniului construit – finalizate în 2015.

Doar pentru restaurarea Conacului Manuc-Bei au fost acordați peste 2.000.000 de euro din fondurile europene. Dar patrimoniul modernist-socialist este ignorat în totalitate.

Dacă privim situația economică și politică din prezent, putem prevedea un viitor întunecat pentru clădirile modernist-socialiste – multe dintre ele sunt în proces de demolare forțată sau de reabilitare neadecvată. Cea mai mare problemă este faptul că multe clădiri sunt înconjurate de structuri parazitare sau sunt reabilitate folosind materiale de proastă calitate, care nu afectează numai siguranța viitorilor chiriași, ci și imaginea orașului. În același timp, există resentimente în societate referitoare la arhitectura acestei perioade, din cauza politicilor implementate de autorități în epoca socialistă. De multe ori, acest patrimoniu nu este perceput pentru ceea ce reprezintă ca obiecte arhitecturale sau ansambluri urbanistice, ci doar ca rezultat al unor politici defectuoase.

2. Starea actuală a patru obiective de patrimoniu neprotejat din Chișinău

Asociația Birou pentru Artă și Cercetare Urbană militează în prezent, printr-o serie de activități, ca patru clădiri din Chișinău să fie recunoscute și clasate ca monumente istorice de arhitectură.

1) Blocul-turn de locuințe colective pentru familii mici Romanița

Cu o înălțime de cca 77 de metri, turnul supranumit Romanița a fost cea mai înaltă clădire din Chișinău. Funcțiunea sa principală este de locuire – apartamente pentru familii mici –, iar regimul de înălțime constă din două nivele subterane, parter și 22 de etaje. Clădirea a fost construită în perioada 1976-1986 de arhitectul Oleg Vronski și inginerul Alexandru Marian, cu participarea lui Oleg Blogu, Serghei Crani, N. Rebenko și P. Feldman. În ceea ce privește structura de rezistență, clădirea este o realizare importantă a anilor 1970-80. Primele două niveluri erau destinate funcțiilor de comerț și servicii, urmate de două etaje tehnice, iar ultimele două erau destinate unei terase pentru vizionarea panoramei orașului și amplasarea unor instalații de ventilație. Toate unitățile de locuit de pe toate cele 16 niveluri destinate locuirii sunt proiectate și construite în consolă, sporind astfel imaginea zveltă a clădirii – o formă rară pentru acea vreme.

Deși în prezent clădirea are funcțiunea de imobil de locuințe, tipologia de locuire din perioada socialistă nu mai corespunde cu standardele de locuire actuale. În afară de acest aspect, încă de la primul contact vizual imobilul se prezintă ca un mediu insalubru și nepotrivit pentru funcțiunea pe care o găzduiește, din cauza stării avansate de degradare și a intervențiilor parazitare.

Fig. 2. Romanița și complexul Spitalului Republican (BACU:2013)²

În prezent, clădirea este deținută de două entități diferite: una publică și una privată. Împărțirea spațiului nu mai corespunde nevoilor locatarilor. De aceea, unii dintre ei au transformat spațiul în mod ilegal, construind extinderi improvizate ale balcoanelor existente. Acest tip de intervenții încarcă clădirea structural și, deoarece sunt neautorizate, nu putem anticipa comportamentul lor în timp; de asemenea, au fost utilizate materiale de calitate foarte proastă, ceea ce sporește riscul accidentelor. Tâmplăria, ferestrele și terasele exterioare, precum și finisajele și instalațiile interioare au fost vandalizate.

A fost elaborată o propunere de restaurare și refuncționalizare a Blocului-Turn Romanița într-un sanatoriu, ca parte a Spitalului Republican, dar nu există fonduri și nici interes în această direcție.

Cercul de Stat (Chișinău)

Clădirea Cercului de Stat din Chișinău a fost proiectată în 1981 de arhitecții Ala Kiricenko și Simion Șoihet în colaborare cu inginerii A. Snipelishsky și T. Gryunov. La 22 iunie 1999, basorelieful instalat pe clădirea Cercului din Chișinău a fost inclus în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat, aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova. Cercul din Chișinău deținea recordul de până la 57 de spectacole pe an, cu un personal de

² BACU department foto, 2013, ©B.A.C.U

Fig. 3. Circul de Stat din Chișinău (BACU:2013)³

circa 60 de oameni. După destrămarea URSS, activitatea sa a continuat, chiar dacă într-un ritm mai scăzut. Din anul 2004, Circul de Stat din Chișinău și-a sistat activitatea din cauza necesității unor lucrări de renovare. După o reorganizare în 2006 din întreprindere de stat în societate pe acțiuni, este cedat printr-un contract de uzufruct în 2007 către o companie cipriotă, care nu și-a respectat obligațiile, pentru ca în 2011 să fie naționalizat.

În prezent clădirea Circului se află într-o stare avansată de degradare, dar structura de rezistență este în bună stare. O parte din plăcile de marmură de pe fațadă au dispărut, iar basorelieful de la intrarea principală este pe cale să se prăbușească. Clădirea necesită o intervenție de urgență, neputând fi utilizată în prezent. Reprezentațiile se țin în Arena Mică, inițial folosită pentru repetiții, care a fost transformată în scenă temporară din 2014. Arena mare este utilizată în prezent ca spațiu temporar de expunere a unor dinozauri din plastic.

³ BACU department foto, 2014, ©B.A.C.U.

Hotelul Național

Fostul Hotel Inturist, actualmente Hotelul Național din Chișinău, a fost finalizat în anul 1974 și a fost proiectat de arhitecții Alexei Gorbuntsov și Valeri Shalaginov. Hotelul Național a făcut parte până în 1992 din rețeaua hotelieră sovietică Inturist, iar în perioada 1992-2006, când a fost privatizat, a făcut parte din patrimoniul statului. Cu o înălțime de 15 etaje, acesta a fost unul dintre cele mai reprezentative hoteluri din Chișinău, gazda celor mai fastuoase petreceri, destinate turiștilor și oficialităților din străinătate.

În prezent hotelul este părăsit și se află într-o stare avansată de degradare. Demersul de clasare este corelat cu proiectul urmărit de autoritățile locale de a rezolva problema juridică a privatizării, noul proprietar tergiversează de 10 ani reabilitarea construcțiilor, neîndeplinindu-și angajamentul, încercând chiar să facă lucrări de demolare. Din aceste considerente, una dintre soluțiile pentru salvarea obiectivului constă în renaționalizarea sa. În prezent clădirea nu mai este folosită și, deoarece nu se mai asigură paza, hotelul a fost ocupat de persoane fără adăpost, devenind un spațiu insalubru.

În interiorul clădirii tencuiala a fost distrusă, tâmplăria interioară a dispărut și o mare parte dintre ferestrele exterioare sunt sparte. Balustradele scărilor interioare și mobilierul camerelor de cazare fie au fost distruse, fie au dispărut. Proiectul de clasare a Hotelului Național ar fi o intervenție oportună cu implicații majore, care se încadrează în direcția de dezvoltare a zonei și ar aduce beneficii comunității locale.

Fig. 4. Fațada principală a Hotelului Național (BACU:2014)⁴

⁴ BACU department foto, 2014, ©B.A.C.U.

Hotelul Cosmos

Are o înălțime de P+19 etaje, fiind unul dintre cele mai înalte hoteluri din RSSM din perioada socialistă. A fost proiectat de arhitecții Boris Banykin și Irina Kolbayeva, iar construcția a durat nouă ani, din 1974 până în 1983, când a fost dat în exploatare. Hotelul nu mai funcționează la întreaga sa capacitate și nici nu corespunde standardelor actuale de confort. În 2007, Confederația Națională a Sindicatelor din Moldova a vândut la licitație Hotelul Cosmos la un preț subevaluat, iar tranzacția face obiectul unei anchete penale. Situația neclară din punct de vedere juridic pune în pericol integritatea monumentului.

Pe lângă aceasta, proprietarul actual dorește să demoleze hotelul și să construiască altul nou. Propunerea de restaurare și de includere în Registrul monumentelor istorice a Hotelului Cosmos este o intervenție oportună, ce vizează amenajări strict necesare funcționării clădirii în condiții moderne de confort, pe cât posibil cu o afectare minimă a substanței originale.

Finisajele sunt deteriorate în cele mai multe din camerele de cazare, în băi placajele ceramice și dotările sanitare sunt degradate. Structuri parazitare au fost construite în jurul hotelului, afectând caracteristicile arhitecturale inițiale.

Fig. 5. Fațada principală a Hotelului Cosmos. (BACU:2014)⁵

⁵ BACU department foto, 2014, ©B.A.C.U.

3. Soluțiile propuse

Fig. 6. Chișinău, fondul construit actual (BACU:2014)⁶

Programul „Modernismul socialist” face parte dintr-o inițiativă a Asociației B.A.C.U. (website-ul Asociației: www.bacu.ro). Demersul asociației noastre este axat pe protejarea patrimoniului construit din limitele fostului bloc socialist. În acest sens, milităm pentru protejarea arhitecturii specifice perioadei modernismului socialist din anii 1955-1991, urmărind protecția, monitorizarea, cercetarea, conservarea construcțiilor și ansamblurilor valoroase din acea perioadă, incluzând monumente, clădiri, parcuri, scuaruri, întregi cartiere și zone verzi amenajate etc.

Luăm în considerare și situația juridică incertă, complexă, a majorității acestor clădiri moderniste, dar acest aspect, deși împiedică derularea proiectului într-un ritm firesc, nu ne descurajează. Starea în care se află aceste obiective lasă de dorit. Prin inițiativele noastre se vrea disciplinarea stilistică, arhitectonică și implicarea, în acest proces atât a autorităților locale, cât și a societății civile, astfel încât să se conștientizeze valoarea arhitecturală a edificiilor, planificarea urbană și a țesuturilor social și cultural care încă există. În prezent lucrăm la propuneri de revitalizare pentru câteva obiective construite în perioada modernismului socialist din orașe/municipii ale României și ale Republicii Moldova, având ca scop eliminarea construcțiilor parazitare, interzicerea închiderii bal-

⁶ BACU department foto, 2014, ©B.A.C.U.

coanelor, oprirea reabilitărilor necorespunzătoare, eliminarea publicității agresive de pe fațadele edificiilor și, în final, clasarea și listarea cartierelor, clădirilor, complexelor recreative, parcurilor ș.a.m.d.

Arhitectura perioadei socialiste, mai exact orientările moderniste din perioada 1955-1991, reprezintă o tendință aparte în evoluția arhitecturii din spațiul geografic al fostului bloc socialist. Acest fapt este tot mai des recunoscut la nivel internațional, prin crearea unor comunități științifice (Comitetul Științific Internațional al ICOMOS pentru Patrimoniul Secolului 20⁷), prin abordarea unor teme legate de arhitectura din țările fostului bloc socialist în cercetările doctorale de la diverse universități și prin crearea unor comunități active pe platforme online, ce reunesc persoane interesate de construcțiile edificate în această perioadă în spațiul socialist. Astfel, programul de cercetare „Modernismul socialist” inițiat de B.A.C.U. se înscrie într-un context mai larg de conștientizare a valorii arhitecturii edificate în a doua jumătate a secolului XX în fostele țări socialiste, până acum ignorată de critica și istoriografia internațională.

4. Concluzii

În acest context, se impune schimbarea legislației privind protejarea patrimoniului construit din perioada socialistă, care nu funcționează, cel puțin în Republica Moldova. În situația dată, ne preocupă elaborarea unei propuneri de proiect legislativ pentru păstrarea acestei arhitecturi și a atmosferei specifice, proiect care va viza conservarea patrimoniului construit, stabilirea unor direcții de revitalizare și, în final, realizarea și implementarea unor proiecte de conservare a edificiilor care sunt într-o stare avansată de degradare.

Unul dintre demersurile inițiate în cadrul programului „Modernismul socialist” constă în inițierea procedurii de clasare a celor patru clădiri reprezentative ale modernismului socialist din Chișinău, prezentate mai devreme. Având în vedere cele expuse anterior, precum și faptul că obiectivele se află într-o stare medie de degradare (nu sunt necesare intervenții structurale), propunem clasarea de urgență în Lista monumentelelor istorice a Turnului de Locuințe Colective pentru Familii Mici Romanița, a Hotelului Național, a Hotelului Cosmos și a Circului de Stat din Chișinău. Deși vechimea construcțiilor nu prezintă un criteriu important în analiza valorii istorice în acest moment, calitățile arhitecturale ale edificiilor, coerența planimetrică și structurală conferă o valoare mare clădirilor. De asemenea, construcția edifi-

⁷ The ICOMOS Twentieth Century Heritage International Scientific Committee (ISC20C) / Le Comité scientifique international sur le patrimoine du 20e siècle (ISC20C) de l'ICOMOS.

Fig. 7. Porțile orașului Chișinău dinspre Aeroport (BACU:2013)⁸

ciilor evidențiază doctrina ideologică a perioadei socialiste, fiind reprezentative pentru modul de construire și conformare a clădirilor din programele de locuire colectivă, a construcțiilor dedicate spectacolelor (circ) și funcțiunii hoteliere din această perioadă.

Argumentul pentru introducerea acestor construcții în lista monumentelor istorice este susținut de faptul că politicile liberale promovate de autoritățile municipale de-a lungul ultimelor două decenii au neglijat patrimoniul arhitectural și urbanistic al orașului edificat în această perioadă. Astfel, o serie de clădiri cu importantă valoare arhitecturală nu se regăsesc în Registrul monumentelor istorice, aprobat în 1993 de Parlamentul Republicii Moldova, și se află într-o stare avansată de degradare.

Astfel, în octombrie 2016 membrii Asociației BACU au înaintat un dosar propunând includerea pe lista monumentelor istorice a patru clădiri reprezentative pentru perioada modernist-socialistă (1955-1991), și anume Circul de Stat din Chișinău, Turnul Romanița, Hotelul Național și Hotelul Cosmos. După mai multe discuții și tărăgănări la Ministerul Culturii de la acea vreme plus câteva scrisori de susținere transmise de colegii asociației din departamentul de patrimoniu al Berlinului și de la Institutul Național al Patrimoniului din România, dosarul nostru a rămas neexaminat, iar la finele anului 2018 era de negăsit.

⁸ BACU department foto, 2014, ©B.A.C.U.

Prin urmare, la solicitarea funcționarilor actuali ai Ministerului Educației, Culturii și Cercetării din Republica Moldova a fost redepusă o copie a demersului din 2016, astfel încât în ședința Consiliului Național al Monumentelor Istorice (CNMI) de la sfârșitul lui ianuarie 2019 cele patru clădiri au fost trecute pe lista de discuție.

Totuși, cu doar câteva ore înainte de întrunirea CNMI, toate cele patru clădiri au fost retrase de pe ordinea de zi, membrii Asociației BACU fiind anunțați printr-un mesaj telefonic că documentația necesită o reanalizare minuțioasă pentru a se lua o decizie privind includerea obiectivelor în Registrul monumentelor istorice. Abia la 8 august 2019, CNMI a votat unanim clasarea și includerea în Registrul monumentelor istorice a clădirii Circului de Stat din Chișinău, construită în 1981 (autor proiect – arh. Alla Kiricenko). Dosarul de clasare pentru Circul de Stat este primul dosar finalizat pozitiv de Asociația Obștească Birou pentru Artă și Cercetare Urbană (BACU). În următoarele săptămâni se așteaptă semnarea ordinului de clasare de către ministrul Educației, Culturii și Cercetării și includerea efectivă în Registrul monumentelor istorice.

De menționat că dosarul de clasare depus în 2016 urmărește includea în Registrul monumentelor istorice a încă trei clădiri reprezentative ale Chișinăului, printre care Turnul de Locuințe Colective Romanița (1986) – obturat recent de o construcție ridicată pe un teren ce până de curând servea unor funcțiuni utilitare orășenești; Hotelul Cosmos (1983) – împânzit de construcții parazitare; Hotelul National (1974) – pregătit de peste 10 ani pentru demolare. Dosarele clădirilor menționate au fost trimise pentru reanalizare la Direcția Patrimoniu a Ministerului Educației, Culturii și Cercetării, cu promisiunea că vor fi discutate după votarea Legii patrimoniului cultural.

Indiferent că este vorba despre compoziția arhitecturală, proporții, inovații din punct de vedere tehnologic sau modul în care s-au folosit elementele constructive, clădirile din perioada socialistă trebuie luate în seamă și analizate fără a fi raportate la condițiile istorico-politice ale perioadei în care au fost construite. Majoritatea se disting prin elemente, de multe ori originale, care sintetizează elemente din cultura și tradiția locală. Se evidențiază cele care pot fi reabilitate, care prin dimensiuni, funcțiune și amplasare pot fi reintroduse în circuitul urban și în care se pot desfășura activitățile culturale, sociale sau economice contemporane. O parte dintre aceste construcții, datorită funcțiunii și amplasamentului, dimensiunii și stării de conservare, pot fi reabilitate și reintroduse în circuitul funcțional. Acestea pot fi foarte ușor adaptate pentru a

găzdui activități culturale, administrative, sociale sau economice care să răspundă cerințelor actuale. În acest context, clasarea și inițierea programelor de restaurare a clădirilor modernist-socialiste, în prima fază a celor care sunt într-o stare avansată de degradare (datorită nevoii urgente de protejare a acestora), se dovedește a fi următorul pas care trebuie făcut pentru conservarea patrimoniului construit al Republicii Moldova.

Bibliografie

- A. V. Kolotovkin, S. M. Shoikhet, I. S. Eltmann. 1987. *Architektura Sovetskoi Moldavii = Architecture of the Soviet Moldavia*. 319 s.: zahlr. Abb. Moskva: Strojizdat.
- Г. А. Педаш, А. В. Колотовкин, И. С. Эльтман. 1973. *Архитектура Советской Молдавии*. Москва: Стройиздат.
- Katharina Ritter, Ekaterina Shapiro-Obermair, Dietmar Steiner, Alexandra Wachter. 2012. *Soviet Modernism. 1955–1991*. Ed. Park Books. Wien.
- Sebastian Muth, Frederik Wolf. 2009. *The linguistic landscapes of Chișinău: Forms and functions of urban public verbal signs in a post-Soviet setting*. Lancaster University Postgraduate Conference.

Rezumat

Clădiri de o valoare istorică incontestabilă dispar sub privirile pasive ale autorităților. Scopul acestei cercetări este de a găsi pașii necesari pentru includerea arhitecturii modernist-socialiste din Republica Moldova în patrimoniul arhitectural mondial. Datele din teren, care analizează starea actuală a patru repere modernist-socialiste din Republica Moldova, prezintă aceste clădiri într-o stare avansată de degradare, ce impune o intervenție imediată. Cea mai eficientă cale de a revitaliza aceste clădiri istorice este crearea legislației ce ar susține includerea acestora în patrimoniul mondial.

Cuvinte-cheie: modernism socialist, arhitectură mondială, patrimoniu global, patrimoniu modernist.

Launching Agricultural Land Reform in Republic of Moldova

John Todd STEWART

Abstract

The great majority of Moldova's agricultural land was decollectivized and privatized in the period 1995-2000 through the National Land Program, which was primarily financed by the U.S. Government. In this memoir, John Todd Stewart, who was U.S. Ambassador to the Republic of Moldova from 1995 to 1998, describes the origin and development of the "Land" program, which began with a single collective farm and rapidly expanded to all parts of the country.

Key-words: Republic of Moldova, agricultural land reform, land privatization.

Agricultural land reform was the most important project undertaken in Republic of Moldova during my tenure as U.S. Ambassador. By the official end of National Land Program (*Pământ*) in 2000, 836 former collective and state farms had been completely privatized and more than 900,000 Moldovans received land titles. The program was designed and executed by Moldovans, but the U.S. Government provided the necessary financing, some \$100 million.

Background

In November 1990, ten months before Moldovan independence, the Moldavian SSR had 2.56 million ha of agricultural land, divided among arable fields (68 percent), orchards and vineyards (18 percent), and pastures (14 percent). Collective farms (*kolkhozuri*) worked some 57 percent of the total, state farms (*sovkhazuri*) 29 percent, and agroindustrial complexes 4 percent. The remaining 10 percent was farmed by individuals, either as household plots or rented land in roughly equal measure. There were approximately 1200 collective and state farms with an average of 2000 hectares and 1000 members. Agriculture represented more than 60 percent of the SSR's gross domestic product, and about 40 percent of the labor force was engaged directly in agriculture.

The Parliament of independent Moldova passed in late 1991 a land code envisioning that the 1.2 million collective and state farm members would be entitled to receive equal shares of the farms' land and other assets in private ownership. This meant, however, that each farm member would be entitled to an average of only 1.5 hectares, a parcel too small to be farmed economically. Opponents seized on this fact, and little decollectivization took place due to opposition from some farm managers, periodic legislative roadblocks, and the lack of a coordinated national strategy for the calculation and distribution of land shares.

By the middle of the decade, less than 10 percent of the rural population had broken away from the collective farm system, and the old collectives were stagnating, unable to compete with Western agriculture. Moldovan and American observers were concerned about this lack of progress because they recognized that economic growth could be spurred by increased productivity in agriculture and the movement of redundant workers into other sectors of the economy.

Origins of the “Land” Program

Shortly before my arrival in Chisinau in October 1995, a team headed by Vincent Morabito from the East-West Management Institute (EWMI), a U.S. non-profit and USAID contractor, came to Moldova to assist newly privatized firms in organizing to meet the demands of a market economy. The Center for Private Business Reform (CPBR), which the EWMI representatives founded, received applications from a number of businesses, including – to their surprise – the Maiac collective farm near the village of Nisporeni. The new leadership of Maiac was determined to decollectivize as they had determined that the old enterprise could not function well enough to meet the demands of the Moldovan and world economies. For this reason, they sought the assistance of CPBR/EWMI in breaking up the farm into economically viable units.

The EWMI team welcomed the Maiac request because they were familiar with the privatization methodology developed by Dr. Vasile Uzun, a Moldovan-born academic then active in Russia. According to Dr. Uzun’s “leader-entrepreneur” concept, members of a collective or state farm who didn’t wish to physically farm their land could lease (or perhaps later sell) their parcels and their shares of the farm’s other assets to a “leader-entrepreneur” who would put together an economically viable operation by obtaining land from inactive farm members. The pool of such persons was potentially large since almost half the members of the average farm were retirees, who would receive rent payments to supplement whatever pensions they might receive from the government. Active workers uninterested in farming could use their rent payments or sales proceeds to launch careers in other sectors of the economy.

Moldovan legislation, both the Land Code and subsequent laws, permitted this approach, but there were complications to overcome. The first was that a farm member was legally entitled to receive his or her proportionate share of each type of the farm’s land – cropland, orchards, and vineyards – totaling 1.5 ha on an average farm. Division on this formula would require a considerable amount of surveying – and discussion about what each parcel was worth compared to others, taking into account location and soil quality.

Fortunately, a team headed by Robert Cemovitch from the U.S. company Booz-Allen & Hamilton (BA&H) had already begun working at this time in

Moldova to support land privatization under a USAID contract. The team's focus had been on urban land, primarily parcels attached to recently privatized firms. However, when offered the opportunity, they readily turned to agricultural land privatization, beginning with the Maiac farm.

When the EWMI and BA&H party chiefs explained this opportunity to me in late 1995, I was enthusiastic. For some time the U.S. Government had been looking for ways to decollectivize agriculture in the former Soviet Union, but no approach had attracted much support. A successful land privatization program in Moldova, a small scale but potentially significant testing ground, could offer a promising approach for the rest of the former USSR.

The Maiac farm seemed a perfect place to start. Its leadership, and apparently a great majority of its membership, were anxious to move forward. Another element, true in all Moldovan collective and state farms, was the fact that collectivization had only occurred in the late 1940s. Many farm families had positive memories of private farms in pre-Soviet times. I remember asking one Maiac farm leader if he knew the location of his family's farm before collectivization. He replied, "Yes, I know. It doesn't make any difference, of course, but I know."

Dr. Uzun's methodology appeared to work well at the Maiac farm. The land was surveyed and a consensus developed approving the division of land into parcels. Farm members were allocated an equal number of bidding points enabling them to bid, individually or collectively, on each parcel. Ten leader-entrepreneurs were able to attract farm members willing to assign their bidding points to these leaders in exchange for future rental payments or some other compensation. The leaders then negotiated among themselves a division of the farm, taking into account the type of land, its location, the soil quality, and their relative number of bidding points. I attended the auction on June 30, 1996, which formalized the agreement breaking up Maiac into 10 new enterprises.

Land Reform Gains Political Support

In a sign of support from the Moldovan Government, the June 30 auction was attended by Deputy Prime Minister Valeriu Bulgari, and Privatization Minister Ceslav Ciobanu, who were already discussing with us the replication of the Nisporeni model in 70-odd more collective or state farms throughout the country. Then on October 2, the Constitutional Court of Moldova declared unconstitutional the provisions of the existing law that suspended until 2001 the right of an individual owner to sell his or her land and restricted the allocation of land to individuals by collective and state farms to the period November 1 to March 1 of each year. The decision was only tacitly accepted by the ruling Democratic Agrar-

ian Party, but Moldovan President Mircea Snegur campaigned for reelection that autumn on a platform firmly embracing the privatization of agricultural land.

Snegur's primary challenger, Speaker of Parliament Petru Lucinschi, also endorsed continued land privatization, albeit in somewhat equivocal terms. For example, he recognized that land is now a saleable commodity but warned that "we cannot permit the land to fall into the hands of the rich people of this country or those beyond our borders who are not known to us..." Nevertheless, following his victory, President-elect Lucinschi traveled to the former Maiac farm in Nisporeni on December 10 to participate in the ceremonial presentation of the first batch of land titles to members of the former collective. Many of the recipients were in tears, and when one woman stood staring at her certificate, the President-elect told her in a stage whisper, "Put it behind the icon," the traditional place for valuables in a rural home.

At the ceremony, which received extensive television coverage, Lucinschi announced his full support for extending the Nisporeni model to some 70 farms in all regions of Moldova. This extension had been underway for some months with the farms selected from 150 applicants, based largely on their members' strong interest in decollectivization. In October EWMI and BA&H conducted an extensive training session attended by Deputy Prime Minister Bulgari for nine teams who would work with the farms in their regions of the country. It was hoped that these farms would serve in turn as models for the remainder of Moldova's remaining 1000-odd collective and state farms.

Land Privatization Moves Forward with New Government

Following his inauguration on January 1997, President Lucinschi reiterated his intention to move forward with agricultural land reform, including legislation establishing modalities for the sale of agricultural land. Parliament was slow to move legislation legitimizing land sales, but Deputy Prime Minister Bulgari ruled that registration and titling of newly privatized land would proceed on the basis of the decentralized – and much more rapid – procedures BA&H proposed. At a televised meeting July 17 with me and EWMI and BA&H representatives, Lucinschi expressed pleasure with the progress made in breaking up the 70 farms and repeated his determination to move forward rapidly. Eight days later Bulgari wrote to me to praise the progress made at the 70 farms and requested that the project be expanded the following year to 500 or more farms, constituting some 70 percent of rural land. In August – spurred by presidential prodding, the previous year's ruling of the Constitutional Court, and a World Bank loan conditioned on this step – Parliament finally passed legislation permitting the sale of land and ratifying the decentralized procedures for surveying, registering, and titling that had been adopted administratively.

Moldovan officials recognized, of course, that land privatization, while a necessary step, was hardly sufficient for the prosperity of the country's agricultural sector. The new agricultural enterprises would require credit at affordable rates, extension services to improve their productivity, and assistance in marketing their products abroad. In soliciting foreign assistance, the government envisioned that the United States would initially concentrate on privatization, including titling and enterprise formation, while the World Bank and the European Union would focus on the post-privatization challenges.

During 1997 I participated in a number of land-titling ceremonies at former collective farms. The most memorable occurred on November 7, the 80th anniversary of the Bolshevik Revolution, when I accompanied President Lucinschi to his home town, Radulenii Vechi, in Falesti Raion, where he distributed land titles to members of the former collective there. The President told his fellow townspeople, "We have started a new era, a new life, and there is no way back. Everything can be achieved if you work hard and willingly." With a nod to the date's significance, I responded in my remarks, "Mr. President, today you are really giving land to the people!" Applause erupted from the audience.

The National "Land" Program

With Parliamentary elections only weeks away, President Lucinschi presided over a four-hour seminar on February 14, 1998, to assess the results to date of land privatization. I joined Prime Minister Ion Ciubuc and other officials to hear detailed commentaries from some 500 leaders and local officials representing the 73 former collective and state farms broken up in the project's first two phases. Almost all speakers appeared pleased with the program, but many called on the government to provide more post-privatization assistance – better financing, farm equipment, seeds and fertilizer, marketing aid, etc. The Moldovan officials responded with surprising directness, given the proximity of the elections, telling farmers that they would have to arrange their own inputs, financing, and marketing in Moldova's new economy. However, a leading banker announced that her institution would reduce the interest rate on crop loans from 28 to 22 percent in view of the fall in the country's inflation rate to 11 percent in 1997.

On March 14, just before election day, President Lucinschi convoked a nationally televised meeting of some 1500 farm leaders, regional executives, mayors, and land surveyors in Chisinau's opera house to launch the decisive phase of land privatization, christened the National "Land" Program, which was intended to break up and privatize a further 550-odd farms over the next 15 months. The meeting was conducted by Prime Minister Ion Ciubuc under

a banner reading “1998 – Year of the Private Farmer” with the President, the Prime Minister, six other Moldovan officials, and I arrayed across the stage. I was assured that all 35 raion chief executives were present, “even those who didn’t want to be” – an allusion to some foot-dragging by a handful of executives. Over 400 farms were represented at the meeting, and 625 farms had applied to participate in the program, each receiving an information packet with detailed step-by-step instructions on the process and sample contracts to be signed by the farm leaders and the Ministry of Privatization. A succession of speakers from all parts of Moldova praised the program and thanked the U.S. Government for its support. Closing the meeting, President Lucinschi stressed the need to seize the moment and carry agricultural reform to its conclusion in 1998.

The parliamentary elections on March 22 resulted in the formation of a pro-reform government, again headed by Prime Minister Ciubuc, that included in its work program measures “to finish the land reform program (i.e., privatize all agricultural land) and create a real estate market through laws governing the sale of land, etc.” The way seemed clear for full implementation of the National “Land” Program.

“Land” Methodology

While relatively simple in concept, the “Land” methodology presented daunting challenges.

The first tasks were to explain the program to local officials (mayors, land commissioners, etc.) and the program’s farmer beneficiaries and then to promote the emergence of leader-entrepreneurs in the former collectives who would induce their fellow members to join them in forming new enterprises. For this purpose, EWMI/CPBR, which had only a few American team members, assembled a staff of roughly 220 Moldovan professionals – accountants, economists, agronomists, lawyers, communication specialists, etc. – located in Chisinau and 10 regional centers. At the farm level these professionals and additional temporary staff worked with the mayor, leader-entrepreneurs, and individuals to explain the program and help aspiring leader-entrepreneurs to attract other farm members to lease, sell or barter their land in order to create an economically viable enterprise that could be ratified in the auction breaking up the old collective.

The surveying and titling requirements were monumental. It was necessary to survey over 1.5 million ha of agricultural land, create more than 2.4 million land parcels, and issue titles to their owners. New laws and regulations had to be developed and approved by the government – and, in some

cases, Parliament – and communicated effectively to regional and local officials. Operating with just a handful of American expatriates, BA&H engaged a staff of Moldovan professionals in their Chisinau headquarters to develop the new laws and regulations for consideration by the government. This staff then eventually helped to establish and train over 50 private firms to conduct the survey work throughout Moldova. A vital component of BA&H's work was public information: the preparation of written materials to farm members and local officials about the titling procedures and the rights of the new owners. This material was supplemented by visits to villages by public education teams. All this work, including payments to the surveyors, was financed by the U.S. Government.

A final complication resulted from the extensive debts of the old collectives, which posed a bar to their liquidation. Working with the government, EWMI/CPBR's Moldovan lawyers helped develop legislation that liquidated these debts by transferring the farms' social assets (schools, etc.) to the government and exchanging private debts for tax exemptions. No part of the debts was inherited by the new successor enterprises.

Conclusion

I departed Moldova in August 1998, well before the "Land" program formally ended in December 2000. By the conclusion of the program 836 collective and state farms had completed the privatization process and were liquidated. More than 900,000 persons received land titles, and some 588,000 new farming enterprises were registered. Forty-one percent of the new farms were over 500 ha in size, 28 percent between 100 and 500 ha, and 6 percent between 1 and 99 ha. The remaining 25 percent of farms were managed by persons farming individually, or with family and friends, in varying sizes. The great majority of the new farms were formed by leasing recently privatized land from its new owners, but land purchases also played a significant role in consolidation.

The U.S. Government was the principal financial backer of the "Land" program, contributing some 100 million dollars through EWMI/CPBR and BA&H over the course of the program. Washington made this commitment because of the strong support for land reform by the Moldovan Government, confidence in the USAID contractors to carry out the program, and the hope that success in Moldova would serve as a model for similar programs elsewhere in the former Soviet Union.

Neither the Moldovan authorities, the U.S. Embassy, the USAID contractors, nor Washington agencies were under any illusion that land reform would, by itself, create a prosperous agricultural economy in Moldova. Privatization

was a necessary step, but the new farm leaders would face the daunting task of raising and marketing crops and livestock that would sell profitably on the demanding world market. Some would fail, but others would enjoy the rewards that successful entrepreneurship brings to their enterprises and the country.

Rezumat

Marea majoritate a terenurilor agricole din Moldova au fost decollectivizate și privatizate în perioada 1995-2000 prin intermediul Programului Național Pământ, care a fost finanțat de către Guvernul SUA. În acest articol, John Todd Stewart, care a fost ambasadorul SUA în Republica Moldova din 1995 până în 1998, descrie originea și dezvoltarea programului „Pământ”, care a început cu o asociație colectivă și s-a extins rapid în toate părțile republicii.

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, reforma agriculturii, privatizarea pământului.

În perioada copilăriei mele, cu excepția anilor când Basarabia a fost ocupată de ruși, nu exista nicio deosebire între modul de viață de o parte și de alta a Prutului.

Interviu cu profesorul universitar Ioan Caproșu

Ioan Caproșu, Leningrad, 11.09.1973

1. Stimate domnule profesor Caproșu, cunoaștem că sunteți originar din comuna Mitoc, județul Dorohoi. Este evident că „mica patrie” și-a lăsat amprenta asupra dezvoltării omului de știință Ioan Caproșu. Care sunt amintirile Dvs. despre perioada petrecută acolo?

1. Sunt născut, într-adevăr, în satul și comuna Mitoc din fostul județ Dorohoi (1934), părinții, Vasile și Maria Caproșu, fiind agricultori din aceeași localitate, ca și bunicii mei. Firește că mă simt legat de satul natal, care, din păcate, nu mai este cel din copilăria mea, din moment ce mai mult de jumătate din el a fost demolat în urma construirii barajului de la Stâncă-Costești și a întinderii lacului de acumulare până în această zonă.

2. Ce rol au jucat părinții și profesorii în formarea Dvs. profesională? Astăzi se vorbește foarte mult despre legătura dintre generații și transferul de experiențe. Ce părere aveți despre conexiunea între generații?

2. La vremea aceea, școala din sat avea șapte clase primare, pe care părinții mei le-au absolvit, rămânând atașați de ea, fapt pentru care, în anul 1947, în ciuda greutăților materiale din epocă, m-au înscris la Gimnaziul Unic Săveni, județul Botoșani, pe care aveam să-l termin prin promovarea examenului de capacitate în vara anului 1950. În toamna aceluiași an, am intrat prin examen de admitere la Școala Pedagogică de Băieți din Șendriceni-Dorohoi (jud. Botoșani), care avea, în acea perioadă, un corp profesoral de elită, compus din cadre didactice provenite de la reputeate licee din zonă sau de la universitățile din Iași și Cernăuți.

Dacă în perioada gimnazială părinții au avut un rol fundamental în formarea și întreținerea mea școlară (au fost nevoiți să-și vândă plugul pentru a plăti taxa de intrare în gimnaziu), atunci în perioada școlarizării șendricenene, deși efortul material al părinților nu a încetat, rolul profesorilor de elită în formarea profesională și morală a elevilor a fost hotărâtor și memorabil. În acea perioadă, conexiunea între generații era funcțională în cazul școlii pedagogice, datorită specificului acestei școli (pregătirea de cadre didactice pentru învățământul primar).

3. În copilărie, fiind pe malul Prutului, ați avut posibilitatea să aveți contacte cu locuitorii din Basarabia. Cum ați putea caracteriza acea parte a României care, în 1940-1941 și după 1944, a fost ocupată de URSS? Ce relații mențineau oamenii de pe cele două maluri ale Prutului?

3. În perioada copilăriei mele, cu excepția anilor când Basarabia a fost ocupată de ruși, nu exista nicio deosebire între modul de viață de o parte și de alta a Prutului. Pe malul stâng al râului, în exteriorul unui cot mare al acestuia, vizavi de satul natal Mitoc, se aflau satele Bogdănești, Bezede, Lopatnic și Vișoara, cu podurile respective permanente, așa încât circulația era continuă dintr-o parte în alta a râului. Întrucât părinții mei aveau prieteni și rude dincolo de Prut, ei treceau

Cu scriitorul Mircea Axinte-Boldeanu, Paris, 17 iulie 1983

în mod curent din dreapta în stânga râului, după cum cei de dincolo veneau în sens invers. Din această cauză, eu am călătorit foarte des în stânga Prutului, unde am rămas, în perioade mai scurte sau mai lungi, la colegii mei de acolo. Mai ales în timpul sărbătorilor, aceste treceri luau amploare datorită petrecerilor, care, de regulă, se prelungeau, spre bucuria copiilor, care, astfel, ajungeau să cunoască bine tot satul și să lege multe prietenii, ce se cimentau în special vara, când tot tineretul venea la scăldat pe ambele maluri ale râului. (În 1990, când am trecut Prutul cu o însărcinare oficială, am vrut să-mi revăd câțiva prieteni din satul Vișoara, dar n-am aflat decât unul singur, cei mai mulți dispărând demult din sat în urma deportărilor sovietice – pe care le-am putut vedea și auzi,

la vremea respectivă, de pe dealul din satul meu.) După 1945, când a început să se pună sârma ghimpată pe malul stâng al Prutului, orice comunicație între cele două maluri ale râului a fost interzisă.

4. Cum ați ajuns student la Istorie și care sunt cele mai plăcute amintiri din studenție?

4. Înscris la Facultatea de Istorie-Filologie, care avea secții de istorie, de filologie și de istorie-filologie, am ajuns, din întâmplare (prin mâna secretarei), la ultima secție, unde am rămas, ca urmare a prețuirii mele din perioada studiilor medii pentru limba română. Spre satisfacția mea, am avut noroc de unii dascăli eminentei ai domeniului, precum Alexandru Dima, Dumitru Gafițeanu, Constantin Ciopraga ș.a. Pentru cea de a doua disciplină a secției – istoria – au rămas memorabile excursiile și vizitele anuale la monumentele istorice și la șantierul arheologic, unde eram călăuziți, în permanență, cu toată competența, de cei mai prețuiți profesori ai facultății (Constantin Cihodaru, Vasile Neamțu, Mircea Petrescu-Dâmboviță ș.a.).

5. Cu cine dintre colegii de facultate ați păstrat relații de prietenie după absolvire?

5. Dintre foarte numeroșii colegi de facultate, răspândiți, după absolvirea acesteia, în toată țara, am menținut și amplificat apoi relațiile de prietenie în special cu colegii din preajmă, cu care am putut colabora în domeniul de care eu însumi m-am atașat în cadrul Institutului de Istorie din Iași. Cu Nistor Ciocan, de pildă, am lucrat, cu folos, ani în șir la editarea unor volume din colecția națională de izvoare diplomatice *Documenta Romaniae Historica*, am lucrat apoi cu colegul de institut Dumitru Șandru și, în special, cu Alexandru Zub, care și-a reluat activitatea de valorificare a cercetării sale științifice în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol din Iași”*, pe care îl coordonam în acea vreme.

Cu Dennis Deletant (Londra) și Valeriu Dobrinescu (Iași), Mănăstirea Sucevița, septembrie 1983

Cu Alexandru Zub pe terasa Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, 25 februarie 1973

Cu scriitorul Mircea Axinte-Boldeanu pe malul Senei, Paris, 10 aprilie 1984

A fost o perioadă foarte fructuoasă pentru periodicul ieșean, dar și pentru activitatea științifică a viitorului mare istoric Alexandru Zub.

6. Am vrea să ne spuneți mai mult despre cazul Al. Zub din 1957; știm că urma să vorbiți și Dvs. la Putna. Ce s-a întâmplat și cum vedeți acest caz din perspectiva zilei de astăzi? Cum au fost și sunt relațiile Dvs. cu dl Alexandru Zub?

6. Despre istoricul Alexandru Zub s-a scris mult, dar nu îndeajuns. Am fost coleg (era cu un an înaintea mea) la Școala Normală de Băieți de la Șendriceni, unde am devenit prieteni; era cel mai bun elev din școală, după cum avea să fie și cel mai bun student al Facultății de Istorie-Filologie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Despre perioada sa de reclusiune (1958-1964), au scris câte ceva unii colegi (Florin Pavlovici ș.a.), dar cred că ar trebui știute și unele lucruri de după acest interval, care l-au marcat imediat ce s-a întors la Iași, când se gândea la reîncadrarea sa la Institutul de Istorie. Unor foști colegi de facultate le-a fost frică să se întâlnească cu el, în timp ce alții i-au transmis că nu-l pot ajuta. Am discutat cu el despre asta o zi întreagă la mine acasă, unde l-am găzduit, el fiind, practic, epuizat fizic. După ce a mâncat și a dormit puțin, și-a revenit și a putut să bea și un pahar de fetească albă, relatându-mi îngrozitoarea sa perioadă de detenție de la Salcea și de la stufărișul din Delta Du-

nării. Seara a plecat spre Bacău, la colegul său Viorel Căpitanu, spre a se încadra, provizoriu, ca zilier pe șantierul arheologic condus de acesta. Abia după câteva luni, când s-a reîntors la Iași, a fost acceptat, provizoriu, ca bibliotecar

la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, unde și-a reluat activitatea de cercetare științifică, ce l-a readus repede la locul de frunte al tinereii generații de istorici ieșeni.

7. Sunteți absolvent al Facultății de Istorie-Filologie. A fost utilă dubla specializare?

7. Da, în cazul meu a fost de mare folos dubla specializare, pentru că nu te poți apropia de textele vechi fără temeinice cunoștințe filologice. Mie mi-a plăcut însă filologia, încă din școală. De aceea m-am îndreptat spre această secție fără a ști ce voi face după absolvire. Întâmplarea a făcut să ajung în colectivul de istorie medievală de la Institutul de Istorie-Filologie al Filialei Iași a Academiei Române, unde primisem repartiția guvernamentală la absolvirea facultății. Cum tocmai se hotărâse la București, ca și colectivul de medievști de la Institutul ieșean să purceadă la editarea, după norme științifice noi, stabilite la București de Academie, a unui volum de documente medievale moldovenești, adică tomul I din *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova*, am intrat în colectivul editorial condus de prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, șeful sectorului de istorie medievală, consacându-mă, ca și unii colegi de ai mei mai tineri, acestei dificile activități. Cercetând mai multe depozite arhivistice din țară și modul în care au fost publicate unele documente, m-am trezit provocat de complexitatea unei probleme de o anvergură excepțională, mai ales după ce am început a avea acces la fonduri arhivistice din străinătate, în special din spațiul est-slav (Rusia, Belarus, Ucraina, Polonia ș.a.), din sud-estul Europei (Grecia, Turcia, Bulgaria ș.a.) sau din Orientul Apropiat. Ajunge să mă refer, deocamdată, la fonduri arhivistice rusești din Moscova și Sankt Petersburg și din Kiev, pe care am început să le cercetez cu aproape o jumătate de veac în urmă, rămânând ca o investigație sistematică, întreprinsă în viitor, sub egida Academiei Române, să întregască fondul documentar medieval românesc în beneficiul

Cu Dennis Deletant (Londra) la Maldom (Anglia), 22 iulie 1984

Cu Pavel Dmitriev, Chișinău, 22 septembrie 1974

unei cercetări istorice cuprinzătoare, așteptată de atâta vreme de istoriografia medievală românească.

8. V-ați dedicat viața cercetării istorice și, îndeosebi, publicării documentelor. De unde vine această dragoste pentru studiul și publicarea de documente și care dintre colecțiile la care ați lucrat sunt cele mai apropiate sufletului?

8. Deși am publicat mai multe colecții de izvoare medievale, cea mai importantă pentru istoriografia românească rămâne *Documenta Romaniae Historica*.

9. Știm că, pentru completarea colecțiilor de documente și publicarea acestora, ați efectuat o serie de vizite în perioada sovietică la Moscova și alte centre arhivistice din URSS. Ce amintiri aveți despre aceste călătorii?

9. Ca să evit un răspuns lung și complicat, pot să vă spun că aceste „amintiri” s-au concretizat, în parte, în cele zece volume publicate în colecția *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova*.

10. Ați avut o serie de întâlniri cu istorici din RSSM. Cu cine ați avut posibilitatea să vă întâlniți și care au fost impresiile? Cum s-au dezvoltat relațiile de colaborare cu istoricii din Moldova sovietică? Cu cine ați colaborat mai intens?

10. Am avut, într-adevăr, multe întâlniri (particulare sau oficiale) cu numeroși istorici din stânga Prutului la Moscova, la Iași sau în RSSM (Chișinău, Bălți, Orheiul Vechi, Tiraspol), începând din 1970.

Mulți dintre ei mi-au devenit buni prieteni și colaboratori prețioși. De o importanță fundamentală pentru istoriografia românească au fost informațiile și textele documentare ce mi-au parvenit prin regretații istorici Alexandru Moșanu, Pavel Dimitriu [Dimitriev] și Ion Hâncu. Un loc aparte în această privință îl ocupă academicianul Demir Dragnev. După 1990, colaborarea a fost permanentă și multiplă cu toți medievistii de dincolo de Prut.

11. Ați vizitat Republica Moldova după 1991. Care este părerea Dvs. privind schimbările survenite în această nouă structură statală creată?

11. Colaborarea mea cu colegii de peste Prut după 1991 a fost, din toate punctele de vedere, excelentă, datorită nivelului atins, între timp, de istoriografia basarabeană, care, spre cinstea promotorilor ei, a reușit repede să se debaraseze de balastul ideologic

și să orienteze cercetarea istorică pe făgașul realității documentare, interpretată cu consecvență în spirit critic. În această muncă anevoioasă, tinerii istorici din stânga Prutului au înregistrat continuu succese, făcând să dispară din istoriografia basarabeană discrepanțele de interpretare de dinainte de 1991. Prin editarea științifică a unor documente moldovenești moderne, întreaga istoriografie românească s-a îmbogățit cu noi temeuri documentare de primă importanță, atât de necesare în perspectiva unei viitoare cercetări istorice.

Pe malul Răutului, la Orheiul Vechi, 23.09.1974

12. În același context, în 1990, când au venit primii studenți din Republica Moldova la studii în România, au făcut ei față cerințelor? Ar fi fost nevoie de o selecție mai riguroasă sau de alte acțiuni din partea statului român? Cum vi se pare că merg astăzi lucrurile pe acest segment?

12. În legătură cu venirea în România, în 1990, a primilor studenți din Republica Moldova, foarte puțini cunosc anvergura organizării acestei ample acțiuni la Chișinău și Iași. Întrucât am fost implicat direct în organizarea acestui transfer, consider că nu se poate trece peste importanța acordată de colegii de la Chișinău acestui fapt, astfel încât întreaga acțiune să se desfășoare normal. În ceea ce privește facultățile de istorie de la Chișinău și Iași, cei doi decani (Ioan Caproșu și Anatol Petrencu), au cumpănit timp de câteva zile selecția studenților basarabeni, astfel încât să fie aleși cei mai buni pentru a fi transferați la Iași. Că alegerea a fost cea potrivită o dovedește faptul că aproape toți au făcut, apoi, masteratul și doctoratul la Iași, devenind universitari la Chișinău, Bălți, Cahul și Iași. Toți sunt, azi, cercetători sau universitari binecunoscuți și apreciați în domeniile lor,

Cu Pavel Dmitriev și Ion Hâncu (Chișinău) la Cetatea Neamțului, 1974

atât în Republica Moldova, cât și în România.

Pentru toate domeniile, parcursul românesc a început în gara Nicolina-Iași, unde a oprit trenul „studentesc”, venit de la Chișinău și însoțit de câțiva universitari de la Chișinău, în frunte cu regretatul profesor Ion Dumeniuc. De aici, transferați în alte garnituri, au plecat spre celelalte universități românești la care fuseseră repartizați. Celor rămași la facultățile din Iași li s-a organizat, de către corpul profesoral și studenții ieșeni, o primire specială, într-un cadru festiv, în Aula Magna a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Tot cu acest prilej, s-au pus bazele colaborării științifice între centrele universitare Iași și Chișinău, care continuă cu succes și astăzi.

13. Ați activat un timp la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, dar ați fost și profesor la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Unde considerați că a fost o activitate mai interesantă și mai bogată în evenimente – în calitate de cercetător sau de profesor?

13. Întrucât am predat cursuri universitare și în perioada în care aveam statut de cercetător științific și întrucât am continuat cercetarea științifică și în perioada mea de statut didactic, pentru mine cele două componente – didactică și științifică – nu pot constitui decât părți integratoare ale aceluiași sistem, racordat cunoașterii.

14. Știm că în perioada 1981-1983, în calitate de visiting professor, ați predat la Universitatea de Stat din Portland, Oregon (SUA) și, în 1983-1986, la universitățile din Londra și Cambridge (Anglia). Cum vi s-a părut experiența și de ce ați revenit în România, care, la acel moment, era dominată de un regim totalitar?

14. Iată o întrebare care mi-a fost pusă, în mod repetat, pe coasta Pacificului, cu foarte mulți ani în urmă și, apoi, în același mod, pe... malul Bahluului, deși, personal, nu m-am gândit niciodată la această posibilitate, în ciuda propunerilor ispititoare de a rămâne în Vest, ce mi s-au făcut.

Eu n-am plecat în SUA la cerere (cum se obișnuia pe atunci), ci din întâmplare: se perfectase între România și SUA un acord privitor la înființarea urgentă a șase lectorate. Întrucât, tocmai atunci, absolvisem un curs de limbă engleză la Universitatea „Al. Ioan Cuza”, am fost propus pentru acest post de Facultatea de Istorie, cu condiția ca în curs de o săptămână să fiu la post. Ceea ce mie, în condițiile birocrăției politice de atunci, mi se părea imposibil. Dar a fost posibil, chiar cu o condiție pusă de mine Ministerului Învățământului: să se întocmească actele și pentru venirea în SUA a soției mele (deși nu aveam copii), ceea ce s-a și întâmplat. După ce am predat, în condiții excelente, timp de doi ani cursuri la Universitatea de Stat din Portland, Oregon, am plecat, la solicitarea colegului Dennis Deletant, la Londra pentru lectoratul de acolo și cel de la Cambridge, unde am lucrat ca visiting professor timp de trei ani.

Reîntors la Iași, după bogata experiență din străinătate, mi-am reluat lucrul la vechile mele manuscrise spre a le da, treptat, la tipar.

La Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, 1974, cu Paul Miron (Germania), Alexandru Zub, Vasile Cristian, Elsa Lüders, Petrișor Cazacu (de la dreapta la stânga)

Cu decanul Tom Paulson de la Universitatea de Stat din Portland, Thunderbind Inn, Portland, Oregon, SUA, 8 septembrie 1982

Aeroportul Iași, 12 martie 1990, cu Victor Spinei, Ștefan S. Gorovei și Matei Cazacu (de la dreapta la stânga)

15. Aveți o relație de prietenie cu academicianul Victor Spinei, putem spune „de o viață”. Care este secretul unei astfel de relații colegiale și prietenești?

15. Da, prietenia mea foarte veche cu acad. Victor Spinei este foarte importantă pentru mine și nu numai. Relațiile noastre de prietenie sunt foarte vechi și au început în chip firesc pe tărâm științific. Pe când făceam „bucătărie” redacțională la periodicul științific al Institutului de Istorie și Arheologie, foarte tânărul cercetător pe atunci Victor Spinei mi-a adus spre publicare o lucrare, pe care, din curiozitate, am citit-o imediat. Mare mi-a fost bucuria când am văzut nivelul științific excepțional al lucrării, pe care am și dat-o imediat la publicat. Astfel a început o colaborare științifică, axată pe texte de specialitate, care continuă și azi, pentru că colegul Victor Spinei este un cercetător care scrie și citește nu numai pentru sine, ci și pentru alții, spre binele științei istorice în genere, pe care o slujește cu atâta devotament și competență. Fie că ne gândim la „Arheologia Moldovei” sau la numeroasele colecții pe care le îngrijește editorial și științific la București, Brăila, Suceava ș.a., care îmbogățesc continuu istoriografia românească, fie că nu uităm enormul travaliu științific pentru revigorarea publicațiilor Academiei, precum „Analele științifice” ale acesteia ș.a., sau pentru reluarea, la un nou nivel științific, a celebrei colecții de documente isto-

Ioan Caproșu, Sergiu Musteață, Iași, 26.02.2019

rice Hurmuzachi, sau, în sfârșit, pentru inițierea unei colecții similare, demult așteptate, „Basarabica”, acad. Victor Spinei rămâne mereu un savant de referință, căruia cultura românească îi este în permanență datoare.

Vă mulțumim pentru interviul acordat!

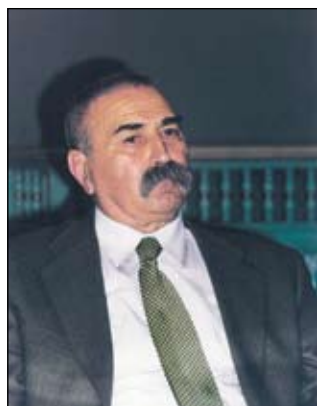
Iași, 26 februarie 2019

Sergiu MUSTEAȚĂ,

Ion GUMENĂI

Pe viață m-au marcat dealurile Mureșului, cu eroii de la Oarba și Lechința, bisericile din satele bunicilor mei, bătrâni ce evocau în zilele de odihnă cele două războaie mondiale...

Interviu cu prof. univ. dr. Ioan Opriș

Profesorul universitar Ioan Opriș este cunoscut în țară și peste hotarele ei ca unul dintre cei mai buni experți din România în domeniul muzeografiei și al protecției patrimoniului cultural. Ioan Opriș este o personalitate strălucită, un om academic prin excelență, un strateg eminent cunoscător al tendințelor actuale ale științei muzeologice și patrimoniului cultural.

Ioan Opriș s-a născut la 9 iunie 1942, Lechința de Mureș, jud. Mureș. Studiile liceale și le-a făcut la Liceul nr. 2, Turda, secția umanistică, pe care l-a absolvit în anul 1960. Studiile superioare le-a făcut la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj (1960-1962) și la Facultatea de Istorie a Universității din București (1962-1965), cele de doctorat (1977-1983) – la Facultatea de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, sub îndrumarea acad. Virgil Vătășianu. În anul 1983 a susținut teza de doctor în istorie (specialitatea istoria artei) cu tema „Comisia Monumentelor Istorice – Secția pentru Transilvania. Istorie și activitate”. De-a lungul carierei sale a făcut mai multe vizite de cercetare în diferite țări: Anglia, Austria, Belgia, Canada, Germania, Franța, Israel, Italia, Iugoslavia, Olanda, Ungaria, SUA etc., care au contribuit direct atât la formarea continuă a distinsului cercetător, cât și la calitatea publicațiilor sale.

Profesorul Ioan Opriș este autor a peste 30 de monografii și cca 400 de studii și articole. Totodată, dl Ioan Opriș a desfășurat și o activitate impresionantă de editor, îngrijind apariția mai multor lucrări colective, cataloage de expoziții, ghiduri sau ale altor autori, cum ar fi cărțile semnate de Alexandru Lapedatu, I.I. Russu, Ioan I. Lapedatu, Stelian Popescu ș.a. În același context se înscrie și activitatea redacțională și de consiliere în colegiile de redacție a mai multor reviste (Suceava – Anuarul Muzeului Bucovinei,, Peuce, Danubius, Istorie și civilizație, Revista de artă, Studii și comunicări, Datini, Restitutio etc.) și consilii științifice ale muzeelor din țară, cum ar fi Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” – București, Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi – București, Muzeul Național „Bran”, Muzeul Carpaților Răsăriteni – Sf. Gheorghe; Muzeul Țării Făgărașului; Muzeul Județean Brașov; Muzeul de Etnografie Brașov, Muzeul Național Cotroceni.

Preocupările științifice ale dlui profesor Ioan Opriș sunt destul de variate, pornind de la *ocrotirea patrimoniului cultural până la relația între istorici și Securitate*. Dar, cea mai mare contribuție este în domeniul muzeologiei și pregătirii profesionale a muzeografilor. Dl I. Opriș a abordat acest domeniu dintr-o perspectivă multiplă, iar lucrările *Transmuseographia, Managementul muzeal, Muzeosofia, Provocarea noilor muzeografii,*

Colecționism, muzeologizare, patrimonializare, Muzeograme vechi și noi au devenit cărți de referință pentru fiecare muzeograf. Pentru a administra cu succes un muzeu sau monument istoric este necesar să înțelegem istoria și dezvoltarea acestora. De aceea, dl I. Opreș a acordat o atenție aparte atât *Istoriei muzeelor și colecțiilor din România*, cât și *Comisiunii Monumentelor Istorice și Monumentelor istorice din România*. Dar, așa cum o instituție poate exista datorită oamenilor, profesorul Ioan Opreș acordă o atenție aparte biografiei și istoriei academice a unor personalități din România – *Rolul personalității lui Alexandru Lapedatu în cultura românească, Aurel Decei sau destinul disperării, Vasile Stoica în serviciul României, Istoricul Emil Panaitescu și Școala Română de la Roma sau lucrarea cinci destine de muzeografi*.

Domnul Ioan Opreș este și un foarte bun orator, adunând în palmaresul său profesional peste 550 de participări și comunicări la conferințe și reuniuni naționale și peste 80 de participări la conferințe, congrese și întruniri internaționale. În activitatea sa profesională, dl Ioan Opreș, în colaborare cu fotografi și regizori, a realizat mai multe seturi de diapozitive și filme documentare despre *patrimoniul cultural național, monumentele istorice în România, Balcic, reședințe cantacuzine, Muzeul Național Cotroceni, obiceiuri tradiționale la români, Constantin Brâncuși, Alexandru Lapedatu, Personalități ale Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918* etc.

Profesorul Ioan Opreș a făcut o strălucită carieră în diferite instituții din România. A debutat în anul 1965 în calitate de profesor de istorie la Școala Generală Arțari (jud. Călărași), iar peste doi ani a avansat în funcția de director al școlilor generale Pelinu și ulterior Dormărunt (jud. Ialomița), având în subordine 4 școli generale (cu peste 700 elevi), unde a activat până în anul 1971. Deși activitatea administrativă i-a răpit mult timp și energie de-a lungul întregii cariere profesionale, prof. Ioan Opreș a rămas fidel meseriei de dascăl. În anul 1971 îl întâlnim în calitate de profesor de muzeologie și istoria conservării la Centrul de Pregătire și Perfecționarea Profesională a Specialiștilor din Cultură, între anii 1978-1986 este profesor asociat la cursurile postuniversitare ale Academiei de Arte – București, în anii 1990-1995 este profesor asociat la universitățile „Athenaeum” și „România de Măine – Spiru C. Haret”, Facultatea de Urbanism și Restaurare, în anul universitar 1995-1996 este profesor de istoria conservării la Universitatea București – Facultatea de Litere (masterat etnografie-folclor), din 1996 – profesor de muzeologie la Universitatea „Valahia”. Pe lângă un șir lung de cursuri predate, prof. I. Opreș a fost conducător de lucrări de diplomă la Universitatea „Spiru C. Haret” din 1995 și la Universitatea „Valahia” din 1996, iar începând cu anul 2000 și conducător de doctorat la Universitatea „Valahia”. Până în prezent, prof. Opreș a fost referent oficial la peste 70 lucrări de doctorat, ceea ce demonstrează contribuția directă a domniei sale la formarea specialiștilor în domeniile muzeologiei și protejării patrimoniului cultural.

Între 2004 și 2008 a fost cercetător științific principal gr. I, Muzeul Național de Istorie a României – Secția de Istorie, iar în 2008-2009 a exercitat și funcția de șef al Centrului Național de Cercetare și Documentare în Domeniul Muzeologiei „Radu Florescu”, pe care a înființat-o și cu care colaborează până în prezent. Pe lângă activitățile de cercetare și didactică, prof. Ioan Opreș a exercitat și un șir de funcții publice, contribuind direct la dezvoltarea domeniului de protejare a moștenirii culturale din România. În anii 1971-1975 a fost expert-instructor în cadrul Centrului Special de Perfecționare a personalului din sistemul culturii, când a inițiat și condus direct 25 de programe de muzeologie; arheologie, etnografie, artă, istorie; conservare cu aplicare în muzee; management muze-

al. În urma acestor programe s-a instituit un sistem național de pregătire și specializare a personalului din rețeaua muzeală. A coordonat atestarea specialiștilor în urma cursurilor și stagiilor practice la care au participat. În cadrul acestora a introdus idei novatoare: șantier-școală la Capidava, Sănnicolaul de Beiuș, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Păciul lui Soare; cercetări monografice de teren însoțite de achiziții în județele Buzău, Mehedinți, Satu Mare, Maramureș; expoziții-examen (în cadrul muzeelor Brukenthal, Negrești-Oaș, muzeele de artă Ploiești și Galați); modernizarea metodelor de investigare psiho-socio-pedagogică și introducerea pedagogiei muzeale în muzee; documentare de profil.

În 1975-1977, în calitate de șef al Serviciului evidență, studii, valorificare din Direcția Patrimoniului Cultural Național, a organizat și direcționat pe plan național, prin programe, proiecte și materiale metodologice activitatea de ocrotire a patrimoniului cultural, oficiile pentru ocrotirea patrimoniului cultural național; sesiunile naționale de profil; planurile de cercetare; criteriile de evidență; criteriile de evaluare, normele de export al bunurilor culturale; au fost finalizate sub îndrumarea sa: subsistemul de evidență analitică, cel de cercetare și cel de evaluare, componente ale sistemului național de protecție a valorilor culturale etc.

În anii 1977-1982, ca inspector coordonator în probleme de specialitate în Consiliul Culturii și Educației Socialiste – Direcția Economică și a Protejării Patrimoniului Cultural Național, a continuat demersurile pentru menținerea și perfecționarea sistemului de evidență a bunurilor culturale, coordonând programele de cercetare și valorificare. În acest sens a susținut sesiunile naționale domeniiale și a răspuns direct de pregătirea, prezentarea și itinerarea expozițiilor: *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier* (1978-1979); *Civilizația daco-geților în perioada clasică* (1979-1981); *Valori de proveniență românească aflate în Austria* (1980). În perioada 1982-1990, în calitate de redactor principal la Editura Științifică și Enciclopedică, a redactat și pregătit pentru tipar 26 de volume de documente și monografii, a inițiat și condus tipărirea primelor trei volume de sinteză asupra așezărilor dacice, a participat cu referate și comunicări la peste 40 de manifestări științifice. În 1990-1991 a fost coordonator și director al Direcției Muzeelor și Colecțiilor, și membru al Comisiei Muzeelor și Colecțiilor, reușind să fundamenteze activitățile specifice muzeale, impunând programe de acțiune și susținând proiecte specializate pe toate profilele, a dirijat sistemul de sesiuni naționale, cel de cercetare și activitățile Comisiei Muzeelor și Colecțiilor, fiind coautor al primului proiect de lege privind protecția bunurilor culturale mobile.

Între 1991 și 1994 a fost director general și fondator al Muzeului Național Cotroceni, unde a organizat și deschis public un mare muzeu de istorie și artă, prevăzându-l și dotându-l cu cele mai moderne mijloace tehnice, a impus un program anual al acestui așezământ, bazat pe cercetarea fenomenelor istorice, pe recuperarea unor componente ale ansamblului (biserică și palat), dirijând realizarea unei vaste expuneri de arhitectură medievală în aer liber și pavilionară, a susținut sistemul de expoziții temporare și lectoratul specializat, instituind un sistem unic. Activitatea științifică și culturală a muzeului condus, i-a adus acestuia, la 18 mai 1994, Special Commendation la EMYA.

Întrunind concomitent calitatea de director general al Direcției Protecția și Valorificarea Patrimoniului Cultural Național din Ministerul Culturii, dl I. Opriș (1993-1994), a organizat și condus primul organism de sinteză pentru coordonarea rețelei instituțiilor specializate în cercetarea, evidența, conservarea-restaurarea, valorificarea și protecția bunurilor mobile și imobile din patrimoniul cultural național, a inițiat și condus programele de cercetare și valorificare pe linia muzeelor și monumentelor istorice din România,

impunând strategia națională DACIA PROT PAT, a coordonat elaborarea proiectelor juridice specializate în domeniul ocrotirii patrimoniului cultural mobil și imobil, a inițiat conferințele naționale ale specialiștilor din domeniu etc.

În calitate de secretar de stat pentru patrimoniul cultural național în cadrul Ministerului Culturii și Cultelor în anii 2001-2004, a organizat și condus primul secretariat de stat pentru patrimoniu din România, a coordonat și susținut promovarea și adoptarea legilor specializate pentru monumentele istorice, patrimoniul arheologic, patrimoniul cultural mobil și muzee-colecții, a tuturor reglementărilor și normativelor din domeniu, a promovat un sistem instituțional eficient și novator în politicile și strategiile de patrimoniu cultural, a relansat conferințele naționale ale specialiștilor din domeniu, a inițiat premiile naționale pentru patrimoniul cultural, a proiectat și urmărit strategiile domeniiale pe termen mediu și lung, a reprezentat România în cadrul CDPAT și UNESCO, Consiliul Europei, Comitetul pentru Patrimoniul Mondial (WHC) (2001–2004), participând la reuniunile internaționale specializate ale acestor organisme etc.

Domnul profesor Ioan Opreș este un cetățean și profesionist foarte activ care a reprezentat domeniul protejării bunurilor culturale și România în diverse organizații din străinătate, cum ar fi Comitetul pentru Patrimoniul Cultural (1991–1994) și Comitetul pentru Patrimoniul Cultural și Natural (2001–2004) din cadrul Consiliului Europei. Totodată, dl Opreș este membru fondator a mai multor organizații culturale și profesionale din țară: Fundația Alexandru Tzigara-Samurcaș, Asociația Română pentru Multimedia Activă, Forumul Montan din România, Asociația Română pentru Patrimoniu.

Pe lângă calitățile sale de cercetător exemplar, domnul profesor Ioan Opreș este și organizator extraordinar. Astfel, de-a lungul carierei sale a organizat mai multe activități și administrat un șir de proiecte, promovând moștenirea culturală românească departe de hotarele țării. Printre aceste activități sunt șirul de expoziții la realizarea și promovarea cărora a participat și distinsul profesor – *Descoperiri arheologice în Regiunea Porțile de Fier* (București, Drobeta-Turnu Severin, Maidanpek, Belgrad), 1978–1979; *Civilizația daco-geților în perioada clasică* (Bruxelles, Luxemburg, Haga, Roma, Londra, Paris, Cracovia, Sofia, Viena, Köln), 1979–1981; *Tezaurul arheologic al României* (Frankfurt am Main, Rotterdam), 1994; *Monumentele istorice din România* (Franța, 1994) etc. Pe lângă expoziții, dl Opreș a inițiat și a fost coordonator în organizarea mai multor colocvii, conferințe cu publicarea ulterioară a volumelor colective: colocviu și volum anual „*Cotrocenii în istorie*” (1992/1993); colocviu și volum anual de „*Artă decorativă*” (1992/1993); volum documente „*Cotrocenii în istorie*” (1992/1993); conferințele naționale dedicate patrimoniului cultural național) (1993, 1994, 2001–2004 etc.).

În ultimele două decenii, prof. Ioan Opreș a coordonat un șir de proiecte speciale prin care promovează patrimoniul cultural al României, cum ar fi participarea României la Folklife Festival – Washington, Smithsonian Institute, iulie 1999 (sub conducerea regretatului acad. Augustin Buzura, la data aceea președintele Fundației Culturale Române, azi Institutul Cultural Român); DonauFest (Ulm, Germania) – 2000, 2002, 2004; Anul Internațional Constantin Brâncuși – 2002; Anul României în Suedia – 2002; Centenar Ion Irimescu – 2003; Anul României în Marea Britanie – 2004; Programul regional de patrimoniu cultural – Consiliul Europei, 2003–2005; Programul internațional de cooperare „*The Museum professional exchange – New Museology*” dezvoltat în colaborare cu Metropolitan Museum of Art New York (din 2007-2016); Programul de cooperare cu Institutul de Conserva-

re-Restaurare Valencia, Spania (2009-2012); coordonarea Programului de cooperare româno-spaniol „Dialog intercultural privind patrimoniul imaterial și muzeele”, editarea a două numere tematice ale „Revista de Museologia”, no. 52/2011 și no. 54/2012; coordonarea proiectului de cercetare cu finanțare UEFISCDI PN II PT 2013-4-0831 „Tehnici și materiale inovative de conservare-restaurare a stucaturilor și elementelor de zidărie din clădirile de patrimoniu / STUCCO - MAT” (2014–2017); coordonarea proiectului de muzeologizare a „Palatului Primăverii” (fosta reședință Ceaușescu) (2015); coordonare program „Gemenii Alexandru și Ioan Lapedatu – istorie și finanțe” (sesiune de comunicări științifice, Academia Română, 12 septembrie 2016); expoziție la Muzeul de Etnografie Brașov, 30 septembrie – 18 noiembrie 2016, cu itinerare ulterioară; expoziția „Radu Florescu – arheolog, profesor și muzeolog” (2016-2019); expoziția „Vasile Stoica – diplomat și om de cultură” (2019 – Sibiu, Făgăraș, București, Chișinău).

Talentul și erudiția, obiectivitatea și exigența, curajul și tenacitatea, pasiunea și dăruirea de sine sunt doar câteva dintre calitățile ce concertează pe fundalul imaginii cercetătorului Ioan Opriș. Traversând aceasta cariera briantă, care i-a adus succese importante și un renume în țară și peste hotare, Ioan Opriș a reușit să rămână mereu același – un om modest, receptiv și mereu implicat. Sunt calitățile cu care și-a cucerit prietenii și întregul anturaj. De aceea, afirmăm că Ioan Opriș rămâne un exemplu de savant și de cetățean, iar generațiile mai tinere, de astăzi și de mâine, îl vor urma cu certitudine.

Pentru activitatea sa profesională, administrativă și civică prof. Ioan Opriș a fost distins și premiat cu mai multe mențiuni, ordine și titluri, cum ar fi: laureat al Premiului Academiei Române „George Oprescu” pe anul 1994, Ordinul „Pentru Merit” în grad de Cavaler (2002), Ordinul „Stella della Solidarietà Italiana” – mare ofițer (2004), Premiul „Gheorghe Brătianu” al Fundației Magazin Istoric (2006) – pentru volumul *Istoriei și Securitatea* (I), Premiul „I. C. Filitti” al Fundației Magazin Istoric (2007) – pentru volumul *Istoriei și Securitatea* (II), Premiul Revistei Astra pentru volumul *Vasile Stoica în serviciul României* (2008), volum pentru care a primit și Premiul „Gheorghe Brătianu” al Fundației Magazin Istoric și al Băncii Naționale (2009). În anul 2018 prof. Ioan Opriș i s-a conferit titlul de **doctor honoris causa** al Universității „Valahia” din Târgoviște, iar în 2019 Miștopolia Ardealului i-a conferit, la Sibiu, Crucea Șaguniană.

1. Domnule profesor, cunoaștem că v-ați născut la Lechința de Mureș, jud. Mureș, iar liceul l-ați făcut la Turda, dar nu știm mai nimic despre copilăria Dvs. Vă rog să ne spuneți despre prietenii din copilărie și despre petrecerea timpului liber.

În Lechința de Mureș m-am născut, într-o casă a familie Brustur, unde ai mei locuiau, tata fiind plutonier de jandarmi și șef de post acolo. În anul 1944 tata a trecut la Luduș, orașel din apropiere, iar în anul următor la Legiunea de Jandarmi de la Turda, familia stabilindu-se în satul Cristiș (azi Oprișani) – pe câmpia căruia căzuse ucis mișelește Mihai Viteazul –, devenit cartier al orașului Turda.

Aici, la o modestă școală ce poartă numele preotului Ioan Opriș (ucis în biserica de garda maghiară în 1918), am fost dat la grădiniță și am făcut clasele I-VII. Oprișanii era în acei ani un adevărat sat, cu țărani autentici, harnici, cu o colonie de muncitori de la fabricile Turzii, îndeosebi sticlari, veniți cu câteva decenii mai

înainte, boemi, slovaci, maghiari, evrei, nemți și cu două „telepuri” de țigani, care își înghesuiseră căsuțe pe lângă linia ferată. Doar școala, dispensarul, un cămin cultural, biserica și gara Turzii, casele familiei Bocoș, fraților Crișan și preotului Avram erau mai aparte. Și, bineînțeles, fabricile, servite de mii de muncitori. Am copilărit fericit printre copiii vecinilor, colegi mulți și dragi, dintre ei devenind câțiva foarte apreciați: Iosif Kereji, Onu Cecălăcean, Nelu Chintăoan, Ileana Bozdog, Lenuța Onișoru, Mia Dudilă. Am făcut tot ceea ce fac copiii: pescuit, patinaj, schi, jocuri, înot, am fost la colindat de Crăciun și la udat de Paște în fiecare an. Am cântat în corul școlii și la strană în biserică, ai mei crezând chiar că voi ajunge preot. Verile și vacanțele mi le-am împărțit alternativ între Pietroasa-Moldovenești, sub Muntele Trascăului, la bunicul și sora mamei, respectiv la Gârbova, lângă Călnic, de unde se trăgea tatăl meu, la bunici. Am făcut de toate: am fost la arat și semănat, i-am sprijinit cu puteri de copil la coasă și la seceră, la stână și la pădure; a fost o vreme fericită, fără pretenții și cu multe speranțe, crescând în case unde se făcea semnul crucii și cu fratele și sora mea îngrijiiți de un tată drastic, dar blând și de o mamă jertfelnică pentru copiii ei. N-am avut parte de jucării și nici de haine mereu înnoite, pe atunci se trăia pe cartelă, cu multe lipsuri și necazuri, pe care le-am cunoscut de copil. În timpul vacanțelor mari, de la 14 ani începând, am lucrat ca zilier la Ferma de la Poiana, iar doi ani am fost angajat sezonier, funcționar la Prefabricate.

Cu colegii și profesorii, Școala Medie Nr. 2 Turda (clasa a X-a, 1958)

2. Care sunt cele mai semnificative amintiri despre locurile de baștină și cât de mult v-au marcat ele viața?

Pe viață m-au marcat dealurile Mureșului, cu eroii de la Oarba și Lechința,, bisericile din satele bunicilor mei, bătrâni ce evocau în zilele de odihnă cele două războaie mondiale – bunicii au fost ambii pe frontul din Galiția și Italia, cel de la Gârbova a fost cinci ani în SUA, cel din Pietroasa a fost delegat la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 și, întors, în ziua următoare a pus tricolorul pe biserica ungurească din mijlocul satului, ceea ce l-a trecut în „lista neagră” a megieșilor săi maghiari. Dar cel mai puternic impact l-a avut monumentul ridicat în amintirea lui Mihai Viteazul pe un deal din apropierea Cristîșului și de la care s-au tras multe din planurile de viață, categoric lărgite de contactele făcute, prin ai mei, cu celebrul istoric Ioan I. Russu.

3. Ce rol au jucat părinții și apoi profesorii în educația Dvs. și în alegerea profesiei?

Sunt – ca mulți alții – beneficiar al unei educații creștine, crescut, împreună cu fratele și sora mea, de părinți onești, măsuțați în vorbe, modești și credincioși, mândri de neamul din care se trăgeau, cu măsură egală în fața copiilor și jertfelnici în a le asigura acestora viitorul. N-am auzit în casă certuri și nici vorbe grele, nici sudalmă ori blesteme. Lor, părinților – și-ndeosebi mamei, tata fiind militaros, drastic și sever, dar de o mare blândețe – le datorez felul de a-i judeca pe alții, cu îngăduință și multă înțelegere. Învățătorii și profesorii din școala generală – începând cu familia Lupașcu – m-au apreciat, încurajându-mă spre științele umaniste, la cele exacte neavând chemare; cei din liceu, începând cu dirigintele (profesor de fizică) Petre Suciș și încheind cu profesorul Munteanu (de istorie), mi-au consolidat înclinațiile. Profesorul Munteanu mi-a „descoperit” înclinația spre istorie și mi-a încurajat-o. Acest lucru venea, firesc, să se așeze pe influența definitivă pusă, ca o pecete, de admirația față de „nenea Ionel” (I. I. Russu), considerat cu venerație și de ai mei un savant autentic.

4. Cum ați ajuns student la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj și apoi la cea din București și care sunt cele mai plăcute amintiri ale studenției Dvs.? Cine dintre profesorii anilor '60 ai secolului trecut v-au impresionat și de la cine ați învățat cel mai mult?

La Istorie, am candidat după examenul de maturitate (1960), cu un dosar problematic (tata, jandarm, slujise regimul burghez și fusese epurat în 1950, lucrând apoi în cooperatie), nu asemănător copiilor de muncitori și țărani colectivști. Am intrat cu o notă mare, ca bursier de stat. Am urmat primii doi ani la Cluj, nere-marcându-mă decât printr-o foarte bună cunoaștere a vieții studențești – serate, seri dansante în cluburile muncitorești (la Flacăra, Dermata) și Casa Studenților,

unde un saxofonist, Scridon, student la Conservator, înnebunise de-a dreptul studențimea. Toate zilele aduceau ceva nou pentru un tânăr de 18 ani. Mâncam și dormeam pe apucate, necunoscutul mă absorbea, iar eu gustam din toate noutățile. Era vremea rock-and-roll-ului și a twist-ului, a crestei de cocoș la freză, a pantofilor cu talpă de crep și a pantalonilor strâmți, așa că orașul studențesc m-a atras puternic într-acolo. Dacă vizita lui Jean Marais la Cluj a bulversat orașul, stârnind studențimea (îndeosebi fetele), motocicletele MZ și autoturismele Skoda i-au atras pe mulți. Am ratat, ca efect, bursa din anul al doilea, în schimb făcându-mi mulți prieteni, din alte facultăți (nu era greu, în primul an fiind cazat la o fostă cazarmă lângă Teatrul Național, unde

Cu părinții și frații (1960)

viețuiau 40 de băieți într-o singură cameră, abia din anul al doilea mutându-mă la un cămin pe str. Mikó), căutând tovarășii care să se asocieze pentru petreceri sau la descărcat de vagoane în gară spre a face rost de bani.

Pentru învățătură, deși programul era precis și ordonat (cursuri, seminarii, bibliotecă), am arătat mai puțin interes, cu excepția cursurilor generale susținute de mari autorități: C. Daicoviciu și H. Daicoviciu (atunci transferat de la Oradea la Cluj), K. Horedt, N. Lascu. În schimb, m-au atras câteva biblioteci private (ale familiilor Meteș și Cimoca), unde am descoperit lucrări deosebite, dar și practica de șantier vara. Am trăit în acel timp cu griji și frică momentul colectivizării, absurdă prin aplicarea ei la Pietroasa (cu terenuri risipite până sub munte), cu victime dragi mie chiar din propria familie.

În cercurile „istoricilor” și „filosofilor” din acei ani, de început de dezgheț ideologic, congresul Partidului Comunist al URSS (al XXII-lea) a marcat, prin cele relevate public, un moment tulburător, mult comentat în cămine și locuri mai retrase. L-am comentat și eu între colegi de cameră, unul mai slab de înger relatându-l unde trebuia, așa că un grup de colegi am făcut „cunoștință” cu vigilența autorității de pe strada Traian. Ne-a înfricoșat acel moment, ne-a schimbat exuberanțele și ideile despre rostul unor astfel de dezbateri și mie, oarecum lămurit asupra ceea ce nu identificasem potrivit previziunilor, mi-a întărit ideea de a schimba locul, mutându-mă la București. Mi-a sprijinit-o direct I. I. Russu (decepcionat însă de a nu-i fi fost atunci emul fidel), rugându-l pe rector (Constan-

tin Daicoviciu) să probe transferul la Istorie în capitală, unde speram să urmez o secție începând din anul III de istorie modernă și contemporană; am fost favorizat de un văr de-al mamei, idolizat pentru calități remarcabile, Ianc Ștefan, ajuns din Podeni, fiu de țărani, tocmai la Radio Internațional, redactor pe limba engleză, așa că Lucu, cum era alintat, a „aranjat” ca ministrul Ilie Murgulescu să-mi probe transferul. În capitală am venit deodată trei colegi: eu, Grigore Popescu Arbore și Romeo Neguleasa, prieteni pe viață. Anii trei, patru și cinci i-am urmat, așadar, la București, șocat de ritmurile zilnice, mai aplecat spre studiu și mai conștient de cele ce trebuiau făcute pentru a mă putea afirma. Orientarea științifică o datorez, în bună măsură, concurenței colegiale dintre colegii bucureșteni și provinciali, găsindu-mi zona de interes în istoria recentă și insistând în acea direcție. A contat mult și mi-a stimulat decizia spre subiectele naționale contextul anilor 1963-64, recuperatori într-o asemenea direcție, astfel că licența am trecut-o cu o teză care anunța (abia acum înțeleg) preocupările viitoare. Experiențelor vieții universitare li s-au adăugat cele din viața de cămin, din colegialitatea sinceră cu cei de sea-ma mea, dar și definitivă legătură de iubire cu o colegă, Aurelia, mai mică cu un an, începută în toamna anului 1963 și încheiată doi ani mai târziu prin căsătoria noastră, reușită și durabilă. Acei ani m-au maturizat și mi-au dat impulsul hotărâtor pentru proiectele și planurile de viitor.

În anii studenției, profesorii noștri – câțiva – aveau aura de magi: Constantin Daicoviciu era marțial, uriaș ca istoric; Virgil Vătășianu impresiona prin postura academică și știința de carte; tânărul Hadrian Daicoviciu ne entuziasma prin animarea, cu-n desăvârșit talent, a trecutului istoric, făcând loc unei dorințe vii de a-l studia; la București, Emil Condurachi și Ion Nestor dominau asupra studențimii prin oratorie desăvârșită primul, iar celălalt printr-o morgă și adâncimi de interpretări nemaivăzute. Alții veneau dinspre studii moscovite, mai ideologizate în prestațiile universitare, dar aveau și prestanță: Gheorghe Căzan, era cel mai „deschis”, iar câțiva ca Vasile Maciu și Dumitru Almaș lăsau loc unor sentimente contradictorii: primul – pentru o prestație prea didacticistă, al doilea – pentru talentul literar pus în evidență. Câțiva asistenți se poziționau în sprijinitori de nădejde, în primul rând Ioan Scurtu, dar și Constantin Bușe sau Gheorghe Zbucea. Am „prins” momente „liberale”, ca „Declarația din aprilie 1964” și revenirea la facultate a lui Constantin C. Giurescu, evenimente care au avut serioase ecouri în rândurile studențimii. Văzând cu ochii dascălii din acei ani, le admir, acum înțelegând mai bine contextul, altcum decât atunci, îndrăznelile câtorva de a ne stârni interese de cercetare spre izvoare, spre monumente, spre arhive și biblioteci, spre tezaurul muzeelor, reținându-le nu înfrângerile, oportunitățile și cedările, ci înțelegerea istoriei în sensul ei de facere și desfăcere prin cei mulți și de reinterpretație perpetuă prin profesioniști. Dacă am rămas cu

ceva de la acei dascăli, tocmai cu acest mod de conceptualizare (neafirmat pe față, ci în subtext) a istoriei am rămas. De învățat am învățat de la mulți dintre dascălii de atunci, nu-i numesc aici pentru a nu nedreptăți pe cei uitați: pentru că am deprins a „vedea” și reține un document (practica la arhive era obligatorie, ca și cea de șantier), a nota esențialul despre un sit și a cunoaște ce înseamnă documentația de șantier, a fișa o carte, un studiu, un articol și a-i întocmi propria documentație, a vorbi la catedră (practica la Liceul „Gheorghe Lazăr” ne-a fost de mare folos). Cu aceste fundații am pornit fiecare și le-am dezvoltat ulterior. Reflexele de a cumpăra o carte sau un desen, o grafică sau un tablou atunci le-am dobândit, cercetând biblioteci, colecții și muzee, iar excursiile de an tot atunci le-am însușit ca modalitate de a-ți extinde orizontul cultural.

5. Cu cine dintre foștii colegii de facultate ați păstrat relații de prietenie după absolvire?

Cu mulți colegi din cele două facultăți – cea clujeană și cea bucureșteană – am rămas prieten pe viață: dintre clujeni – cu Sanda Rus, Corina Popa, Maria Bărbulescu, Pia Teretean, Mihoc Blaga, Dinu și Vio Pop, Ștefan Matei, Lucu Aldea, Carol Kakso, Al. Popescu, Viorel Faur, Nucu Roman, Florin Medeleț, Grigore Popescu Arbore, iar dintre bucureșteni – cu Al. Simion Ștefan și Alexandra (până la plecarea lor în Franța), Ion Mândrea, Constantin Rezachievi, Horia Cărciumaru, Mihai Caranghel, Liviu Stănilă, Ion Bulei, Horia Matei, Adolf Armbruster, Al. Marcu, Traian Pleșca, Victor Soare, Mircea Doman, Angela Ică, Doru Mavrodin, Spiridon Crîstocea, iar din anii apropiați – cu Marcel Popa, Mircea Babeș. Generația 65-iștilor îmi apare acum ca una destul de solidară, optimistă la debuturile ei profesionale, eliberată, în bună măsură, de gravele încărcături ideologice ale anilor '50. Mulți dintre foștii mei colegi s-au afirmat profesional, unii fiind străluciți în baza performanțelor și nu a sprijinului politic. Eram pe atunci cu mult mai optimiști pe seama viitorului. Cu cei mai mulți dintre foștii colegi m-am văzut în deceniile trecute, cu unii chiar frecvent, mai ales cu cei legați, ca și mine, de patrimoniul cultural. Încă ne vedem periodic, dar tot mai puțini și mai pesimiști, dominați de întrebări la care nu mai avem răspunsuri clare.

6. Doctoratul l-ați făcut la Facultatea de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, sub îndrumarea acad. Virgil Vătășianu, având ca temă de studiu „Comisia Monumentelor Istorice – Secția pentru Transilvania. Istorie și activitate”. De ce Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, specialitatea istoria artei și de unde vine interesul pentru Comisia Monumentelor Istorice?

La Cluj m-am întors pentru doctorat, la îndemnul lui Hadrian Daicoviciu și cu sprijinul prietenesc al lui Nae Cordoș, istoric și muzeograf. La Muzeul

Național de Istorie a Transilvaniei, condus de Hadrian, se găsește – ca donație a fiicei lui Alexandru Lapedatu (profesorul și mentorul lui Constantin Daicoviciu) – arhiva acestuia. Or, pe atunci lucram la Direcția Patrimoniului Cultural Național (și aici era Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice), iar la Cluj – cea a secției transilvane. A fost – înțeleg acum – destinul! M-am întors spre ceea ce căutam și nu știam încă de ce. Hadrian, de care am fost legat profund, m-a încurajat să conlucrez, descoperind o rațiune de a fi, așa că am ajuns iarăși la academicianul Virgil Vătășianu, singurul care știa și putea conduce o teză doctorală pe seama lucrărilor excepționale destinate, după Marea Unire, patrimoniului cultural transilvănean, scos la lumină, recuperator și catalizator, pentru susținerea edificiului național de o generație remarcabilă de istorici. Teza și lucrările desprinse din aceasta (două la număr) – *Ocotirea patrimoniului cultural. Istorie, destin și valoare* (Editura Meridiane, 1986) și *Protejarea patrimoniului cultural-artistic din Transilvania și Banat după Marea Unire* (Editura Științifică și Enciclopedică, 1988) – au fost rezultatul a mai bine de 10 ani de muncă. În literatura de specialitate, la vremea aceea, erau singurele și au rămas ca referințe și acum. Beneficiul cel mai mare a fost însă un orizont mult lărgit pentru a cunoaște – a căuta să înțeleg, mai bine zis – miracolul unificării naționale prin cultura înaltă și însemnele ei perene, al desăvârșirii unirii. Prin frecvente discuții cu aristocratul Virgil Vătășianu, pe al cărui stil și fabuloase experiențe de viață le-am admirat și al cărui model didactic și doctoral am căutat mai târziu să mi-l apropiu, am fost beneficiarul unei pregătiri și desăvârșiri profesionale la care nu visasem. Îi port recunoștință și mă înclin și acum, amintind mereu cât îi datorez. Atunci am înțeles, iar mai târziu alte personalități istorice mi-au confirmat că, în interbelic, Comisiunea Monumentelor Istorice a fost coagulantul național pentru energii culturale (prin monumentele istorice, siturile arheologice, colecțiile și muzeele României), care a contribuit esențial la consolidarea statului român, la afirmarea acestuia (și a culturii majore) în plan european și universal. Contribuția sa științifică și de natură culturală la construcția națională este certă, verificabilă și de lungă durată.

7. Care au fost relațiile Dvs. cu acad. Virgil Vătășianu și cum era să faci studii doctorale în domeniul istoriei în anii '70 ai secolului al XX-lea în România?

Cu acad. Virgil Vătășianu am stabilit și am întărit legăturile cele mai solide, ca de la învățăcel la magistrul, purtând numeroase discuții, ascultând fascinat, în familia Domniei Sale, deschisă mie, mărturisiri și reflecții asupra experiențelor de viață. Pregătirea doctorală a durat 6 ani, cu emoțiile unor referate și examene deosebit de serioase, în confruntări cu catedra de istoria artei și cu colaboratorii

Ca tânăr profesor de istorie (1966)

Profesorului. Pe urma lor am câștigat enorm, dobândind un titlu pentru care am muncit sistematic și care a fost confirmat printr-o prestigioasă Comisie: Hadrian Daicoviciu, Dinu C. Giurescu și Viorica Guy Marica, pusă sub președinția lui Virgil Vătășianu. Doctoratul mi-a confirmat un nivel profesional înalt, considerându-l drept pragul viitoarelor lucrări, ale căror performanțe, certamente, sunt izvorâte din acel prestigios titlu.

8. Ați debutat în anul 1965 în calitate de profesor de istorie la Școala Generală Arțari (jud. Călărași), iar peste doi ani ați avansat în funcția de director al școlilor generale Pelinu și Dormărunt (jud. Ialomița), având în subordine 4 școli generale (cu peste 700 elevi), unde ați activat până în anul 1971. Cum era să fii profesor școlar și director de școală în România comunistă?

Debutul profesional l-am făcut ca profesor în Bărăgan, așa cum, urmând „repartiția”, l-au făcut aproape toți colegii mei. Mi-a plăcut să fiu profesor, m-am străduit să dau elevilor mei ceea ce știam, iar dacă am reușit, o datorez „plămadei” valoroase pe care o reprezentau acei copii – care aveau dascăli titrați, universitari, pentru prima dată, aproape la toate materiile (astăzi așa ceva nu se poate concepe și mai că nu-ți vine a crede) – de țărani, setoși de învățătură.

Cu dr. Cristian Mușețeanu la Muzeul Național de Istorie a României (2002)

Au fost ani grei, cu lipsuri de materiale didactice, dar și cu „influențe” ideologice ale activiștilor de partid, cu ierni grozave și cizme de cauciuc pentru a-ți face datoria, dar mie (sigur, nu doar mie) mi-au folosit: am învățat să lupt, să mă confrunt cu ignoranța și oportunismul unor șefi, am găsit satisfacții în intrarea copiilor la licee (până în 1965,

copiii din școlile Dâlga-Gară și Dâlga-Sat, arondate la Pelinu, au avut domiciliu forțat). Am făcut dotări școlilor, am căutat să „îndulcesc” viața colegilor prin gazde bune și atmosferă prietenească. N-a fost ușor, dar cei șase ani în Bărăgan s-au dovedit o școală de viață, cum ar trebui s-o parcurgă orice începător pentru a cunoaște direct realitățile și a-și măsura putințele.

9. Ulterior ați fost cercetător și profesor la mai multe instituții de cercetare și universități din România, unde v-ați simțit cel mai bine și de ce?

Ca cercetător, am început să lucrez la Muzeul Național Cotroceni, apoi la Muzeul Satului și am încheiat acest parcurs – care e pe viață, iar nu limitat – la Muzeul Național de Istorie. Debutul în calitate de cercetător l-a consacrat o prestigioasă comisie (Gh. Focșa, Georgeta Stoica, Ioan Scurtu), prin concurs, în 1991. Ca profesor, sper că am lăsat „urme” la Centrul Special de Perfecționare, la universitățile „Spiru Haret”, „Dimitrie Cantemir”, „Atheneum”, dar, mai ales, la Târgoviște, unde și acum, ca asociat, conduc stagii doctorale. În toate aceste locuri am onorat, sper, sarcinile profesionale, găsind colegi și destui studenți de calitate. De cei de la Universitatea „Valahia” mă simt cel mai legat, și pentru că am impus o specializare nouă (muzeologie – istoria conservării și restaurării patrimoniului cultural), dezvoltând-o până la afirmare pleneră. Aici am obținut performanțe, dar și recunoașterea colegială prin acordarea titlului de **doctor honoris causa**.

10. V-ați dedicat toată viața cercetării istoriei și protejării monumentelor. De unde vine această dragoste pentru trecut și pentru protejarea moștenirii culturale? În ce stare ați preluat Direcția Muzeelor și Colecțiilor în anul 1990, când ați fost numit director și ce ați reușit să schimbați în sistemul de management ale muzeelor și colecțiilor?

Tema istoriei și protejării patrimoniului cultural am identificat-o, mai întâi, ca fiind o nevoie personală de a înțelege ideile, liderii și conjuncturile în care a evoluat moștenirea istorică, apoi ca fiind un angajament ce mi se potrivea concepției de viață și, nu în ultimul rând, ca fiind o obligație liber asumată. Sper că prin lucrările mele și demers administrativ să o fi servit bine.

După opt ani de la îndepărtarea – pe criterii absurde (rude în străinătate) – din domeniul strict al specializării (servit însă direct și sprijinit în acest sens de grupul de elită din Editura Științifică și Enciclopedică, unde am lucrat ca redactor), fără însă să fi fost oprit să-mi continui cercetările, am preluat, la propunerea lui Radu Florescu, reînființată (după 15 ani!) Direcția Muzeelor și Colecțiilor, acceptat de Andrei Pleșu. Schimbările de structură operate atunci, într-un moment de efervescență și remodelare cu consecințe, unele, și astăzi: autonomia muzeală, reconceptualizarea funcțională, accentele strategice echilibrate pe dezvoltare-gestionare-conservare-protecție și educație, susținerea cercetării prin funcții de cercetător (prima dată în muzeografie!), apărarea ideii de *leadership* profesional (promovare din interior și nu pe criterii politice) ș.a. Unele au rezistat, s-au identificat lideri domeniali: potriviți și atașați, o atmosferă de cooperare și relații interinstituționale; altele au „căzut” în derizoriu, cum se petrec asemenea schimbări de obicei. Cert este că atunci au început restructurările tematice, expoziționale, modernizarea tehnologică, reprofilările muzeale și o coagulare rezistentă a comunității muzeografice. Prefacerile din acei ani constituie temelii serioase pentru muzeografia contemporană, iar dacă am reușit să susțin atunci muzeele și comunitatea de sprijin a acestora, o datorrez echipei centrale (29 de colegi) și multor altor valoroși confrăți din muzeele României.

11. Sunteți unul dintre puținii cercetători români care abordează pluridisciplinar domeniul muzeografiei. Cum calificați nivelul muzeografiei din România la etapa actuală?

Evoluția postdecembristă a subsistemului muzeal n-a fost liniară și nici lipsită de adversități: fără suport legislativ, cu precarități grave financiare, cu exod de specialiști și, important, cu adeziuni politice contradictorii (în instituții de echidistanță, și nu de activism); muzeele au reușit, treptat, să se redreseze abia spre anul 2000; cu instituții-etalon (Muzeul Național Cotroceni, Muzeul Țăranului Român, Muzeul Civilizației și Tehnicii Populare Dumbrava Sibiuului, Muzeul Satului, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea – unic până azi, muzeele Peleş și Bran), dar și cu multe altele rămase nereformate și într-o stare de degradare; reechilibrarea s-a impus însă, mai ales prin reevaluarea statutului cercetării muzeale, prezentă în **Programul „Dacia Prot Pat”**, de la care por-

nind s-au introdus proiecte și programe de cooperare teoretică și practică cu mediile cercetării fundamentale, academice și universitare. Acestea s-au consolidat treptat, impunând muzeele ca parteneri preferate îndeosebi în domeniile arheologiei, etnografiei, artei, aplicate la conservare-restaurare-protecție-educație. Valoarea personalului științific din muzee a fost benefică pentru a salva instituțiile și a salva rețeaua. Nu cât s-ar fi putut, nu îndestul – dacă proiectele prezentate decidenților (Institutul Național de Muzeografie, Institutul de Cercetare în Domeniul Conservării-Restaurării, Institutul de Salvare și Prevenție în Arheologie, centre muzeale provinciale, laboratoare zonale de restaurare) ar fi fost acceptate. În pofida acestor obiective – rămase ca deziderate –, nivelul profesional a crescut, muzeele recuperând (multe, și nu după așteptări) un loc important în societate, iar muzeografia din România recuperând, mai ales după 2000, în planul competiției europene. În practica muzeală diurnă, a coopera cu Institutul de Fizică Nucleară „Horia Hulubei”, cu alte institute de profil (pentru suport de lemn, metal, textile, pictură) din țară și străinătate este ceva normal, iar rezultatele sunt remarcabile.

12. După 1989 ați cercetat un subiect pe cât de interesant, pe atât și delicat – relația între istorici și Securitate. De unde acest interes și care au fost cele mai mari dezamăgiri ale acestei cercetări?

Subiectul a derivat direct din nevoia de a recupera corect și a ne asuma elitele din perioada socialistă, vădit tratate politic de un partid sau altul, subiectivând contribuția lor după interese ideologice. Eu m-am preocupat obsesiv de elitele culturale, legate îndeosebi de instituțiile de patrimoniu: între acestea orientările unora erau de stânga, altele erau liberale, ale altora legionare, iar cei mai mulți proveneau dintre cei care se concilieră cu Puterea (democrat-populară și socialistă), făcând compromisuri cu aceasta, judecate însă fără obiectivitate. Nu i-am neglijat nici pe cei care au plătit cu ani grei de pușcărie, chiar cu viața ca „foști” în anii '50. Am căutat să înțeleg ce s-a petrecut cu generația Unirii, cu personalitățile acesteia, distingând însă „periodizarea” epocii postbelice în faze: cea a începuturilor (1944-1947), a modelului sovieto-român (1947-1958), a presocialismului românesc (1959-1964), a începuturilor socialismului național (1965-1977), a dictaturii ceaușiste (1978-1989), faze, poate, nu perfect încadrate cronologic și numite ca atare, dar trăite de mine. Le-am studiat obsesiv faptele și rosturile unor mari istorici – pornind de la Alexandru Lapedatu –, cu toții implicați în opera de ocrotire a patrimoniului cultural. Unii dintre continuatorii lor mi-au fost profesori, aproape pe toți i-am cunoscut altfel decât i-au consemnat următorii sau anchetatorii lor. Surprizele au fost mari: cei mai mulți au câștigat un prestigiu

în plus, admirație și respect pentru crezurile și rezistența lor. Relația dintre istorici și servicii nu apare ca una nouă, de necrezut și de neînțeles. Cum să-ți fi slujit Țara și pe ai tăi în vremuri excepționale, decât conlucrând cu Puterea, convingându-l de ceva anume, servindu-i interesele? Nocive și mizere au fost însă colaborările spre a distruge, delatațiunea din interes, perfidia față de confrăți, slugărnicia ordinară, caracterul infam, trădarea alor tăi... Și nu de puține ori, istoricilor li s-au pus în cârcă astfel de acuze, cei mai mulți (dintre cei a căror viață am desprins-o din arhive) trecând „examenul”. Studiarea documentelor de la CNSAS mi-a lăsat un gust amar: cine erau cei care îi anchetau pe marii intelectuali ai României? Mulți analfabeți, răi, limitați ca gândire, îndoctrinați până la orbire, dușmănoși inteligenței, provocatori și ticăloși în a pune cu orice preț vini pe seama valorii umane! Încă un sentiment negativ: în cercurile de apropiați, între colegi de branșă, au fost mereu delatori, unii chiar viciați cu plăcerea delatațiunii. Din toate cercetările de arhivă și din întâlnirile cu cei care au suferit direct, am înțeles că-n vremuri de încercare – când se schimbă lumea –, atunci se văd calitățile și defectele neamului, ieșind cu tărie răul din oameni. Dar aș adăuga și cele spuse și auzite de la mulți semenii încercați: și-n acele împrejurări dramatice, binele se arată unde și când nu te aștepți. Dacă privim înțelept și obiectiv lumea românească recentă, cea din postbelic, istoricește vorbind, este doar un crâmpei de istorie (grea, desigur, prin consecințe, dură pentru mulți), poate o încercare dată nouă să fim mai buni cu noi, mai drepți și să desprindem din ea învățăături cum și ce anume să facem. Chiar și-n acele vremuri românii au înfăptuit lucruri mărețe, au înregistrat progrese și nu au disperat.

13. În palmaresul Dvs. aveți peste 30 de monografii și cca 400 de studii și articole, cum ați reușit să fiți atât de productiv și care este secretul scrierii academice? Totodată, sunteți și editorul mai multor volume de studii și documente. Și în acest context, vă întreb, cum e să fii editor în România?

Am scris mult – nu știu însă și cât de convingător – pentru că am o disciplină a scrisului, făurită în ani de exercițiu zilnic, și pentru că am fost un harnic cercetător de arhivă. Cum altfel te poți justifica atunci când emiți judecăți? Ca editor (peste 30 de volume), am profitat, cunoscând scrisul altora, uimindu-mă de puterea frazei și interpretarea faptelor, de talentul autorilor. Înainte de '89 am făcut „școală” la prestigioasa Editura Științifică și Enciclopedică, unde lucrau mari și talentați redactori; pe atunci „comanda socială” dădea rezultate, publicându-se mult și bine, restituiri foarte valoroase (la unele dai la o parte introducerile/cuvintele-înainte/citatele de început, și ai lucrări per-

fecte); după '89 s-a liberalizat și publicarea cărților a ajuns o afacere, pentru câțiva istorici, chiar foarte profitabilă. Eu ca autor am avut noroc – e drept că am scris și scriu *pro bono* sau cu drepturi de autor mici – rămânând la Editura Oscar Print un „scriitor” fidel, mulțumit că sunt publicat și oricum nedorind să fac avere din cele scrise pe seama nedreptăților, persecuției, suferințelor. Iar în cele dedicate muzeografiei, ar fi chiar imoral să dezmint calitatea de „doctor fără de arginți”!

14. În cariera Dvs. ați făcut o serie de vizite peste hotarele României. Cum ați reușit în perioada regimului comunist să obțineți permisiunea pentru aceste călătorii și cu ce impresii reveneați în țară?

Am călătorit și înainte de 1989 (doar singur), și după, și nu în puține locuri din lume: am fost norocos și nu ascund asta. Călătoriile, cele oficiale, însoțind expoziții de anvergură, participând la reuniuni de strictă specialitate, la conferințe, erau, de fiecare dată, până la aprobarea lor, prilej de mari emoții, temeri și așteptări înfrigurate, începeau cu aprobarea COM-ului instituției, a forului tutelar care fixa mandatul, cu discuții și instrucțiuni ale celor care supravegheau vigilența instituția, ascultau telefonul de acasă, luau recomandări de la vecini. Nu mai vorbesc despre pregătirea bagajelor, a documentelor de călătorie și, la întoarcere, a raportului. M-am bucurat însă de încrederea unor conducători de instituții, dar și de recomandări venite de la importante personalități. Acele călătorii mi-au adus câștiguri profesionale, beneficiind de ceea ce visau cei ca mine, cunoscând nu doar marile instituții de profil, ci mulți lideri domeniali. Câștigul acela a fost fantastic, așa că nu contau obstacolele, stresul, cheltuielile pregătitoare; dar mi-au adus și neplăceri, bănuieli și atribuiri false; și cu unele, și cu altele am intrat în vremurile postdecembriste, când noi călătorii oficiale m-au recompensat pentru toate neajunsurile, geloziiile și eforturile făcute. Sunt mândru că am reprezentat România în locuri și reuniuni de maximă importanță și că am reușit să fiu de folos țării mele prin ceea ce am învățat din acele mandate de încredere, pe care nu le-am dezonorat.

Dacă înainte de '89 impresiile pe seama altora – mai avansați – m-au pus pe gânduri, văzând realizări culturale de vârf, făcându-mă admirator și adept al multor performanțe (și critic față de situația de acasă), după '89 acestea s-au multiplicat, putând să selectez ceea ce era potrivit pentru noi din performanțele altora și să nu prefer modele sacrosante, recomandabile, dacă nu răspundeau specificului românesc. N-am fost niciodată adeptul preluării *ad litteram* a ceea ce alții dobândiseră în timp îndelungat, fără să evaluez nivelul instituțional și societal de la noi.

15. Aveți relații foarte bune cu colegii din Republica Moldova și participați la diverse evenimente academice de la Chișinău. De când au început aceste relații de colaborare și care sunt impresiile Dvs. despre mediul academic de la Chișinău?

Legăturile colegiale cu Basarabia le-am visat, dorindu-le ca pe o compensație față de o cunoaștere parțială și deformată asupra unei țări românești de margine; când am făcut prima călătorie, cred, în martie 1990, alături de Ioana Brătianu, Octavian Ghibu și Florin Rotaru, ducând la Chișinău *Abecedarul* lui Creangă (re-tipărit de Fundația „Atheneum”). A fost un drum de neuitat și atunci i-am cunoscut pe mulți fruntași basarabeni: Grigore Vieru, Tudor Braga, Ion Niculiță, Tudor Stăvilă, Constantin Ciobanu, Tudor Sbârnea, Mihai Cimpoi, Nicolae Răileanu, Ion Ungureanu, Eugen Bâzgu ș.a. Legăturile s-au înfiripat imediat, din solidaritate cu frați ale căror năzuințe, eu, ardeleanul, le-am înțeles privindu-le în raport cu destinul românității de la Răsărit, cea mai încercată în decursul istoriei. Mi-am lărgit cercul de confrăți, adăugându-i, în timp, pe Elena Ploșniță, Tatiana Condricova, Mihai Ursu, familia Eșanu, Eugen Sava, Mariana Șlapac, familia Postică și alți câțiva din generația mai tânără, incluzându-l aici și pe Sergiu Musteață. Am fost, așadar, în Republica Moldova de foarte multe ori: ca mesager al Ministerului Culturii la transmiterea unor lucrări de artă monumentală (de 2 ori), ca invitat al marilor muzee (de 5 ori), la sesiuni de comunicări științifice, ca membru în comisia de doctorat și abilitare (de vreo 15 ori), ca expert în muzeografie delegat de UNESCO (1) și onorat de ministerul de profil de la Chișinău să prezint opinii asupra muzeografiei contemporane (de 2 ori). Cu asemenea ocazii am întărit prietenii și am legat altele noi, dar cel mai mult am câștigat prin cele arătate cu mândrie de colegii basarabeni: comori de istorie și artă din muzee, monumente, șantiere de restaurare și de săpături arheologice, expoziții. Mediul academic basarabean, cu energii culturale și științifice de ținută, nivelul stagiilor doctorale și calitatea științifică a titularilor ori aspiranților la titlul de doctor impresionează. Este aici o sinteză, rezultată și din vecinătăți, dar și dintr-un puternic sentiment de orgoliu care îndeamnă la competiție. Cât am putut ajuta – în posturi oficiale, acasă și la reuniuni internaționale –, am făcut-o cu toată camaraderia și onestitatea, crezând în valoarea românească și europeană a patrimoniului cultural din Basarabia, ca și în cea științifică, superioară, a liderilor ce-l servesc pe acesta. Ca atare, dacă voi mai fi chemat să sprijin cu un sfat, o sugestie, cu opinii, dacă cele ce le știu și experiența mea îmi vor aduce noi invitații la Chișinău, voi răspunde – de-o fi sănătos – cu bucurie.

16. Deseori lumea dă vina pe un sistem neeficient de management și de protejare a patrimoniului cultural din România. Dvs., ca fost director general al Direcției Protecția și Valorificarea Patrimoniului

Cultural Național din Ministerul Culturii (1993-1994) și secretar de stat pentru patrimoniul cultural național în cadrul Ministerului Culturii și Cultelor (2001-2004), cum credeți de ce are nevoie România pentru a eficientiza acest domeniu și pentru a se alinia tendințelor contemporane?

Dacă vrem să găsim deficiențe – și nu m-am sfiit să le numesc și în scris, uneori foarte apăsător –, le vom găsi; patrimoniul cultural, redescoperit (încă incomplet) de unii, servit cu devoțiune de un corp profesional cu mulți operatori performanți, prezintă serioase zone periclitare de lipsa finanțării la nivelul cerințelor (acestea nu sunt nici acum clar și transparent prezentate Parlamentului), de categorie specializată (personal de cercetare, conservare și protecție corespunzător), de discrepanțe și contradicții legislative, dar mai ales din cauza educației proprietarilor precare și a nerespectării legislației de către mulți responsabili de bunuri (autorități publice și persoane direct responsabile). Patrimoniul cultural din România este încă supus – e drept că tot mai rar – unor grave agresiuni ireponsabile, rămase nepedepsite, care au în spatele lor sprijin prin influență politică și coruperea unor autorități. Conflictele de interese sunt încă la vedere acceptate și arată căldășii ale celor interesați în o așa-zisă dezvoltare cu care le înlesnesc, prin avize favorabile, încălcarea legii. Ministerul de resort și-a schimbat în ultimul deceniu de trei ori numele, iar titularii succesivi (vreo șapte) n-au făcut (nefiind profesioniști) îndeostul să-l îndrepte spre eficiență printr-un corp de profesioniști, specialiști reputați, care să-i redea o mai mare autoritate și credibilitate. Temeiul acțiunii de patrimoniu a rămas, cu evidență, în sarcina comisiilor de specialitate (S), care nu au drept nici la decizie (fiind consultative) și nici la asumarea responsabilității morale și materiale a avizelor. Dar dacă sunt realizări – și acestea sunt în număr destul de mare –, comisiile prin membrii lor au merite, însă cele de drept și esențiale revin instituțiilor naționale, respectiv celor din teritoriu, unor antreprize private la monumente (prea puține la număr încă) și, bineînțeles, unora dintre autoritățile județene (consilii), primăriilor și inițiativelor acestora. În pofida unor lipsuri – de personal specializat și mână de lucru tehnică calificată (anulată prin erori decizionale ministeriale, rămase nesancționate), rezultatele – nu îndeostule, numeric vorbind și în raport cu nevoile și cerința publică – arată că România se înscrie în trendul contemporan, dar că mai are serioase handicapuri și neîmpliniri până la normalitate. O restructurare de fond a ministerului de profil și o revizuire a legislației sunt obiective presante, iar continuarea procesului de modernizare și reformare a sistemului patrimoniului cultural – în corelație directă cu cel natural – au devenit obligatorii. Este păcat de calitatea personalului care servește acest domeniu, dar mai ales de valoarea avuției culturale a națiunii, ca să pierdem componente de acumulare

seculară (uneori milenară) care sunt unice și ne dau identitate într-o lume atât de bulversată: doar acestea au statut de simbol, doar ele ne individualizează și ne sprijină să ne păstrăm ca popor și să ne afirmăm ca unul civilizat.

17. Între 1991 și 1994 ați fost director general al Muzeului Național Cotroceni, unde ați organizat și deschis public un mare muzeu de istorie și artă, prevăzându-l și dotându-l cu cele mai moderne mijloace tehnice, ați impus un program anual al acestui așezământ, bazat pe cercetarea fenomenelor istorice, pe recuperarea unor componente ale ansamblului (biserică și palat), etc. Acest efort a fost apreciat în anul 1994, când Muzeului Național Cotroceni a fost distins cu Special Commendation la European Museum of the Year Award. Ținând cont de situația actuală de la Muzeul Național de Istorie a României, îmi permit să vă întreb de ce „stagnează” una din cele mai importante instituții muzeale din țară?

Proiectul Muzeului Național Cotroceni n-a fost unul agreat cu aplauze de grupurile elitiste și nici de anumite servicii; rezervele trebuie privite în înțelegerea contextului societal din anii '90. Acest muzeu – cu o identitate istorică, artistică și memorială – a reușit însă datorită înțelegerii unor vizionari, printre cei mai de seamă fiind președintele Ion Iliescu, căruia i s-au adăugat susțineri intelectuale, dar și instituționale, la care m-am alăturat și eu; patrimoniul cultural moștenit, monumentele istorice, muzeele și colecțiile nu ar trebui să fie supuse algoritmilor, ele nefiind nici de stânga și nici de dreapta, ci aparțin unui popor, unei națiuni, căreia îi reprezintă istoria. Or, la Cotroceni trebuia ca o istorie triseculară să fie asumată și prezentată într-o vreme a confruntărilor ce căutau un drum nou țării. Dacă s-a reușit, înseamnă că instituția a fost servită cu devotament și profesionalism de cei care i-au așezat temelie și i-au asigurat un drum, sperăm, lung. Oricum vor fi vremurile, cei de acum și cei care vin după s-ar cuveni s-o aprecieze, s-o sprijine și s-o servească.

În anul 1994 Muzeul Național Cotroceni a fost evaluat ca performant și distins cu mențiune specială (Special Commendation) la European Museum of the Year Award (EMYA). Fondatorul a fost însă determinat să plece de la conducerea titratului muzeu, dar acesta a rămas să se afirme ca o instituție de prim rang. Într-un alt registru, o instituție etalon identitar, de strategie și reprezentare națională, Muzeul Național de Istorie a României se găsește într-o situație paradoxală, rezultată din lipsa de voință politică (sau, poate, condamnată prin aceasta).

Văduvită de prezentarea în viziune nouă, modernă a istoriei țării (de peste un deceniu se limitează la copia Columnei lui Traian și la tezaurul istoric),

instituția muzeală-etalon supraviețuiește doar printr-un grup de specialiști (câțiva excepționali), care o servesc prin lucrări curente (cercetare, evidență și PR) și printr-un valoros și ritmic șir de expoziții temporare (câteva chiar de anvergură, fiind itinerate în țară și străinătate). Acest muzeu nu stagnează, ci doar caută (prin colectiv) să nu iasă din memoria românilor! El este sortit, parcă, la uitare, voit, poate, să nu se așeze în simțire cu nevoia acută de educație națională, dorit, poate, să nu-i reflecte, ca suratele sale din țările vecine, pe români. Nu știu cât va mai dura acest atentat (al prostiei ori delăsării decidenților), dar știu sigur că neputința monumentală condamnabilă îl va consemna.

18. Cum trebuie să fie un muzeu la începutul secolului al XXI-lea?

Un muzeu contemporan nouă s-ar cuveni să ne reprezinte pe noi cu cele bune și cu cele rele (fapte, întâmplări, evenimente, oameni mari și mici), așa cum ne definim în lume; să ne arate și să arate altora de unde ne tragem, cum ne este felul, ce am făcut ca să fim, ce am dat altora și ce le datorăm, poate să cuprindă și un mesaj celor care ne moștenesc și vor veni după noi: atât am făcut cei de dinainte și noi; atât am putut; de acum nădejdea este în voi și speranța că ne veți respecta și veți înmulți cele bune lăsate vouă.

S-ar cuveni, dacă nu putem înnoi clădirile de muzeu (e de preferat să facem muzee noi, adaptate patrimoniului deținut), să ne revedem expozițiile de bază, aducându-le la zi cu noi descoperiri și obiecte ajunse recent în muzeu, organizân-

Deschiderea Muzeului „C. Blendea” (Târgoviște, 2002)

du-le după reguli stricte de conservare, dar în consens cu muzeotehnica de astăzi, să avem depozite organizate și, obligatoriu, un bun serviciu educativ. Muzeele noastre să reprezinte putințele, talentele și calitatea celor care le slujesc, fiind oglinda comunităților prin demersul specialiștilor. Ar mai trebui, desigur, să fie acest nou muzeu și mândria cu credință afirmată a celor pe care-i reprezintă.

19. De-a lungul carierei Dvs. universitare ați educat mai multe generații de istorici și muzeografi, având peste 60 de doctoranzi. Ați putea să ne spuneți care sunt secretele unei școli de formare, cum ați reușit să adunați în jurul Dvs. tinerii și care este relația cu discipolii Dvs.?

Am dobândit dreptul să conduc doctorate în anul 2000, deci aproape de două decenii susțin avânturile și dorința de perfecționare a unor colegi mai tineri – peste 70. Au venit la mine, am făcut ce se cuvine ca să-i încurajez și să-i ajut înainte, în timpul și după dobândirea onorantului titlu de doctor. Din Sighet și Baia Mare, din Sofia și Chișinău, din Făgăraș, Brașov, Bran, Sinaia, Brăila și Slatina, din Ploiești, Bacău, Târgoviște, Huși, Golești, Tulcea, Suceava, Craiova și București – de la muzee, cei mai mulți, din serviciile pentru monumente, din învățământ – au crezut că aspirațiile lor științifice se pot împlini. Și cred că nu au fost decepționați! Eu am plăcerea de a face bine, l-am făcut pentru mulți în fel și chip, discret sau pe față, așa cred eu că onorez și răspund binelui ce mi s-a fă-

cut și mie de oameni care-mi sunt dragi. Nu-i pot uita nici pe Radu Florescu, nici pe Vasile Drăguț, pe Hadrian Daicoviciu ori pe Răzvan Theodorescu. Tezele doctoranzilor – cele mai multe deja publicate – acoperă o problemă vitală pentru ocrotirea patrimoniului cultural: multe sunt excepționale, toate au caracter de utilitate publică, iar câteva zeci dintre autori au dobândit în viața științifică națională distincții academice în temeiul lucrărilor de doctorat. Școala doctorală de la Universitatea „Valahia” s-a ridicat prin acești laureați la un înalt nivel de performanță academică, argumentată de

certificarea lucrărilor doctorale (specialitatea muzeografie – istoria conservării și restaurării) prin comisii de cel mai înalt prestigiu. Secret nu avem – nici eu și nici colegii mei – decât seriozitate, continuu dialog, exigență științifică, insistența pe teme utile și novatoare. Dacă, în ce mă privește, am reușit să sprijin autoritatea universitară târgovișteană și să-i aduc și lauri prin reușita distinșilor mei confrăți mai tineri, mă simt onorat. Dacă s-ar putea cumva vorbi și de discipoli, bucuria și satisfacția mea n-ar avea margini, doar că asemenea rezultat cere să-l arate cei cu care am stabilit performanțe, depășind orice narcisism și egocentrism.

20. Fiul Dvs. Ioan Oprîș a pornit practic pe urmele Dvs. și a devenit un arheolog cunoscut. Cât de mult l-ați îndrumat în alegerea profesiei și cum e să ai în familie un arheolog?

Fiul nostru – o spun colegi de-ai săi și i-o arată faptele – este un istoric deja afirmat, arheolog specializat, cu o experiență profesională de bună reputație. „Urmele” rezidă în biblioteca de acasă, în mediul profesioniștilor, buni prieteni de-ai noștri, pe lângă care a crescut și învățat. Stăruințele și rezultatele îi aparțin întru totul, „vinovăția” părinților (amândoi istorici) ar fi aceea că, iubindu-și alegerile lor ca preocupări, nu l-au îndrumat spre alte meserii. Sper ca el, la rându-i, să-și onoreze alegerea și destinul mai bine decât am făcut-o noi. Un arheolog în familia noastră nu este ușor de suportat; ca mai toți confrății săi, este „atins” definitiv de profesie, având un special spirit anticipativ și critic aparte în evaluarea profundă a vieții indivizilor și, mai ales, a conștiinței plenare a ceea ce aceștia, din neguri de istorie, lasă în urma lor.

Vă mulțumesc!

Sergiu MUSTEAȚĂ

IN MEMORIAM

Vilius Ivanauskas (26.08.1979 – 08.11.2018)

In November 2018, the historians' community bade farewell to their colleague Vilius Ivanauskas (26.08.1979 – 08.11.2018). Before even having reached the age of forty, during his career as a historian, that was abruptly cut short, Vilius made a truly significant contribution to East Central European and Soviet history, both in terms of publishing important monographs and many scholarly articles on the history of the second half of the 20th century, and in terms of his unparalleled energy in organizing colleagues for joint collaborations, sharing ideas and outlining future research perspectives.

Vilius began his doctoral studies at the Lithuanian Institute of History (doctoral studies were conducted in cooperation with Klaipėda University) in 2003. He had not only completed a Master's degree in history and anthropology at Vilnius University (2003) and a Bachelor's degree in politics and international relations (2002), but had also acquired a wealth of experience abroad. He had spent five months at the Centre for Anthropological, Political and Social Theory at the University of Copenhagen in 2002 under the Erasmus-Socrates program. His excellent grasp of theory, broad knowledge of the available literature and clear vision of what he wanted to research became important factors that determined his success in the then barely-studied field of Soviet history. It was important to find an approach to this difficult topic, and to not succumb to the temptation of focusing solely on repressions and terror, instead trying to discern the deeper, latent political and social shifts that our society experienced in the late Soviet period. In this regard, Vilius' excellent awareness of the context and literature, his understanding and application of paradigms that had been tried elsewhere served this field very well. Incidentally, his somewhat lesser knowledge of archival material was an obstacle in the beginning, as his primary specialisation in anthropology meant he chose to rely mostly on interviews and field research methods. However, this lack of experience was only a short-term hurdle, as his skills in adopting new research opportunities allowed Vilius to

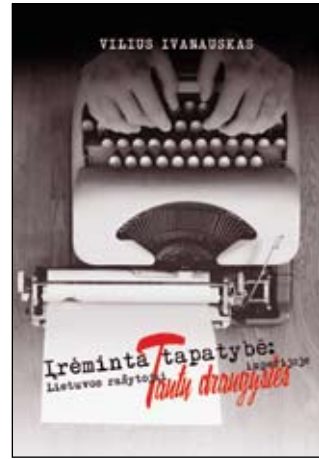

quickly learn the secrets of working in the archives. He also acquired the sixth sense of finding “hidden” documents on the archive shelves that is so necessary to a professional historian. It wasn’t long before he was working in archives both in Lithuania and in foreign countries. I recall how we ventured to the archives in Moscow and Estonia on numerous occasions. He also investigated the archives of Georgia and even of distant Kyrgyzstan. While undertaking his Fulbright scholarship in the United States, in November 2012–June 2013, he also had the chance to work at the Hoover Institution Archives.

His excellent skills in theoretical approaches and ability to combine archival materials and the unique interviews he had conducted resulted in brilliant scholarly studies. His dissertation, which he defended in 2008, titled “Lithuanian nomenklatura in the bureaucratic system: between stagnation and dynamics (1970–1988),” was nominated for the best dissertations competition in 2009 and was awarded a prize at the Presidential Palace of the Republic of Lithuania. Only one negative comment was made during the defense of his dissertation – it was too large, too broad, and thus more than one monograph could be written on the basis of the text. But Vilius did not know how to write too little, or just “as much as was required”. He always thought of ways of expanding on one or another section in a future book or article, or supplementing the material in another chapter. He would not notice how this writing literally enveloped him, consuming all the hours in his day, and often making him work late into the night on his texts. His young age and seemingly never-ending energy tricked Vilius, while he himself accepted his fatigue as an understandable sacrifice made in the name of science. Such was the work ethic that led to his excellent academic results: Vilius’ scholarly articles were printed in prestigious international journals, including *Europe-Asia Studies* and *Histoire@Politique*, but also in other foreign and Lithuanian journals. Only recently, in February 2019, just after Vilius’ passing, a collective monograph was released in English, under the title *The Literary Field under Communist Rule* (Academic Studies Press), where his contribution is also present. He authored the book’s chapter about the strategies followed by Lithuanian writers during the Soviet period. Vilius’ intellectual legacy is also preserved in the Manuscripts Department of the Lithuanian Institute of History, in his personal collection (col. 66), where recordings of his interviews are kept.

Of course, the most important contributions Vilius made to academia are his monographs. Both the book published on the basis of his dissertation *Lietuviškoji nomenklatura biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)* (Lithuanian nomenklatura in the bureaucratic system: between stagnation and dynamics (1968–1988, Vilnius, LII leidykla, 2011) and especially

his second monograph, *Lietuvos rašytojai „Tautų draugystės“ imperijoje* (Lithuanian Writers in the 'Friendship of Nations Empire', Vilnius, LII leidykla, 2015) are large-scale works, significant for the research of the Soviet period. I read them with great interest in manuscript form, having been asked

to read them by their author, and also once they had come out from the publishers. I still refer to them today in my own research. The special feature of large-scale monographs is that, after a certain amount of time has passed, they can be read afresh to reveal new and interesting points that had gone by unnoticed in earlier readings. So too today, returning to Vilius' first monograph, while reading it again, I am surprised at the sheer number of accurate conclusions, original insights and unique discoveries it contains. The monograph can be read as several separate independent histories. For example, when reading about the establishment of the Mažeikiai Oil Refinery or the Ignalina Atomic Power Plant, we can take an anthropological approach to the bureaucratic practices that plagued the Soviet period, but which are still alive and well today. We can also learn about the history of local regions, for example, about the city of Alytus. Yet, most importantly, all these accounts that appear in his book are integral parts of one deep and systematic analysis, revealing the functioning of the Soviet nomenklatura and bureaucracy.

Likewise, in his second monograph about the Lithuanian writers in the Soviet period, the author did not limit himself just to discussing how cultural figures would grow closer to or distance themselves from the orders handed down from Moscow. Following the activities of the writers and their works, Vilius delved into the expressions and shapes of nationalism during the Soviet years. He revealed the complicated hierarchy of involvement, control and coexistence in the Soviet empire and the different strategies that were adopted, presenting cases from other republics (Georgia, Kyrgyzstan, etc.) and comparing the situation of Lithuanians to the trajectory of cultural figures of other nationalities (e.g., Jewish writers) who also happened to be writing in Lithuania. Critics might say that the texts of his monographs, especially the second one, are not

easy to read. I had brought up this topic with Vilius and he was quite adamant: a scholarly work is not meant to be a booklet for popular consumption. Having gone to such lengths and put so much work into his research and writing, the author has the right to ask for a degree of attention and effort from his readers, who are in turn highly rewarded with their newly acquired knowledge. I have no doubt that younger generations of historians will discover Vilius' books and articles anew, as they are indispensable for researching the history of Lithuania during the second half of the 20th century.

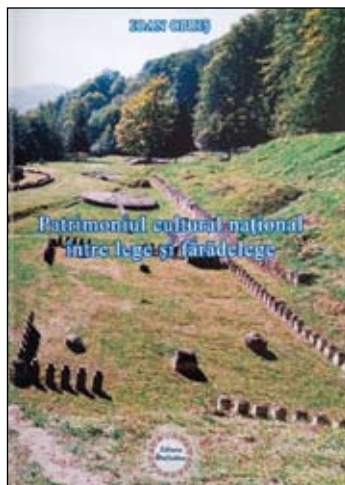
One could even say that Vilius discovered America for his fellow historians in Lithuania. He was one of the first to make use of his academic connections in order to benefit from a longer scholarship in the United States. Whilst a post-doctoral scholar at the Vilnius University Institute of International Relations and Political Science in 2009–2011, he took part in several research fellowship programs at major American research centres, including Berkeley in California, Indiana University and Stanford University. Upon his return, he convinced us, his colleagues, of how important it was not to become isolated within the boundaries of research on Lithuanian history exclusively, to search for opportunities for closer cooperation with scholars from other countries, and to present our research to as wide an audience as possible. Back then, driven by Vilius' inspiration, we strived to organize our first panels to attend the convention of the largest body researching our East Central European region – the Association of Slavic, East European and Eurasian Studies (ASEEES). At the convention held in Washington in November 2011, Vilius, Aurimas Švedas and I, together with our colleague from the University of Latvia, Martins Kaprāns, and David Beecher from the University of California Berkeley, organized a panel about the personalization of institutions during the late Soviet period and their work schedules. At this panel Vilius presented a paper about the activities of the Lithuanian Writers' Union. This first successful attempt was followed by other international conferences, scholarships and research fellowship programs, of which the Fulbright scholarship at the University of California Berkeley in 2012–2013 was especially notable. During his time at Berkeley, Vilius was inspired by the attitude and approach of Professors Yuri Slezkine and John Connelly towards the research of the Communist era, by their ability to get to the essence of a scholarly presentation, by their relationship with the existing academic contributions to Sovietology, and even by their ways of conducting discussions. Vilius saw the six months of his Fulbright scholarship as his academic golden age, due to the inspiring discussions with colleagues, the chance to have access to the rich collections of the UC Berkeley Library and to the largest body of Soviet archival materials outside the borders of the former USSR, kept in the

Hoover Institution Archives. He also had the chance to meet with Lithuanian families living in California, to participate in and speak at Lithuanian community events held to mark Lithuanian national holidays. The feeling of harmony and fulfilment also came from having his family with him during this longer stay – his wife, Gvida, and his then still very young sons, four-year-old Juras and two-year-old Ainis. As I was simultaneously on my Fulbright scholarship at the neighboring Stanford University, I would often visit Vilius. We travelled around together with his family, and I saw him being happy.

It was Vilius' ideas that gave rise to the Vilnius Symposium on Late and Post-Soviet Issues. The ninth annual symposium was held at the Lithuanian Institute of History last year. Unfortunately, Vilius was no longer present – a candle was lit near his photograph. His colleagues from Lithuania and abroad remembered and honored him, and two days later it was time to sadly say farewell.

Saulius GRYBKASKAS

IOAN OPRİȘ,
Patrimoniul cultural
național între lege și fărădelege,
București, Editura Stefadina,
2018, 149 p.

Nu știu dacă este o coincidență sau nu, dar cartea prof. Ioan Opriș, cunoscut prin publicațiile¹ sale ca un renumit specialist în domeniul muzeologiei și muzeografiei din România ante și post-1989, a văzut lumina tiparului în anul declarat, prin Decizia Consiliului Europei și a Parlamentului European, Anul European al Patrimoniului Cultural. Nici nu se putea alege un moment mai potrivit pentru acest demers util specialiștilor și nu numai.

Încă din titlu cititorul este anunțat că patrimoniul cultural național va fi dezbătut între litera legii și criminalitatea cu care se confruntă.

Din recomandarea semnată de Răzvan Theodorescu, în prezent vicepreședinte al Academiei Române, aflăm că prof. Opriș a participat la elaborarea a

---

¹ Dintre care amintim: *Ocotirea patrimoniului cultural. Tradiții, destin, valoare*, București, Meridiane, 1986; *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988; *Istoria muzeelor din România*, București, Mouseion, 1994; *Comisiunea Monumentelor Istorice*, București, Editura Enciclopedică, 1994; *Transmuseographia*, București, Oscar Print, 2000; *Managementul muzeal*, București, Editura Centrului pentru Formare, Educație Permanentă și Management în Domeniul Culturii, 2000; *Monumente istorice din România*, București, Vremea, 2001; *Muzeosofia*, București, Oscar Print, 2006; *Provocarea noilor muzeografii*, Brăila, Editura Muzeului Brăilei, 2008; *Provocarea noilor muzeografii*, Brăila, Editura Muzeului Brăilei, 2008; *Colecționism, muzeologizare, patrimonializare*, București, Oscar Print, 2013; *Muzeograme vechi și noi*, București, Oscar Print, 2014; *Muzee și colecții din România*, București, ALCOR, 2015, cărora li se adaugă un număr de 400 de articole, plus participări la conferințe și simpozioane naționale și internaționale, editare de cataloage de expoziții, ghiduri, coordonare de proiecte, plus alte activități.

cinci norme legislative atunci când deținea funcția de secretar de stat în Ministerul Culturii (2000-2004), între care Legea muzeelor și Legea privind protejarea monumentelor istorice. Cum România s-a confruntat cu un val de furturi de artefacte, cele mai multe fiind identificate cu ajutorul detectoarelor de metale și fiind sustrate din situri arheologice, la care se adaugă furturile din muzee, distrugerile ș.a.m.d., statul fiind prejudiciat de sume colosale, rolul acestor legiuiri este unul esențial.

Cartea nu este structurată în capitole, așa cum adesea ne-am obișnuit să vedem, ci în etape care, am putea spune, vizează toate aspectele „vieții” bunurilor de patrimoniu, începând cu obligativitatea protejării lor de către societate și indivizi până la pierderea și distrugerea de către grupurile infracționale sau chiar administratorii acestora. Pierdere, întrucât unele nu au mai putut fi recuperate, și distrugere, pentru că în momentul decontextualizării o importantă parte a informației științifice nu mai poate fi recuperată.

O primă astfel de etapă este cea a definirii patrimoniului cultural ca parte a avuției naționale, pe care suntem datori să-l păstrăm și să-l transmitem descendenților, sporind astfel moștenirea culturală. Este invocat aici un istoric al protejării, în directă legătură cu elitele românești, formate în mediul occidental, care au încercat să impună modele preluate din țările în care studiau. Deși modeste, aceste inițiative au constituit pionierate în domeniul pe care-l discutăm, conducând la primele măsuri legislative începând cu guvernarea lui Pavel Kisseleff, dezvoltate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Trebuie amintit că descoperirile de tezaur din aceste timpuri ajung, în cea mai mare parte, în colecții particulare sau în afara granițelor, în cazul Transilvaniei. Acestea nu erau puține, după cum putem observa din cazuistica evocată de prof. Opriș, fiind amintite căutările din preajma Grădiștii Muncelului de la începutul secolului al XIX-lea, de unde au fost recuperate 2.794 de monede din aur. De asemenea, un alt tezaur de tetradrahme din argint, identificat în Bihor, la Chișineu-Criș, format din 263 de piese, a fost „împărțit” între colecțiile private și Kunthistorisches Museum din Viena, unde au ajuns 57 de monede. La fel de spectaculoasă, așa adăuga eu, este descoperirea tezaurului Martinuzzi în anul 1543, când au fost găsite nu mai puțin de 40.000 de monede din aur, după cum relatează cronicile contemporane descoperirii. Legat de acest caz, Daniel Spănu² susține că este posibil ca numărul tezaurilor descoperite în cursul secolului al XVI-lea să fie de cel puțin trei (două în apele Streiului și unul în ruinele din munți), deoarece cronicarii ar fi relatat despre ele atât ante cât și post-1543.

² Pentru o dezbatere amplă a subiectului vezi Daniel Spănu, „Misterioasele descoperiri de monede și podoabe de aur dacice din secolul al XVI-lea. Contribuție la istoricul descoperirilor dacice din Munții Orăștiei”, în *Argesis. Studii și comunicări, Seria Istorie*, XV, 2006, p. 77-89.

În Principatele Române, poetul Cezar Bolliac, cunoscut pentru preocupările sale în domeniul arheologiei, oferă spre achiziție Ministerului Instrucțiunii două tezaure, unul compus din numisme antice (24 de tetradrahme de tip Macedonia Prima și 3 de tip Thasos) și unul format din 70 de monede bizantine.

Unul dintre subiectele dureroase abordate în cuprinsul acestei contribuții este traficul ilegal și distrugerea artefactelor arheologice. Astfel începând cu Tezaurul de la Pietroasa, statul se va confrunta cu recuperarea bunurilor de la descoperitori, care nu numai că au tănuit, dar au și distrus o parte din componentele tezaurului. Întrucât erau vândute unor colecționari, statul încerca să răscumpere tezaurele de la descoperitori. În acest fel, directorul Muzeului de Antichități din Iași informa în anul 1923 printr-o adresă pe ministrul Cultelor și Artelor că a fost descoperit un tezaur, compus din podoabe și veșminte, pe teritoriul satului Bogdănești-Cucuteni, care a fost vândut anticarului Elias Șaraga din Iași pentru suma de 2000 de lei, ajungând ulterior în posesia lui Mihai Șuțu contra sumei de 20.000 lei, cel care îl va dona muzeului.

Văzută ca *epoca de consolidare a sistemului de protejare a patrimoniului cultural*, perioada 1919-1940 va avea o legislație mai bine armonizată, dar și două organisme care să gestioneze avuția culturală. Este vorba de Comisiunea Monumentelor Istorice și Consiliul Superior al Muzeelor. Efectele acestor prevederi și-au făcut simțită prezența destul de repede, fiind atenuate într-un procent semnificativ distrugerile și faptele ilegale, iau amploare restaurările sistematice ale monumentelor istorice și îmbogățirea colecțiilor muzeale

Anii războiului au dus la distrugerea unor monumente și descompletarea și chiar dispariția unor colecții muzeale, urmate de schimbările politice care au plasat România în sfera de influență sovietică, obligând specialiștii din domeniul patrimoniului la *adaptare și compromis*. Devotați muncii, au reușit să extindă protecția asupra a peste 2000 de monumente, incluse într-o primă listă oficială în anul 1955. Numărul muzeelor va crește, triplându-se pe parcursul a două decenii postbelice. Se aduc în vedere aici distrugerile bunurilor de patrimoniu, cauzate de ideologia politică și promotorii acesteia. Astfel, au fost vandalizate colecții private, reședințe ale unor elite, monumente de for public, carte veche etc., la care se adaugă pierderea definitivă a bunurilor din tezaurul ajuns la Moscova.

Un important demers pentru patrimoniul imobil a fost crearea în anul 1959 a Direcției Monumentelor Istorice, instituția care se va îngriji de soarta monumentelor din România până în anul 1977, când a fost desființată la comandă politică. Erau reuniți în cadrul acestei instituții istorici de artă, arhitecți, arheologi restauratori, conservatori, un total de peste 700 de oameni, care, după ce au contribuit la dezvoltarea și îmbunătățirea colecțiilor muzeale, la consolidarea și restaurarea monumentelor istorice, au trebuit să se reorienteze spre alte sectoare.

Și anii '90 ai secolului XX au cunoscut o perioadă sumbră pentru protecția patrimoniului cultural, întrucât prin Decretul 90/1990 era abrogată Legea privind ocrotirea patrimoniului cultural 63/1974, producându-se un vid, acoperit doar parțial în 1992 și 1994 prin adoptarea celor două ordonanțe privitoare la protejarea bunurilor culturale.

Perioada 2000-2004 este numită de prof. Opriș *etapa de recuperare și de mai multă coerență*, arătând că efectele unei legislații ambigue au permis scoaterea din țară a numeroase obiecte de patrimoniu, degradarea monumentelor istorice, distrugerea unor situri arheologice și dezvoltarea unui fenomen care produce efecte negative și în prezent asupra patrimoniului arheologic, anume căutarea comorilor cu ajutorul detectorului de metale, numită de autor *piraterie arheologică*. La un simpozion organizat de Interpol la Sinaia în 7-8 septembrie 2004, numărul de dosare care conțineau infracțiuni contra patrimoniului era de 1189.

De asemenea, patrimoniul bisericesc a cunoscut agresiuni și distrugeri, în câteva cazuri duse la înlăptuire de administratorii sau proprietarii acestuia, din lipsa unei informări solide. Ne este prezentată o întreagă cazuistică a acestui fel de „inițiative”.

Un alt spin în coasta protejării patrimoniului este modificarea peisajului (*landscape*), mai precis amplasarea unor clădiri industriale în apropierea monumentelor istorice sau a siturilor arheologice. Un exemplu de astfel de hotărâre a fost zădărnicită prin implicarea rudelor poetului-filosof Lucian Blaga, în apropierea casei căruia urma să fie ridicată o hală metalică, ce ar fi afectat ambianța zonei. Dintre alte multe cazuri prezentate, am selectat pe cel în care situl arheologic de la Traian-Dealul Fântânilor a fost grav afectat de lucrările de amplasare a instalației de apă. Nici folosirea unor materiale diferite de cele originale nu este recomandată pentru monumentele istorice, cazuri frecvente la acoperișurile cu șifă, unde era preferată tabla, deoarece era mai trainică și mai puțin costisitoare. Astfel de „restaurări” s-au făcut în toată țara, efectul fiind un prejudiciu imens adus imaginii monumentului. Factorii care au condus la atari situații sunt în primul rând economici – lipsa banilor, lucrările de restaurare fiind extrem de ridicate. Se adaugă acestor probleme furtul și traficul obiectelor liturgice, de cele mai multe ori bisericile fiind expuse prădăciunilor.

Reședințele boierești au suferit atât distrugeri, cât și folosințe impropriei destinației avute³, de la sedii ale CAP-urilor, la spitale, școli etc. Este ilustrat aici

³ Despre starea unor astfel de conace și efectele negative pe care le-au suferit în timpul regimului comunist și în perioada ulterioară acestuia, relatează un studiu recent. Vezi Ileana Burnichioiu, „Historical Residential Architecture under Totalitarian Regimes and After: Romanian Case Study”, în *Annales Universitatis Apulense, Series Historica*, 21, I, 2017, p. 13-44.

exemplul conacului Răducanu din localitatea Căiuți (județul Bacău), care, după ce a fost trecut prin mai mulți administratori, care i-au modificat aspectul, a beneficiat de o restaurare în perioada 1974-1976, dar, din lipsa unei supravegheri eficiente și a unei bune întrețineri, are și în prezent nevoie de lucrări urgente.

Sunt citate un număr de edificii religioase care au necesitat lucrări de restaurare și au primit sprijin din partea Ministerului Culturii în perioada 2000-2004, între care schitul de la Pietrari-Vâlcea, bisericile Sfânta Treime și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din localitatea Herești (jud. Giurgiu), mănăstirea Polovragi (jud. Dolj) etc., precum și un monument care era să cadă victimă conflictelor interconfesionale – este vorba de biserica din Tăuții de Sus, afectată de intemperii și propusă spre demolare.

Între cele mai vitregite componente ale patrimoniului cultural se înscrie componenta industrială, adusă aici în discuție prin exemple pierdute definitiv pentru moștenirea culturală și, cum spunea autorul, „nici nu putem evalua pagubele din ultimele trei decenii” în acest domeniu⁴.

După anul 2004, din cauza modificărilor politice, Ministerul Culturii și-a diminuat treptat autoritatea, specialiștii ajungând astfel să piardă controlul în teritoriu, totul în detrimentul patrimoniului cultural, din care cel ecleziastic a fost trecut în subordinea directă a Guvernului, în acest fel privându-l de strategii, programe, norme și proceduri comune cu restul categoriilor de bunuri clasate. În virtutea acestor considerente, perioada 2007-2017 este numită aici ca una *cu preponderente experiențe și rezultate negative*, la care se adaugă minusul neadoptării unui cod al patrimoniului.

Este atrasă atenția asupra riscurilor la care sunt supuse bunurile culturale, cauzate de factorii naturali și/sau de neglijența umană ori de infraționalitate. Ilustrative din acest punct de vedere sunt sustragerile de obiecte din muzee și situri arheologice, monumentele sau complexele muzeale afectate de seisme sau incendii. Un exemplu de catastrofă din România este cel al Muzeului Satului din București, care a fost afectat de două incendii grave în anul 1997 și, respectiv, 2002, statul cheltuind suma de 60 miliarde lei pentru refuncționalizarea complexului.

Furturile și exportul ilegal de bunuri culturale, considerate pe bună dreptate *un flagel contemporan*, s-au intensificat, persoane cu dare de mână

⁴ Cel mai energic istoric care s-a ocupat de adunarea acestor mărturii în paginile a șapte volume (ultimul sub tipar) este Volker Wollmann, doctor honoris causa al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, căruia îi datorăm recuperarea informației și transmiterea generațiilor următoare atât prin seria *Patrimoniul preindustrial și industrial din România*, publicată la Editura Honterus din Sibiu, cât și pentru un număr de articole științifice care tratează mărturiile ale patrimoniului tehnic.

îmbogățindu-și colecțiile cu obiecte provenite de pe piața neagră. Acolo au ajuns fiind furate fie din siturile arheologice de către căutătorii de comori, fie din muzeele fără sisteme antifurt. Exportul ilegal a fost încurajat, am putea spune, de lipsa prevederilor legislative în perioada 1990-1992. Sunt făcute cunoscute cititorului multiple exemple de nivel internațional, începând de la jefuirea mormintelor antice până la copierea, falsificarea și valorificarea unor lucrări de pictură și sculptură ca autentice etc. În România, cazurile de „braconaj arheologic” din zona siturilor arheologice din Munții Șureanu⁵ au fost cele mai popularizate de mass-media. Bunurile sustrate de acolo și recuperate de organele judiciare au fost schimbat percepția specialiștilor asupra elitelor dacice rezidente ale respectivelor cetăți.

Soarta patrimoniului cultural în perioadele de conflict este prezentată evolutiv începând cu primele demersuri făcute la nivel internațional pentru restituirea unor bunuri culturale (Congresul de Pace de la Viena din 1815), ajungând la Prima și A Doua Convenție de la Haga (1907 și 1954), acorduri ce cuprind o serie de prevederi referitoare la protejarea tuturor categoriilor de bunuri culturale în perioade de război și ulterioare acestora. Sunt prezentate și măsurile luate de Organizația Națiunilor Unite (ONU) pe această linie, forțele militare ale acestei organizații fiind primele care nu pot ataca monumente istorice, situri arheologice, elemente de for public, arhive, muzee, biblioteci și locuri istorice, toate protejate prin însemnul internațional „scutul albastru”.

Cum afirmam în cuprinsul acestor rânduri, patrimoniul arheologic a făcut obiectul unor furturi, practicate până în prezent, totul în ideea unei îmbogățiri fără justă cauză. Convenția de la La Valletta (Malta), aprobată în anul 1992, dorind să protejeze patrimoniul arheologic, prezenta componentele acestuia și o serie de măsuri ce se impuneau a fi luate pentru protejarea lui. Autorul prezintă impactul pe care l-a avut adoptarea acestei convenții, ratificată prin lege de România în anul 1997, asupra cercetării arheologice naționale. Tot aici sunt expuse documentele adoptate de organismele comunitare europene privitoare la statutul juridic al bunurilor culturale.

Colaborarea Poliției Române cu Interpolul este prezentată ca un factor de sprijin care a ajutat statul român să recupereze bunuri de patrimoniu ajunse în străinătate. Începută în anii regimului comunist, relația României cu această organizație s-a intensificat în anii '90 ai secolului XX, fiind semnat un Acord de

⁵ O sinteză a jurisprudenței referitoare la infracțiuni care au ca obiect patrimoniul cultural pentru intervalul 2011-2017 a fost publicată într-un volum recent. A se vedea Mircea Duțu, Augustin Lazăr, Ovidiu Predescu (coord.), *Protecția juridică a patrimoniului cultural și natural: volum dedicat Centenarului Marii Uniri și Anului european al patrimoniului cultural*, Patrimonium, București, Editura Academiei Române, Universul Juridic, 2018, p. 229-339.

cooperare pentru prevenirea și combaterea crimei transfrontaliere între guvernul român și cele ale Bulgariei, Albaniei, Ungariei, Greciei, Herțegovinei, Republicii Moldova și Turciei. Ca urmare a acestei cooperări, au fost recuperate o serie de bunuri, precum tapiseria de la Muzeul „Octavian Goga” din Ciucea, altarele poliptice ale bisericilor săsești de la Fișer și Rodeș, tezaure monetare, obiecte de cult, bunuri arheologice etc. În privința artefactelor sustrate din siturile arheologice sunt readuse în discuție cazurile din arealul județelor Alba și Hunedoara, îndelung expuse căutărilor de comori cu ajutorul detectoarelor de metale. Brățările plurispiralice, emisiunile monetare și alte bunuri recuperate sunt dovezi ale amplitudinii acestui fenomen.

Sunt consemnate câteva cazuri în care au fost recuperate bunuri de patrimoniu prin colaborarea autorităților polițienești județene, cum este chivotul recuperat de IPJ Gorj de la REMAT, bun de patrimoniu sustras de la biserică din Butnărești (județul Neamț). Tot din județul moldav au fost furate de la un colecționar privat, în anul 2011, nouă tablouri semnate de renumiți pictori români și un ceas din aur, recuperate de polițiști și expuse în cadrul unui vernisaj la Muzeul de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț. De asemenea, în punctele vamale au fost identificate bunuri susceptibile a fi clasate în patrimoniul cultural național fără a fi însoțite de documente de export, așa cum prevede literatura legii. Un astfel de exemplu este cel instrumentat de IPJ Dolj, în care au fost reținute 1449 de bunuri culturale mobile, confiscate și transmise în administrația mai multor muzee. Sunt citate și bunuri arheologice⁶ care au fost recuperate de la descoperitori și incluse în colecțiile muzeale. Pentru cele administrate de polițiștii doljeni, autorul publică și ilustrații.

În ultima parte este prezentată o statistică a furturilor de bunuri aparținând patrimoniului, furnizată de Interpol, care cuprinde situații din Marea Britanie, China, Canada, Austria, Slovenia, Italia și România. În cazul nostru sunt cuprinse două intervale: 2001-2004 și 2008-2015. Vom observa că la 1 septembrie 2004 existau 697 de infracțiuni în domeniul patrimoniului, 1001 bunuri culturale mobile aflându-se în urmărire generală (din care 142 urmărite la nivel internațional). În următoarea perioadă supusă analizei, vom

⁶ Un tezaur monetar compus din 117 piese (emisiuni din argint și bronz transilvane, maghiare, otomane, țariste, bavareze, venețiene, tiroleze etc.), depuse într-un vas ceramic, a fost găsit în momentul renovării unei locuințe. Se pare că în interiorul vasului au existat două săculețe de pânză, într-unul fiind puse monedele din argint, iar în al doilea cele de bronz, deasupra lor fiind descoperit un clopoțel tot din bronz. Vezi subiectul pe larg în Radu Gabriel Dumitrescu, „Un tezaur monetar de la 1848 descoperit la Leșile, județul Dolj”, în Claudiu Munteanu (ed.), *Monedă și comerț în sud-estul Europei, IV, Studia in memoriam magistri Oltea Dudău*, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 2012, p. 171-185.

constata că infraționalitatea s-a intensificat, patrimoniul ecleziastic și cel arheologic fiind cele mai afectate.

Așadar, putem considera contribuția prof. Ioan Opreș o radiografie a situației patrimoniului cultural din România începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în contemporaneitate, cazuistica discutată fiind edificatoare în istoricul cercetării acestui domeniu. Lecturând această carte, vom conștientiza importanța moștenirii pe care o avem de păstrat și de transmis urmașilor, observând totodată că cele mai grave prejudicii îi putem aduce noi din neglijență sau din lipsa unei educații solide privind însemnătatea ei. Soluția prevenirii unor astfel de situații ar fi, în primul rând, așa cum notează autorul, sensibilizarea publicului începând cu elevii, continuând cu studenții și, evident, cu toate mediile care interacționează cu patrimoniul cultural.

Claudiu PURDEA